

*Az 1956-os forradalom
visszhangja
Csehszlovákiában*

Nemzeti Emlékezet Bizottsága– Fórum Kisebbségkutató Intézet
Budapest–Somorja, 2018

Szerkesztette: Simon Attila

Lektorálta: Izsák Lajos, Vajda Barnabás

© NEB Hivatala, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2018

© Bajcsi Ildikó, Jiří Bílek, Bukovszky László, Gaucsik István, Jozef Halko,
Popély Árpád, Simon Attila, 2018

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója

Olvasószerkesztő: Csanda Gábor, Dömötörfi Tibor

Könyvterv: Varga Júlia

Nyomta: PrimeRate Kft.

ISBN 978-615-5656-17-0

Tartalom

ELŐSZÓ

SIMON ATTILA

Forradalom a szomszédban7

I. FEJEZET

POPÉLY ÁRPÁD

Prága, Pozsony és az 1956-os magyar forradalom 17

II. FEJEZET

JOZEF HALKO

A budapesti csehszlovák nagykövetség az 1956-os forradalom idején ... 45

III. FEJEZET

BUKOVSZKY LÁSZLÓ

A csehszlovák politikai rendőrség „bábáskodása” az 1956-os forradalom kapcsán 71

IV. FEJEZET

JIŘÍ BÍLEK

A csehszlovák hadsereg reakciója az 1956-os magyar forradalomra.... 99

V. FEJEZET

POPÉLY ÁRPÁD

A magyar forradalommal szembeni propaganda a pozsonyi Új Szóban..... 117

VI. FEJEZET

GAUCSÍK ISTVÁN

Elfelejtett dél-szlovákiai élettörténetek 1956–1957-ből 139

VII. FEJEZET

BAJCSI ILDIKÓ

Az 1956-os forradalom megítélése Komáromban és a Komáromi járásban, különös tekintettel a (cseh)szlovákiai magyarságra 163

VIII. FEJEZET

Az 1956-os magyar forradalom és Csehszlovákia – válogatott bibliográfia (Összeállította Popély Árpád)..... 185

Források és szakirodalom 193

Zhrnutie 201

Summary 205

Névmutató 209

ELŐSZÓ

Simon Attila

Forradalom a szomszédban

Az, hogy a közép-európai népek kölcsönösen nem ismerik egymás történelmét, illetve abból csak annyit fogadnak be, amennyi saját szenvedéstörténetük szempontjából akceptálható, közismert. Érvényes ez a mai Szlovákiára is, amely már az 1920 előtti közös (magyarhonbeli) történelmünkhöz is meglehetősen szelektív módon áll hozzá, mindazzal viszont, ami 1920 után Magyarországon történt, leginkább csak akkor foglalkozik (tisztelet a kivételnek), ha az a magyarokkal szembeni ellenségkép kialakításában felhasználható (lásd például a Horthy-korszak vagy az első bécsi döntés szlovák interpretálását). Ennek tükrében nem meglepő az, hogy mint a szocializmus évtizedeivel foglalkozó szlovák kutató, Juraj Marušiak is megállapítja,¹ az 1956-os magyar forradalom csak minimálisan van jelen a szlovák történelmi emlékezetben, s ennek megfelelően a tankönyvekben is. De érvényes ez a történetírásra is, amely számára '56 csupán a csehszlovák '68 szemszögén keresztül tűnik érdekesnek, s amely a szélesebb közvéleményhez hasonlóan nem nagyon akarja felismerni azt, hogy a magyar forradalomnak milyen szerepe volt és van a térség antikommunista küzdelmeiben és hagyományában.

Nem csoda, hogy a mai Szlovákiában az átlagember csak keveset vagy még annyit sem tud 1956-ról. Nem tud, mert nem érdekli a múlt, s mert nincs is honnan ismernie. Az átlagnál többet a szlovákiai magyarok tudnak, akik a magyarországi mediális tér részeként óhatatlanul is szembetalálják magu-

¹ Marušiak, Juraj: 1956 a szlovák történelemkönyvekben. *Iskolakultúra* XVI. évf. (2006) 11. sz., 54.

kat 56 forradalmával, illetve azzal, amit abból az épp aktuális hatalom láttatni akar. Az azonban bizonyos, hogy az 1956-os forradalom korántsem azt jelenti számukra, mint magyarországi nemzettársaiknak, s a szovjetellenes felkelés egyáltalán bír számukra olyan identitásképző erővel, mint mindaz, amit március 15-e vagy augusztus huszadika szimbolizál. S nem csupán azért, mert a forradalom eseményei az ő szemszögükből egy másik ország történései voltak, hanem azért is, mert az 1948, de különösen épp az 1956 utáni csehszlovák pártállami ideológia nagyon tudatosan igyekezett leválasztani a szlovákiai magyarokat a nemzet egészéről. Ezt egyébként a korabeli egyetlen szlovákiai magyar kulturális szervezet, a párt által létrehozott és ellenőrzött Csemadok (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete) Központi Bizottságának a forradalom napjaiban, október 29-én kiadott nyilatkozata is igazolta. A magyarországi eseményeket külföldi felbujtók által irányított ellenforradalmi bandák tevékenységeként minősítő nyilatkozat egyik legfontosabb eleme ugyanis annak a hangsúlyozása volt, hogy a szlovákiai magyar dolgozók mások, mint a magyarországiak, s feltétlen lojalitás fűzi őket Csehszlovákiához.² De ennek a törekvésnek volt fontos mozzanata az is, hogy a forradalom leverését követően rendkívül radikálisan lecsökkentették a magyarországi sajtó Szlovákiába való behozatalát, s helyette a közvetlenül a szlovákiai magyar dolgozókhoz szóló, s a magyarországi események helyett Csehszlovákiára fókuszáló hazai magyar sajtót erősítették meg.³

Miközben tehát a szlovák társadalom esetében a magyarokkal szembeni negatív sztereotípiák⁴ is közrejátszanak abban, hogy az 56-os forradalom kevés nyomot hagyott a közösségi emlékezetben, a szlovákiai magyarok esetében elsősorban a szocializmus éveiben a pártállam részéről folytatott tudatos nemzeti elidegenítés (amelyhez sajnos akkor Magyarország is asszisztált) játssza a fő szerepet abban, hogy 1956 kihullott emlékezetéből. Nem vált olyan közös élménnyé, mint akár 1968, amely (bár fokozatosan halványulva) része a felvidéki magyar történelmi tudatnak.

² *Új Szó*, 1956. október 30.

³ A forradalom alatti és utáni szlovákiai magyar sajtóról lásd bővebben a jelen kötet V. fejezetét.

⁴ Marušiak, i. m. 54.

A cseh és szlovákiai történetírás adósságát jelzi,⁵ hogy a rendszerváltás utáni első másfél évtizedben szinte csak véletlenszerűen foglalkozott 1956 és (Cseh)Szlovákia viszonyával. Kivételt leginkább a hadtörténészek jelentettek, akik rögtön a rendszerváltást követően napirendre tűzték a témát, s 1993-ban Prágában *Csehszlovákia katonai intézkedései az 1956-os magyar forradalom kapcsán* címmel cseh, szlovák és magyar részvétellel rendeztek konferenciát a magyar forradalommal kapcsolatos csehszlovák katonai intézkedésekről. A konferencia eredményeként két kötet is megjelenhetett. Az elsőben a konferencia előadásait publikálták,⁶ a második pedig a prágai Hadtörténeti Levéltár és egyéb levéltáraknak a témával kapcsolatos forrásait tette közzé.⁷ Elsősorban Jan Štaiglnek, a neves szlovák hadtörténésznek, valamint a cseh Jiří Bíleknek és Vladimír Pilátnak köszönhetően, akik az ezt követő években cseh, szlovák és német nyelvű tanulmányokban foglalkoztak a forradalommal kapcsolatos csehszlovák katonai intézkedésekkel, lényegében máig ez az aspektus tekinthető az 1956-os forradalom csehszlovákiai visszhangjának tekintetében a leginkább feldolgozottak.

Annak tudományos igényű feltárása, hogy miként reagált a csehszlovák állampárt és általában Csehszlovákia az 1956-os forradalomra, csak meglehetősen vontatottan indult meg, hiszen a korabeli cseh és szlovák történészeket ekkoriban más témák „mozgatták”, leginkább a csehek és szlovákok közötti viszony tisztázása. A ritka kivételt csupán a szlovák Jan Pešek jelenti, aki már a kilencvenes években is publikált a témában.⁸ Az akkor megjelent egy-két tanulmány kivételével azonban a témát még a kétezres évek elején is a szakmai közöny és hallgatás vette körül, aminek logikus következményeként a szélesebb cseh és szlovák közvélemény is teljesen közömbösnek mutatkozott 1956 forradalma iránt.

⁵ A jelen fejezetben csupán néhány fontosabb szerzőt és munkát nevesítünk. Az 1956-os forradalom csehszlovákiai visszhangjának válogatott bibliográfiája Popély Árpád összeállításában kötetünk VIII. fejezetében olvasható.

⁶ Bílek, Jiří (red.): *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956. Vědecké kolokvium s mezinárodní účastí, konané ve dnech 22.–23. září 1993 v konferenčním sále Historického ústavu Armády České republiky v Praze*. Praha, Historický ústav Armády České republiky, 1994.

⁷ Bílek, Jiří et. al. (red.): *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956. (Sborník vybraných dokumentů) I–II*. Praha, Historický ústav Armády České republiky, 1993.

⁸ Pešek, Jan: *Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. Historický časopis*, 41. évf. (1993) 4. sz., 430–442.

Az érdektelenség páncélján végül a forradalom 50. évfordulója alkalmával fellendülő szakmai munka ütött – mára véglegesnek látszó – rést. Köszönhetően elsősorban a Rainer M. János által vezetett 56-os Intézet törekvéseinek, amely az egyik legfontosabb kezdeményezője volt a szomszédos országok és 1956 kapcsolata feltárásának,⁹ illetve a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet aktivitásának, amely ebben a törekvésében partnere volt a budapesti intézetnek. A két említett intézmény együttműködésének, valamint azoknak a szakmai rendezvényeknek köszönhetően, amelyeket a félszázéves évforduló alkalmából szerveztek meg akár Budapesten, akár Pozsonyban¹⁰ vagy máshol, a korábbi kutatások spektruma jelentősen kibővült: hangsúlyos elemként jelent meg benne a forradalomnak a szlovákiai magyar kisebbségre gyakorolt hatása, de új témaként jelentek meg a magyarországi események kapcsán bevezetésre került csehszlovák állambiztonsági intézkedések vagy éppen a csehszlovákiai egyházak viszonya a forradalomhoz.

Az utóbbi mintegy húsz év, de főképp a 2006-os évfordulóhoz kapcsolódó és azt követő évek kutatásainak köszönhetően mára számos kérdésben viszonylag tisztán látunk. Így nem lehet kétségünk afelől, hogy a korabeli csehszlovák pártállami vezetés a kezdetektől fogva ellenforradalomként kezelte a magyarországi eseményeket, s – ha a szovjetek igénylik – egy percig sem habozott volna akár fegyverrel is felvonulni az ellen. Egyaránt igazolják ezt a szlovák és cseh kollégák, de Popély Árpád kutatásai is, aki a jelen kötet I. fejezetében részletes képet ad a prágai és pozsonyi pártközpont forradalommal kapcsolatos magatartásáról. Ha hadsereget nem is küldhetett, Prága így is mindent megtett, hogy segítse a magyarországi sztálinistákat: hathatós propagandát (sajtót, rádiót) működtetett a forradalommal szemben, menekítette és elszállásolta a forradalmárok által magukat veszélyben érző pártfunkcionáriusokat és

⁹ Ebből a szempontból kiemelkedő jelentőségű volt az intézet és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának közös rendezvényeként 2006. szeptember 22–23-án megrendezett konferencia, amelyen tizenöt ország történészei vettek részt. A konferencia előadásai külön kötetben is megjelentek: Rainer János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiiban. Évkönyv XIV. 2006–2007.* Budapest, 1956-os Intézet, 2007.

¹⁰ A szlovákiai szakmai rendezvények közül a legfontosabbat a Fórum Kisebbségkutató Intézet és az SZTA Történettudományi Intézetének közös pozsonyi konferenciája jelentette, amelynek megrendezésére 2006. október 4-én került sor. A konferencia előadásai kétnyelvű kötetben jelentek meg: Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia.* Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Disputationes Samarienses 9.), 2006.

ÁVH-sokat, majd többféle eszközzel is segített megszilárdítani a Kádár János vezette munkás-paraszt kormány hatalmát. A magyar forradalommal szemben felhalmozott energiáit pedig – jobb híján – saját állampolgáraival szemben igyekezett levezetni, hiszen a lakosság korábban nem tapasztalt méretű és intenzitású ellenőrzését kezdte meg, amely során minden olyan megnyilvánulásra keményen lecsapott, amely megítélése szerint szovjet- vagy szocialistaellenes tartalommal bírt.

Különösen fontosak ebből a szempontból Bukovszky László kutatásai, aki a Biztonsági Szolgálatok prágai levéltára gazdag iratanyagának egyik legjobb ismerőjeként a csehszlovák Állambiztonsági Szolgálat (ŠtB) korabeli tevékenységének számos aspektusát tárta már fel.¹¹ A fenti levéltár terjedelmes anyaggal rendelkezik a budapesti 56-tal kapcsolatban, amely anyagban egyaránt megtalálhatók az ŠtB által a forradalmi Magyarországra átküldött ügynökök helyzetjelentései, a Csehszlovákiába átmenekült magyarországi személyek kihallgatási jegyzőkönyvei, illetve azok az egyes járásokból befutó helyzetjelentések, amelyek révén a belügy pontos képet igyekezett kapni a csehszlovák lakosság, különösképpen a határ mentén élők hangulatáról, magatartásáról, a magyarországi eseményekkel kapcsolatos véleményéről.

A Dél-Szlovákiát „előzőnlő” ügynökök, hétköznapi besúgók, túlbuzgó szomszédok és munkatársak által az állambiztonságnak szállított hírek és értesülések persze annyi téves információt és valótlanságot tartalmaztak, hogy abból csak nagy óvatossággal lehet bármiféle következtetést levonni. Mindenesetre az, amit egyébként több „hivatalos” bírálat is ért, hogy a szlovákiai lakosság – főleg az a rétege, amelyik nem tudta hallgatni a budapesti rádiót – alig tudott valamit a tényleges magyarországi eseményekről, rémhírek és dezinformációk sorozatát szülte. Különösen sok álhír terjedt a szlovák anyanyelvű lakosság körében. Például az a november 2-án regisztrált információ, miszerint a felkelők Sopronból „Horthy hadseregével” mennek Budapestet elfoglalni.¹² Ha komolytalanok akarnánk lenni, azt mondhatnánk, hogy e képtelen hír egyedüli magyarázata az, hogy az 1921-es események híre csak ekkorra jutott el a Felvidékre. De hasonló valóságtartalommal bírtak a magyar forradalmi erők

¹¹ Bukovszky László: Október szlovákiai recepciójának tükröződése a (cseh)szlovák állambiztonsági iratokban. In: Rainer János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom*, i. m. 335–347; Bukovszky László: Štátna bezpečnosť a maďarská revolúcia v roku 1956. In: Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia*, i. m. 75–81.

¹² Archiv bezpečnostních složek, Praha (a továbbiakban ABS) Historický fond (a továbbiakban f. MV-H), H-757-04

határrevíziós terveiről Szlovákia-szerte terjedő hírek is. Az egyik ilyen szerint a magyarok két irányból, Kassa és a Csallóköz felől támadják meg Szlovákiát, s valahol Besztercebánya alatt zárul majd össze az olló. Az ŠtB olyan hírt is regisztrált, miszerint Esterházy gróf Ausztriában toborzott csapatai élén indul visszafoglalni a Felvidéket.¹³ Ebben az esetben feltételezhetően az szlovenszkói Egyesült Magyar Párt egykori elnöke, Esterházy Jánosra gondoltak, aki azonban ekkor – fél évvel a halála előtt – a morvaországi Mírov börtönében töltötte életfogytiglani szabadságvesztését. Igaz, Esterházy sorsáról a pártállami diktatúrában vajmi keveset tudhatott az átlagos halandó.

Külön érdekessége a Dél-Szlovákiában terjedő rémhíreknek a zsidó szál megjelenése. A csehszlovák állambiztonság összefoglaló szándékú jelentéseiben több ízben is foglalkozik azzal, hogy a szlovákiai lakosság hogyan vélekedik a magyarországi felkelés kirobbanásának az okairól. A felsorolt tényezők között, a szovjet hadsereg jelenléte és kivételezettsége (az, hogy a magyar lakosság rovására élelmezik őket), valamint a magyarországi munkásság rossz életkörülményei mellett vissza-visszatér a zsidók felelőssége. Vagy abban a formában, hogy ők provokálták ki a lázadást, de inkább úgy, hogy az ő túlzott hatalmuk és befolyásuk ellen robbant ki a harc.¹⁴ Persze ezek a hírek elsősorban a szlovákiai lakosság egyes körei között élő antiszemita berögződésekről tanúskodnak, így az sem meglepő, hogy a forradalom „állítólagos zsidóellenessége” egyetértést váltott ki körükben: egy Pozsonyhoz közeli faluban helyeselték, hogy a forradalmárok „zsidókat kínoznak”, Kassán pedig azért is volt oly népszerű Nagy Imre, mert ő „kiszorította a zsidókat a vezetésből”. Duna-szerdahelyen pedig, amelyet az 1944-es vészorszakig joggal neveztek Kis Palesztinának, a forradalom alatti napokban került fel az egyik kerítésre a „Le a zsidókkal! Éljen Hitler!” felirat.¹⁵

A lakosság alulinformáltsága jórészt a pártállami média felelőssége volt, amely nem informálni, hanem meggyőzni akart, s amely ezekben a napokban még az átlagosnál is jobban centralizált és ellenőrzött volt. Jó példája ennek az egyetlen szlovákiai magyar napilap, az *Új Szó*, amelybe szinte kizárólag csak a központi pártlapokból (a cseh Rudé Právo és a szlovák Pravda) átvett kommentárok és hírek kerülhettek bele.¹⁶

¹³ ABS, fond H, H-575-05

¹⁴ ABS, f. MV-H, H-761-6 és H-575-09

¹⁵ ABS, f. MV-H, H-757-2 és H-761-7

¹⁶ Ezzel kapcsolatban lásd a jelen kötet V. fejezetét.

A magyar kisebbség reakciója és magatartása sokáig feltáratlan témája volt a csehszlovák '56-nak. Elsőként a Kárpát-medencei kisebbségi tér és a forradalom kapcsolatáról írt monográfiájában Szesztay Ádám foglalkozott érdemben ezzel a kérdéssel.¹⁷ S bár 2006-tól Simon Attilának, Molnár Imrénének és Popély Árpádnak köszönhetően sokat lépett előre a téma feltárása, s mára jóval többet tudunk arról, mint tíz évvel ezelőtt, az erdélyi vagy kárpátaljai visszhanghoz képest azonban még mindig keveset. Ami nem csupán a történetírás bűne, hanem annak a következménye is, hogy noha Komárom, Rimaszombat vagy Királyhelmec jóval közelebb van a magyar államhatárhoz, mint Marosvásárhely, Csíkszereda vagy Ungvár, a jelzett felvidéki városokban és az egész dél-szlovákiai térségben mégis kisebb hatása volt az eseményeknek, mint más kisebbségi közösségekben. Köszönhetően a korabeli csehszlovák egypárti diktatúra szilárdságának, a szlovákiai magyarság alig pár évvel korábbi megfélemlítésének (lásd a Csehszlovákia által 1945 és 1948 között végrehajtott etnikai tisztogatásokat) és további más tényezőknek.

Mindezeknek köszönhetően a szlovákiai magyarok között, akik a forradalomig viszonylag könnyen jutottak hozzá a magyarországi lapokhoz, s gond nélkül tudták hallgatni a pesti rádiót is – vagyis jól informáltak voltak –, nem voltak tüntetések, nyílt rendszerellenes megnyilvánulások, s nem tudunk arról sem, hogy felvidékiek (talán egy-két ritka kivételtől eltekintve) harcoltak volna a forradalom oldalán.¹⁸ A szlovákiai magyarok döntő többsége ugyanis nem volt rendszerellenes, s nem kívánta a kapitalista berendezkedés restaurációját. Sőt – bár nem kellett volna –, még hálás is volt a kommunistáknak mindazért, ami 1948 óta a nemzetiségi kérdés kapcsán Csehszlovákiában történt, hiszen helyzetük fokozatos javulását összekapcsolták az 1948-as kommunista hatalomátvétellel.

Ám a fentebb már említett informáltságuk révén nagyon is tisztában voltak a Rákosi-rendszer hibáival, s tudták, hogy a magyar parasztság és munkásság élete korántsem könnyű, sőt mindenképpen rosszabb, mint az övék. A legfontosabb azonban az, hogy a magyarországi történéseket (hiszen 12 évvel koráb-

¹⁷ Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör (Kisebbségi monográfiák I.), 2003.

¹⁸ A szlovákiai magyarok forradalom alatti magatartásával kapcsolatban bővebben lásd Simon Attila: A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia*, i. m. 41–55; Uő: Az 1956-os forradalom visszhangja Szlovákiában, különös tekintettel Dél-Szlovákiára. *Limes* 18. évf. (2006) 3. sz., 61–69.

ban még ők maguk is magyar állampolgárok voltak) nem egy idegen ország számukra közömbös eseményeként nézték, hanem abban a meggyőződésben, hogy az, ami a határ túloldalán történik, az ő életükre is kihatással lesz. Ezért is volt a forradalmi időszak egyik legfontosabb üzenete számukra annak a Nagy Imrének a hatalomra kerülése, akinek a nevével 1953 óta szoroson összekapcsolódott a pártállam által a parasztságra gyakorolt nyomás csökkentése, s a szövetkezetesítés visszafordíthatósága. A forradalmi események dél-szlovákiai visszhangjának az egyik leghangsúlyosabb eleme épp annak a reménynek a megjelenése volt, hogy talán ott is csökkentik a beszolgáltatások mértékét, s talán ott is ki lehet majd lépni a szövetkezetből, s újra lehet magángazdálkodni. Az ŠtB-be befutott helyzetjelentések egyik visszatérő eleme az olyan megnyilvánulások rögzítése, amikor szövetkezeti tagok fejezik ki reményüket, hogy hamarosan újra magángazdákká válhatnak.¹⁹ Voltak helyek, ahol már a forradalom napjaiban azzal állítottak be szövetkezeti irodába, hogy viszik magukkal a közösbe hozott ingóságokat. Sőt, olyan is volt, aki azon nyomban be is vetette a közösbe bekényszerített földjét, hogy az a következő évben már neki teremjen. Nem csoda, hogy november 3-tól kezdődően, amikor a járási belügyi szerveknek immár napi három alkalommal kellett a lakosság hangulatával kapcsolatban jelentést küldeni az állambiztonsági szervek részére, a jelentésekben megkülönböztetett figyelmet kellett szentelni a szövetkezetekkel kapcsolatos megnyilvánulásoknak.²⁰

Az 1956-os forradalom kétségkívül a szlovákiai magyarok nemzeti öntudatára és büszkeségére gyakorolta a legnagyobb és legmaradandóbb hatást, hiszen esetükben egy olyan közösségről volt szó, amelyet 1945 után a háborús bűnösség vádjával kriminalizáltak, amelytől elvették iskoláit, kulturális intézményeit, s amelynek a nyelvét még az utcán is üldözték. Ezt a nemzeti öntudatában megalázott közösséget a sztálinizmus idején a kollektivizálás attól is megfosztotta, ami addig utolsó menedéke volt: a generációk által megművelt termőföldtől. Nagy Imre tehát a reményt jelentette nekik a föld visszaszerzésére, a szabadságharcosok szovjetek elleni küzdelme pedig a büszkeséget, hogy a kicsiny magyar nemzet a világ legnagyobb szárazföldi seregével is dacolni mer olyan pozitív értékekért, mint a szabadság és a demokrácia. Ebből a büszkeségből és megerősödött nemzeti öntudatból táplálkoztak azok a megnyilvánulá-

¹⁹ ABS, f. MV-H, H-761-002 és H-761-01

²⁰ ABS, f. MV-H, H-761-5

sok, amelyek a korabeli Dél-Szlovákiában a forradalmat kísérték: a himnusz-éneklések, a második világháborús sírok megkoszorúzása stb.

Kötetünk, amely a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és a Fórum Kisebbségkutató Intézet együttműködésének az egyik fontos eredménye, nem törekszik a forradalom szlovákiai visszhangjának teljességre számot tartó bemutatására, hiszen az a korábban már megjelent publikációkkal való nagyfokú átfedést eredményezett volna. A jelen kutatások célja inkább az eddigi ismeretek bővítése, új kutatási területek megnyitása volt. A csehszlovák katonai intézkedésekkel, illetve a párt- és állami vezetés vagy éppen a csehszlovák állambiztonsági szervek magatartásával kapcsolatban a kötetbe besorolt tanulmányok esetében az ismétlést így sem lehetett elkerülni. Ám ezek a fejezetek is több új mozzanattal bővítik eddigi tudásunkat. Magyar nyelven újdonságnak számít a budapesti csehszlovák követség tevékenységével foglalkozó fejezet, amely egyben jelzi azt is, hogy az 56-tal kapcsolatos kutatások akár ebben az irányban is szélesíthetők.

Az elmúlt években a Selye János Egyetem történelem tanszékén legalább két-három olyan szakdolgozat is született, amely az 1956-os események csehszlovákiai sajtóvisszhangjával foglalkozott. Feltehetően ezek is motiválták az *Új Szó* korabeli tevékenységének kitűnő összegzését, amely a jelen kötetbe is bekerült. Mindenképpen új irányvonalakat jelöl ki a kötet a forradalom szlovákiai regionális vonatkozásainak a feltárását illetően. Különösen érvényes ez a Gaucsík István által írt fejezetre, amely jól jelzi, hogy milyen új forrástípusok vonhatók még be a kutatásba, s hogy ezek miként támasztják alá, s olykor korrigálják az eddigi – elsősorban az országos levéltárak anyagaira támaszkodó – ismereteinket.

A NEB és a Fórum Kisebbségkutató Intézet együttműködésének a jelen kötet kiadása csupán egyik, de nem egyedüli eredménye. Legalább ilyen fontoságúnak véljük azt a forrásfeltáró munkát, amelynek eredményeként a Fórum Intézet egy több ezer oldalnyi anyagot kitevő digitális forrásgyűjteményt bocsátott a NEB rendelkezésére, amely források az 1956-tal kapcsolatos szlovákiai és csehországi anyagok fontos keresztmetszetét adják. S bár ezek a források elsősorban a forradalom csehszlovákiai visszhangjával kapcsolatosak, számos forrástípus nyithat új utakat a magyarországi események megítélése kapcsán is. Ebből a szempontból fontosak lehetnek például a Csehszlovákiába átmenekült pártfunkcionáriusok és ÁVH-s tisztek vallomásai, vagy a csehszlovák ŠtB által Magyarországra átküldött ügynökök máig kevésbé felhasznált jelentései.

A kötet szerkesztőjeként és egyben a Fórum Kisebbségkutató Intézet igazgatójaként szeretném megköszönni a Nemzeti Emlékezet Bizottságának a kutatáshoz nyújtott támogatását, valamint a két intézet mindazon munkatársának is köszönettel tartozom, akik hozzájárultak e kötet megjelenéséhez.

Somorja–Budapest

I. FEJEZET

Popély Árpád

Prága, Pozsony és az 1956-os magyar forradalom

Csehszlovákia 1956-ban nemcsak a Szovjetunió egyik leghűségesebb szövetségese, hanem gazdasági és politikai értelemben egyaránt a szovjet blokk legstabilabb állama volt. A szocialista tábor többi országához viszonyítva vitathatatlanul jobb gazdasági mutatókkal és magasabb életszínvonallal rendelkezett. A cseh és a szlovák lakosság körében hagyományosan kisebb volt szovjet-, illetve oroszellenesség, mint Lengyelországban vagy Magyarországon. Hiányzott az a párton belüli vagy párton kívüli reformellenzék, amely élére állhatott volna a lengyelországihoz vagy magyarországihoz hasonló reformkísérletnek. Elkerülte végül Csehszlovákiát az a válság is, amely Sztálin halála, majd az 1956. februári XX. szovjet pártkongresszust követően söpört végig a szovjet tömb országainak többségén. A pártelitnek 1956 tavaszán sikerült ellenőrzése alatt tartania és még időben lezárnia a személyi kultusz csehszlovákiai megnyilvánulásairól és a koncepciók perек felülvizsgálásáról kezdeményezett társadalmi vitát, aminek eredményeként a hatalom birtokosai mind a helyükön maradhattak, s nem került sor a perек felülvizsgálására és áldozataik rehabilitálására sem.²¹

²¹ A magyar forradalmat megelőző évek Csehszlovákiájára lásd Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953–1956*. Brno, Barrister & Principal, 2005; Barnovský,

A felsorolt tényezőknek meghatározó szerepük volt abban, hogy Csehszlovákiában a magyar forradalom idején nem került sor szervezett rendszerellenes megmozdulásra, s az ország lakossága – legalábbis a tettek szintjén – nagyrészt lojális maradt a rendszerhez és a kommunista párthoz. Mindemellett természetesen szükség volt a prágai és a pozsonyi pártvezetés gyors és határozott fellépésére, valamint hatékony ellenpropagandájára is, amellyel elejét tudta venni bármiféle komolyabb szervezkedésnek. A következőkben Prága és Pozsony reakcióit tekintjük át, vagyis hogy milyen lépéseket tettek a forradalom csehszlovákiai továbbterjedésének megakadályozása, a magyarországi szovjetbarát erők és a Kádár-kormány megsegítése érdekében, hogyan értékelték a forradalom csehszlovákiai visszhangját, s melyek voltak azok a kérdések, amelyek a forradalom napjaiban, majd vérbe fojtását követően a prágai és a pozsonyi pártvezetést leginkább foglalkoztatták.

A PRÁGAI PÁRTVEZETÉS REAGÁLÁSA A MAGYAR FORRADALOMRA

Az október 23-i budapesti eseményekre Prága és Pozsony egyaránt gyorsan és határozottan reagált, s másnap, a kora délutáni órákban azonnal összeült mind a prágai, mind a pozsonyi pártvezetés. A történeteknek oly nagy jelentőséget tulajdonítottak, hogy Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) Központi Bizottsága Politikai Irodájának október 24-i prágai ülésére meghívták a KB Titkárságának tagjait is.²² A Politikai Iroda 14 órakor kezdődő üléséről csupán Antonín Novotný első titkár, valamint Karol Bacílek, Szlovákia Kommunista

Michal: *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953–1957)*. Brno, Nakladatelství Prius (Krise komunistického systému v Československu 1953–1957, Sv. 6.), 2002.

²² A tízfős Politikai Iroda tagjai Antonín Novotný, a párt első titkára, Antonín Zápotocký köztársasági elnök, Zdeněk Fierlinger, a Nemzetgyűlés elnöke, Viliam Široký miniszterelnök, Jaromír Dolanský és Václav Kopecký miniszterelnök-helyettesek, Rudolf Barák belügyminiszter és Karol Bacílek szlovák párt-elsőtítkár, póttagjai Ludmila Jankovcová miniszterelnök-helyettes és Otakar Šimůnek miniszter, az Állami Tervhivatal elnöke; a hatfős Titkárság tagjai Novotný első titkáron kívül Oldřich Černík, Jiří Hendrych, Bruno Köhler, Vratislav Krutina és Václav Pašek voltak.

Pártja (SZLKP) KB első titkára hiányzott. Előbbi már a reggeli órákban Moszkvába utazott, hogy részt vegyen a Nyikita Hruscsov szovjet pártfőtitkár által a lengyelországi helyzet megvitatására összehívott, azonban végül nagyrészt a magyarországi eseményeknek szentelt tanácskozáson, utóbbi pedig az SZLKP KB Irodájának poszsonyi ülésén tartózkodott.²³

A Politikai Iroda három és fél órás ülését Novotný első titkár távollétében Antonín Zápotocký köztársasági elnök vezette. A Magyarországon történekről Rudolf Barák belügyminiszter tájékoztatta a jelenlévőket, akik a beszámoló meghallgatását követően megtették az első lépéseket a csehszlovák–magyar határ megerősítése, valamint a felkeléssel szembeni propaganda megszervezése érdekében. Jóváhagyták Barák belügyminiszternek a belügyminisztérium szlovákiai alakulatainak mozgósítására vonatkozó intézkedéseit, elrendelték a pártszervek és a sajtó informálását, amely során a történekr okainak megmagyarázása mellett különösen a CSKP politikájának helyességét, Csehszlovákia gazdasági eredményeit, az éberség és elővigyázatosság szükségességét, valamint a Szovjetunió és a többi népi demokrácia iránti rendíthetetlen barátságot kellett hangsúlyozni. Az elfogadott határozatok közé bekerült az a kitétel is, hogy Gomulka és Nagy Imre kormányának programjával kapcsolatban „egyelőre nem kell nyilvánosan állást foglalni”, ami arra enged következtetni, hogy az ülés résztvevőinek már lehettek értesüléseik a moszkvai tanácskozásról, amelyen Hruscsov tartózkodásra intett a történekr sajtóbeli értékelésével kapcsolatban.²⁴

Novotný az október 25-ére virradó éjszaka tért vissza Moszkvából. A tanácskozás eredményeit még az éjszaka folyamán terjedelmes jelentésben foglalta össze,²⁵ majd szóban is előadta a Politikai Iroda aznapi rendkívüli ülésén. A moszkvai értekezletre a szovjet tömb összes pártvezetőjét meghívták, azonban végül csupán a keletnémet, a csehszlovák és a bolgár vezetők jelentek meg. Novotný összefoglalója szerint Hruscsov részletesen tájékoztatta őket a

²³ A CSKP KB Elnöksége 1954-ben szovjet mintára felvette a „Politbüro, Politické byro” megnevezést, aminek magyar nyelvű megfelelőjeként Csehszlovákiában – Magyarországgal ellentétben – nem a Politikai Bizottság, hanem a Politikai Iroda névváltozatot használták. Az SZLKP KB Elnöksége ugyanekkor a „Büro, Byro”, azaz Iroda megnevezést kapta.

²⁴ Národní archiv České republiky, Praha (Cseh Köztársaság Nemzeti Levéltára, Prága; a továbbiakban: NA ČR, f. Ústřední výbor Komunistické strany Československa (Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága, a továbbiakban: ÚV KSČ), 02/2, sv. 120, a. j. 147, Zápis ze 147. schůze politického byra ÚV KSČ, konané dne 24. října 1956; vö. Kiss József: 1956 ősze Szlovákiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VIII. évf. (2006) 3. sz., 4.

²⁵ NA ČR, f. ÚV KSČ, Antonín Novotný, 07/16, 133. d., Zpráva o jednání na ÚV KSSS.

magyarországi helyzetről és a szovjet katonai beavatkozásról, nem hallgatva el Gerő Ernő és a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezetésének a felelősségét sem a történekeért, a felkelést azonban „puccsnak”, a felkelőket pedig következetesen „banditáknak” nevezte. A Politikai Iroda egyetértését fejezte ki a szovjet eljárással, illetve Hruscsov értékelésével, a KB Titkárságát megbízta a szükséges intézkedések megtételével, Barák belügyminisztert pedig felhatalmazta, hogy a csehszlovák–magyar határon „megfelelő” intézkedéseket léptessen életbe.²⁶

A Politikai Iroda rendes körülmények között hetente általában csupán egy alkalommal ülésezett, október 26-án azonban a rendkívüli helyzetre való tekintettel három napon belül immár harmadszor hívták össze a tanácskozását. Ezen újabb beszámolót hallgattak meg Novotný első titkártól és Barák belügyminisztertől a magyarországi helyzetről és csehszlovákiai visszhangjáról, s úgy határoztak, hogy az október 28-i államünnepre teljes harckészültségbe helyezik a belügyminisztérium fegyveres erőit, szükség esetén pedig készültséget hirdetnek a népi milíciánál is. Elhatározták a lapok szerkesztőségeinek, különösen a főszerkesztők instruálását is abból a célból, hogy a lapok írásai a „helyes irányvonalat” kövessék Magyarországgal és Lengyelországgal kapcsolatban.

A Politikai Iroda egyik határozata azt is kimondta, hogy belügyi vonalon konzultálni kell a szovjet vezetéssel „önkéntes egységek Magyarországra küldésének lehetőségéről”, amivel lényegében felajánlotta Csehszlovákia részvételét a magyar felkelés fegyveres felszámolásában. Az „önkéntes egységek” megszervezését szovjet egyetértés esetén a spanyol polgárháborút is megjárt magyar nemzetiségű KB-tagra, Fábry Istvánra bízta volna, miután azonban szovjet részről a csehszlovák segítségre nem tartottak igényt, a magyarországi fegyveres beavatkozásban való csehszlovák részvétel mind ekkor, mind november elején elmaradt. Az ülés határozati javaslati között szerepelt végül az is, hogy küldjenek felderítőket Magyarország határ menti területeire, ezt a lehetőséget azonban a pártvezetés elvetette.²⁷

A Politikai Iroda rendkívül nagy hangsúlyt fektetett az „ellenforradalommal” szembeni ideológiai kampány megszervezésére, ennek keretében pedig – amint arra határozatai is utalnak – egyrészt a sajtó, másrészt az alsóbb

²⁶ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 120, a. j. 150, Zápis ze 150. schůze politického byra ÚV KSČ, konané dne 25. října 1956.

²⁷ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 119, a. j. 146, Zápis ze 146. schůze politického byra ÚV KSČ, konané dne 26. října 1956.

pártszervek tájékoztatására és utasításokkal való ellátására. Az egyes lapok, különösen a pártlapok főszerkesztőit naponta telefonon keresztül, vagy akár a prágai, illetve a pozsonyi pártközpontba beidézve személyesen instruálták a teendőikről. A forradalom egész időtartama alatt bevett gyakorlat volt az is, hogy a prágai pártközpont körlevelek útján tájékoztatta a pozsonyi pártvezetést és a kerületi pártszerveket a magyarországi helyzetről és az azzal kapcsolatos álláspontjáról. Maga az eljárás nem ment újdonságszámba, mérete és intenzitása azonban minden korábit felülmúlt. A közvetlen fenyegetettségérzés és a gyorsan változó helyzet ugyanis megkövetelte, hogy ezúttal napjában többször, nemritkán napi három vagy akár négy alkalommal is közöljék egyrészt az új híreket, másrészt az alsóbb pártszervek teendőit is.

A magyarországi felkelést kezdettől fogva „ellenforradalmi puccsnak” minősítő körlevelek október végéig jobbra bizakodó hangneműek voltak, s a pártvezetés azon meggyőződéséről tanúskodtak, hogy a magyar kormány és az MDP vezetése úrrá tud lenni a helyzeten. Csaknem valamennyi körlevél beszámolt az „ellenforradalmi bandák” sikeresen folytatódó felszámolásáról, kiemelték Csehszlovákia lakosságának az egységét és a párt melletti kiállását, ugyanakkor nem mulasztották el folyamatosan hangsúlyozni az éberség és elővigyázatosság szükségességét sem.²⁸

A kerületi pártszervek, amint a körlevelek tartalmával megismerkedtek, azonnal tájékoztatták róluk a járási szervezeteket, azok pedig az egyes pártalapszervezetek funkcionáriusait. A pártközpont körlevelei és álláspontja így néhány órán belül eljutott a legalsóbb pártszervezetekig. Ezzel párhuzamosan a különböző üzemekben és munkahelyeken – általában a párt által küldött instruktorok jelenlétében – nyilvános gyűlésekre hívták össze a dolgozókat, akik a prágai és a pozsonyi pártvezetéshez, a kormányhoz vagy akár a prágai szovjet nagykövetséghez is eljuttatott nyilatkozataikban ítélték el a magyarországi „ellenforradalmat”.

A csehszlovák társadalom egységét és a kommunista párt melletti kiállását demonstrálni hivatott nyilatkozatok elfogadására egyenesen a pártvezetés utasítására és instrukciói szerint került sor. A prágai és a pozsonyi pártközpontba november közepéig összességében mintegy tizennyolcezer nyilatkozat

²⁸ Slovenský národný archív, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony; a továbbiakban: SNA), f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága; a továbbiakban: ÚV KSS), tajomník Pavol David (P. David titkár), 2223. d., a. j. 532., Obežníky ÚV KSČ a ÚV KSS.

érkezett,²⁹ amelyekben az „ellenforradalom” elítélése és a magyar nép iránti szolidaritás kifejezése mellett kulcsszerep jutott a csehszlovák kormány és a pártvezetés, valamint a Szovjetunió iránti lojalitás kinyilvánításának. Ezek a hűségnyilatkozatok a forradalommal szembeni propaganda egyik legfontosabb elemét képezték, így október 25–26-ával kezdődően az egyes csehszlovákiai napi- és hetilapok, köztük a magyar nyelvűek is nagy számban közölték vagy ismertették őket.³⁰

A SZLOVÁK PÁRTVEZETÉS ÉS A FORRADALOMMAL SZEMBENI SZLOVÁKIAI ELLENKAMPÁNY MEGSZERVEZÉSE

A forradalommal szembeni szlovákiai ellenkampány megszervezése és irányítása a szlovák pártvezetés feladata volt. Prágából már október 26-án Pozsonyba küldték a prágai vezetés egyik legdogmatikusabb tagját, a „krízishelyzetek drasztikus megoldására szakosodott”,³¹ szudétanémet származású Bruno Köhler KB-titkárt, hogy személyesen irányítsa a szlovákiai propagandamunkát, s ügyeljen rá, hogy a szlovák pártvezetés a prágai központ irányelvei szerint járjon el.

Prága aggodalmai azonban alaptalanok voltak. Pozsony nemcsak a forradalom ideje alatt járt el mindvégig Prága intenciói szerint, hanem már napokkal a forradalom kitörése előtt kezdeményezően lépett fel a nem kívánt magyarországi politikai és szellemi irányzatok csehszlovákiai továbbterjedésének megfékezése érdekében. Az SZLKP KB Titkársága már október 19-én betiltotta a hivatalos magyar pártlap, a *Szabad Nép* aznapi számának szlovákiai terjesztését,

²⁹ Kaplan, Karel: *Kronika...* i. m. 465.

³⁰ Lásd pl. *Rudé právo*, 1956. október 25. Na aktivech vyjadřují komunisté pevnou jednotu, bdělost a ostrážitost, věrnost proletářskému internacionálnímu, 1.; *Pravda*, 1956. október 25. Hlasy našich pracujících k udalostiam v Maďarsku, 2.; *Új Szó*, 1956. október 26. Dolgozónk gyűléseken nyilvánítják ki szilárd egységüket, éberségüket és hűségüket a proletár internacionalizmushoz, 1.; *Új Ifjúság*, 1956. október 27. Még szilárdabban tömörülünk pártunk központi bizottsága köré, 2.

³¹ Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram, 1993, 173.

s kimondta, hogy korlátozni kell a magyarországi sajtótermékek behozatalát. A pozsonyi pártvezetés nemtetszését konkrétan a *Szabad Nép* azon két cikke váltotta ki, amelyek a szövetkezetesítés jugoszláv minta szerinti átalakítását vették fel, illetve tudósítást közöltek az ellenzék fő fórumának számító Petőfi Kör vitaestjéről, amelyen felmerült a kötelező beszolgáltatás eltörlésének kívánsága is.³²

Az október 23-i budapesti események másnapján azonnal – gyakorlatilag a prágai Politikai Iroda ülésével egy időben – összeült az SZLKP KB Irodája is.³³ A pozsonyi pártvezetés október 24-én, délután 15 órakor kezdődő kétórás ülését Karol Bacílek első titkár vezette, s ugyancsak ő ismertette a jelenlévőkkel a Magyarország történetét. A pártvezetés utasítására egész Szlovákia területén még aznap elsőfokú készültségbe helyezték a népi milíciát, készültséget hirdettek a párt Központi Bizottságán, valamint a kerületi és a járási pártbizottságokon is, a KB egyes osztályain pedig éjjeli szolgálatot vezettek be. A magyarországi sajtótermékek behozatalát leállították, a hat szlovákiai kerületbe pedig kiküldték a KB egy-egy osztályvezetőjét, hogy azok a helyszínen személyesen irányíthassák a propagandamunkát.³⁴

A szlovák pártvezetés október 24-én táviratban tájékoztatta a kerületi pártbizottságokat is a Magyarországon történekről, s arra utasította őket, hogy az egyes járásokban helyezzenek készenlétbe olyan magyarul beszélő pártaktivistákat, akik szükség esetén felhasználhatóak lehetnek a propagandamunka során. A távirat nyomatékosan felszólította a címzetteket, hogy minden eszközzel akadályozzák meg az „ellenforradalmi beszédeket és garázdálkodást”, a határ menti járásokban azon személyek átszivárgását, akik a helyi lakosságot

³² SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát (Titkárság), 143. d., a. j. 42., Zápis zo 42. schôdzky Sekretariátu ÚV KSS, 19-20. X. 1956. Zpráva o nedostatkoch v polskej a maďarskej tlači

³³ Az SZLKP KB Irodájának tagjai Karol Bacílek első titkár, Michal Bakuľa földművelésügyi miniszter, Ludovít Benada, az Állami Ellenőrzésügyi Minisztérium meghatalmazottja, Pavol David KB-titkár, Jozef Valo, a Nemzetgyűlés alelnöke, Rudolf Strechaj, a Megbízottak Testületének elnöke, Pavol Majling, a Megbízottak Testületének első alelnöke, Oskár Jeleň belügyi megbízott, Vojtech Daubner, a Szlovák Szakszervezeti Tanács elnöke, póttagjai Milan Rázus, a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség Szlovákiai Központi Bizottságának elnöke és Štefan Šebesta, a Megbízottak Testületének alelnöke voltak.

³⁴ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo (Elnökség), 932. d., a. j. 146., Zápis zo 41. schôdzky Byra ÚV KSS, konanej dňa 24. októbra 1956. (A hat szlovákiai kerület a Pozsonyi, a Nyitrai, a Besztercebányai, a Kassai, a Zsolnai és az Eperjesi kerület volt.)

befolyásolhatnák, a gyanús személyeket pedig azonnal adják át a biztonsági szervezeteknek.³⁵

Köhler Pozsonyba érkezését követően, az ő vezetésével, a szlovák pártközpont, a biztonsági szervek és a hadsereg képviselőinek részvételével jött létre a szlovák pártvezetés mellett az a bizottság, amely a beérkező információk alapján a forradalom egész ideje alatt operatív módon irányította az állami és párt-szervek tevékenységét. A bizottság egyenesen Bacílek első titkár irodájában ülésezett, tagjai pedig részt vettek az SZLKP KB Irodájának tanácskozásain is.³⁶

A pártvezetés tisztában volt vele, hogy Magyarországon a felkelés egyik fő mozgatórugója az ifjúság és az egyetemi diákság, ezért az SZLKP KB Irodája október 29-én a fiatalság körében folytatott propaganda fokozására szólította fel Milan Rázust, a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség (CSISZ) Szlovákiai Központi Bizottságának elnökét. A pártvezetés határozata nyomatékosan felhívta Rázus figyelmét a magyar ifjúság közötti politikai munka és a magyar fiatalok CSISZ-be való fokozottabb mértékű felvételének fontosságára is.³⁷

A szlovákiai társadalom másik csoportja, amely reakciójától a hatalom leginkább tartott, a magyar kisebbség volt. A magyarországi sajtótermékek behozatalát ugyan betiltották, a magyar lakosság azonban nyelvismerete, a magyar rádió adásainak hallgatása, s magyarországi rokoni kapcsolatai révén mégis első kézből származó információkkal rendelkezhetett a magyarországi helyzet-ről, nem véletlen tehát, hogy a pártvezetés az ország magyar lakosságát kiemelt rizikófaktornak tekintette.

Az SZLKP KB Irodája ezért október 29-én határozatban mondta ki azt is, hogy össze kell hívni a Csemadok vezetőit, s utasításokkal ellátni arra nézve, milyen munkát fejtsenek ki a magyar lakosság körében a Magyarországon történetekkel kapcsolatban.³⁸ Nincs arról tudomásunk, hogy a két esemény között van-e ok-okozati összefüggés, mindenesetre tény, hogy a Csemadok KB El-

³⁵ SNA, f. ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2223. d., a. j. 532., Pokyny pre KV KSS a OV KSS k udalostiam v Maďarsku.

³⁶ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, 933. d., a. j. 148., Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS dňa 29. októbra 1956; Barnovský, Michal: Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Disputationes Samarienses 9.), 2006, 30.; Marušiak, Juraj: Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia. *Múltunk* LII. évf. (2007) 1. sz., 66.

³⁷ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, 933. d., a. j. 148., Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS dňa 29. októbra 1956.

³⁸ Uo.

nöksége még aznap, azaz október 29-én nyilatkozatban ítélte el az „ellenforradalmat”, azt a magyar nép ellen indított nyugati imperialista támadásként értékelte, s a csehszlovákiai magyar dolgozók lojalitásáról biztosította a csehszlovák párt- és állami vezetést.³⁹

A Csemadok-központ hűségnyilatkozata és szervilis magatartása ugyanakkor ellenkezett a magyar lakosság nagy többségének a Magyarországon történekről alkotott véleményével. Amint azt a pozsonyi pártközpontba beérkezett egyik november 1-jei helyzetjelentés is megállapította, a magyar nemzetiségű pozsonyi főiskolások nem azonosultak a Csemadok KB nyilatkozatával, s a magyarországi eseményeket a magyar kormánnyal egyetértésben hazafias mozgalomként értékelték. Hasonló véleményt fogalmaztak meg többek között Bakán és a Somorjai járás több településén is, ahol a Csemadok-tagság ráadásul egyenesen az egyesületből való kilépéssel fenyegetőzött.⁴⁰

Azt, hogy a pártvezetés a magyar kultúregyesület szemmel tartásának és a propagandamunkába való bekapcsolásának mily nagy jelentőséget tulajdonított, Szabó Rezsőnek, a Csemadok korabeli szervező titkárának a szavai is alátámasztják. Visszaemlékezése szerint a párt instruktorai a forradalom kitörését követően azonnal felkeresték az egyesület elnökségét és részt vettek annak ülésein. A Csemadok vezetése a pártközpontból naponta kapta a sokszorosított propagandakiadványokat, amelyeket magyarra fordítva le kellett küldenie a magyarlakta járásokba, ott pedig részt vennie az „ellenforradalmat” elítélő hűségnyilatkozatok elfogadtatásában.⁴¹

A szlovák pártvezetés a magyar forradalom napjaiban nemcsak arról határozott, hogy minél több magyar fiatalot kell felvenni a Csehszlovák Ifjúsági Szövetségbe, hanem több alkalommal hangsúlyozta a magyarok kommunista pártba történő fokozottabb mértékű felvételének szükségességét is. A kérdés először az SZLKP KB Irodájának október 25-i ülésén került terítékre, amikor a Steiner Gábor Hajógyár gazdasági és politikai helyzetéről készült jelentés meghallgatását követően határozatban rögzítették, hogy fokozni kell a magyar nemzetiségű munkások felvételét a hajógyári pártalapszervezetbe. Erre a jelen-

³⁹ A Csemadok KB Elnökségének hűségnyilatkozata október 30-án az *Új Szó* hasábjain is megjelent. Lásd *Új Szó*, 1956. október 30. A Csemadok központi elnökségének felhívása, 2.

⁴⁰ SNA, f. ÚV KSS, tájorník Pavol David, 2252. d., a. j. 39., Z informačných zpráv Slovenského ústredného výboru ČSM zo dňa 1. XI. 1956.

⁴¹ Idézi Molnár Imre: A szabadság üzenete. A csehszlovákiai magyarság és 1956. In: Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest. Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 2006, 209.

tés azon kimutatása készítette a pártvezetést, amelyből kiderült, hogy a magyar többségű Komáromban található hajógyár pártalapszervezetébe 1956 eleje óta felvett új párttagoknak csak a töredéke volt magyar nemzetiségű.⁴²

Hasonlóan rendelkezett november 2-i ülésén az SZLKP KB Titkársága is, amely határozatban mondta ki, hogy nagyobb erőfeszítést kell kifejteni a magyar nemzetiségű munkások és földművesek pártba történő felvétele érdekében. A kérdés eredetileg nem szerepelt az ülés napirendi pontjai között, beiktatására és a határozat elfogadására a nem kommunista pártok tagjainak és tisztségviselőinek a kommunista pártba való felvételéről készült jelentés meghallgatása után került sor.⁴³ A fent említett döntéseket két tényező indokolta. Egyrészt a magyar nemzetiségű CSISZ-tagok és párttagok valóban rendkívül alacsony aránya, másrészt pedig a pártvezetésnek az a reménye és törekvése, hogy a CSISZ és a párt révén hatékonyabb ellenőrzést tud majd gyakorolni a magyar lakosság felett, és könnyebben elejét tudja venni bármiféle rendszerellenes megnyilvánulásnak.

A csehszlovák pártvezetés a magyar forradalom idején, illetve annak hatására döntött az állambiztonsági szervek magyarokkal történő kiegészítésének, valamint dél-szlovákiai ügynökhálózata kibővítésének szükségességéről is. A hatalomnak elsőrendű érdeke volt, hogy az ország lakosságának hangulatáról megbízható és naprakész információkkal rendelkezzen, így természetes, hogy a felkelés kitörésekor az állampárt ügynökhálózata azonnal aktivizálódott. A prágai és a pozsonyi pártközpontba a forradalom napjaiban és a leverését követő hetekben is éjjel-nappal nagyszámban érkeztek a különböző helyzetjelentések, amelyek nemcsak az állambiztonsági szervek ügynökeitől, hanem a kerületi pártbizottságoktól, a kerületi ügyészségektől, a hadseregtől, sőt különböző társadalmi szervezetektől is származtak. A hatalom így naprakész és rendkívül pontos információkkal rendelkezhetett a társadalom egyes csoportjainak a Magyarországon történekről alkotott véleményéről.

A pártközpont összességében mégis elégedetlen volt a Dél-Szlovákiából beérkező hírekkel, mindenekelőtt a magyar lakosság hangulatáról beszámoló jelentésekkel, az SZLKP KB Titkársága ezért november 2-i ülésén hozzájárult ahhoz, hogy a belügyminisztérium az állambiztonsági szervekbe magyarul be-

⁴² SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, 932. d., a. j. 147., Zápis zo 42. schôdzky Byra ÚV KSS, konanej 25. oktôbra 1956.

⁴³ SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát, 143. d., a. j. 43., Zápis zo 43. schôdzky Sekretariátu ÚV KSS, 2. XI. 1956.

szélő személyeket toborozzon.⁴⁴ Amint azt a toborzás eredményeiről készült, s a CSKP KB Politikai Irodájának december 27-i ülésén meghallgatott jelentés megállapította, Dél-Szlovákia magyar lakosságának jelentős része nem tud szlovákul, a belügyminisztérium dél-szlovákiai járási munkatársai pedig nem beszélnek a magyar nyelvet, így nincs kiépítve az az operatív hírszerző hálózat, amely jelezni tudná a magyar lakosság hangulatát, illetve a körében megnyilvánuló ellenséges tevékenységet. Ennek az állapotnak a megszüntetése érdekében a belügyminisztérium különleges tagtoborzásba kezdett, amely során összesen 494, „a párt és a népi demokratikus rendszer iránt elkötelezett” magyar nemzetiségű jelöltet választott ki, általában a járási pártbizottságok és nemzeti bizottságok, valamint különböző tömegszervezetek tagjait és funkcionáriusait. Közülük azonban végül csupán 53 lépett szolgálatba, a többiek különböző okokból visszautasították a belügyi szolgálatot.⁴⁵

A MAGYARORSZÁG FELÉ IRÁNYULÓ SZOVJETBARÁT PROPAGANDA

A pozsonyi pártközpont feladata volt a magyarországi szovjetbarát propaganda irányítása is. Az SZLKP KB keretén belül október 28-án hozták létre azt a propagandaközpontot, amely a Magyarország felé irányuló „legális és illegális” propagandát irányította. A propagandaközpont élére – nyilván nem véletlenül – egy magyar nemzetiségű KB-tagot, Lőrincz Gyulát állították, aki 1949. évi megalakulása óta a Csemadok elnöke, 1955-ig egyúttal az *Új Szó* főszerkesztői tisztet is betöltötte, s 1953-tól tagja volt az SZLKP Központi Bizottságának. A csoportban fenntartottak két helyet az MDP Szlovákia területére menekült funkcionáriusainak is.⁴⁶

⁴⁴ SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát, 143. d., a. j. 43., Zápis zo 43. schôdzky Sekretariátu ÚV KSS, 2. XI. 1956.

⁴⁵ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 125, a. j. 160, Nábor osob ovládajících maďarský jazyk pro službu na OO MV na jižním Slovensku.

⁴⁶ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, 933. d., a. j. 148., Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS dňa 29. októbra 1956. Návrh na organizovanie ďalšej politickej pomoci maďarským súdruhom; Barnovský, Michal: *Maďarská revolúcia...* i. m. 30.; Marušiak, Juraj: i. m. 68.

Hasonló központokat hoztak létre a Magyarországgal határos dél-szlovákiai járások pártbizottságai mellett, amelyekben szintén helyet biztosítottak a csehszlovák területre menekült magyar kommunistáknak. Ezekbe a járásokba 40 magyar nemzetiségű vagy magyarul beszélő pártmunkást is küldtek azzal a feladattal, hogy a forradalommal szembeni ellenpropagandát irányítsák, és hogy kapcsolatot tartsanak a határ menti magyar megyék és járások kommunistáival. A sajtó és a rádió, valamint a Magyarországon terjesztendő propagandaanyag kiadásának irányítását végül egy különálló sajtóbizottságra bízta.⁴⁷

A magyarországi propaganda legfontosabb elemét a szovjetbarát szemléletet tükröző sajtó és röplapok terjesztése, a forradalom leverését követően pedig a széthullott magyarországi pártszervezetek újjászervezéséhez nyújtott segítség jelentette. Ezekkel a feladatokkal – már csak nyelvismeretük okán is – általában magyar nemzetiségű pártaktivistákat bízták meg. A kassai kerületi pártbizottság például naponta 30–40, esetenként akár 80 magyarul beszélő agitátort küldött át Magyarországra, a Losonci járásból 17, Pozsonyból pedig 9 ügynök járt át napi rendszerességgel a magyar határon.⁴⁸ Egyes szlovákiai kerületi pártbizottságok ennek során rendkívül élénk kapcsolatot alakítottak ki a magyarországi megyei pártszervekkel, mint például a kassai kerületi pártbizottság a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, vagy a besztecebányai kerületi pártbizottság a Nógrád megyei pártszervekkel, amelyek számára nemcsak propagandaanyag formájában nyújtottak segítséget, hanem gyógyszert, élelmiszert és fegyvereket is szállítottak.⁴⁹

A Magyarországra felé irányuló sajtópropaganda lebonyolítását a pártvezetés szlovákiai magyar sajtótermékekre bízta. Az SZLKP KB *Új Szó* című pozsonyi napilapja, valamint az *Új Ifjúság* című pozsonyi ifjúsági hetilap október 28-tól kezdődően magyarországi terjesztésre szánt különszámokat jelentetett meg. Az *Új Szónak* december 2-ig összességében huszonöt különszáma látott napvilágot, átlagosan ötvenezres példányban. Az *Új Szón* kívül az *Új Ifjúság* négy különszámát juttatták át Magyarországra húszezres példányban,⁵⁰ az ugyan-

⁴⁷ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, 934. d., a. j. 153., Zpráva o činnosti Komunistickéj strany Slovenska a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku; Barnovský, Michal: *Maďarská revolúcia...* i. m. 31.

⁴⁸ Pešek, Jan: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. *Historický časopis* 41. évf. (1993) 4. sz., 431.; Kaplan, Karel: *Kronika...* i. m. 463.

⁴⁹ SNA, f. ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2252. d., a. j. 39., Zpráva o opatreniach strany na Slovensku v súvislosti so situáciou v Maďarsku.

⁵⁰ Az *Új Ifjúság* különszámait október 28-án, majd november 5-én, 7-én és 10-én jelentek meg.

csak Pozsonyban megjelenő *Dolgozó Nő* című nőmagazin háromezer példányát, valamint két plakátot, egyenként tízezer példányban.⁵¹

A propagandaanyag kiadásában az egyes kerületek és járások is részt vettek. A kassai kerületi pártbizottság például saját kezdeményezésére tízezer darab rölapot, valamint két plakátot adott ki és juttatott át Magyarországra, mindkettőt százezres példányban.⁵² A rölapok és plakátok kiadásában részt vett többek között a nyitrai kerületi, valamint a zselizi, a párkányi és a komáromi járási pártbizottság is, utóbbi a járási földműves lap egy különszámát is átjuttatta Magyarországra.⁵³ A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Észak-Magyarország című napilap néhány számát pedig, miután a magyarországi nyomdák dolgozói sztrájkba léptek, Kassán nyomtatták ki, miközben a lap Magyarországra juttatását és terjesztését Grósz Károly, a megyei pártbizottság osztályvezetője intézte.⁵⁴

A pártvezetés kezdeményezésére állították fel azokat a magyar nyelvű rádióadókat is, amelyek november 3-tól, illetve 4-től kezdődően a magyar határ közeléből sugározták a szovjetbarát propagandát Magyarország felé. A Rimaszombat melletti nagy hatósugarú adót a Csehszlovák Rádió magyar szerkesztősége munkatársainak közreműködésével működtették, akiknek a fentről kapott anyagokat kellett a rádióban beolvasniuk,⁵⁵ a nagymgyeri, a párkányi, a füleki és a tóketerebesi kisebb hatósugarú adók üzemeltetéséért a kerületi pártszervek voltak felelősek.⁵⁶ A Csehszlovák Rádió magyar szerkesztőségének munkatársai kapták azt a feladatot is, hogy szlovákra fordítsák a folyamatosan lehallgatott budapesti Kossuth Rádió adásait.

A csehszlovák pártszervek nemcsak Magyarország területén vettek részt a szovjetbarát erők támogatásában, hanem felvették a kapcsolatot a csehszlovák területre menekült magyar kommunistákkal is. Ezek száma nem volt alacsony, a Szovjetunió után Csehszlovákia volt az az állam, amely a legtöbb menekült

⁵¹ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, 934. d., a. j. 153., Zpráva o činnosti Komunistickéj strany Slovenska a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku.

⁵² Pešek, Jan: i. m. 439.

⁵³ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, 934. d., a. j. 153., Zpráva o činnosti Komunistickéj strany Slovenska a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku.

⁵⁴ Janek István: Csehszlovákia. In: Békés Csaba (szerk.): *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. Budapest, 1956-os Intézet–Gondolat Kiadó, 2007, 195.

⁵⁵ Molnár Imre: i. m. 218.

⁵⁶ A párkányi adót 1-2 nap után áthelyezték Komáromba, a füleki adó Bányászrádió néven sugározta az adásait, a tóketerebesi adó pedig Sátoraljaújhely Csehszlovákiához csatolt városrészéből, Szlovákújhelyről sugárzott. (SNA, f. ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2252. d., a. j. 39.)

magyar kommunistát befogadta.⁵⁷ A forradalom kitörésekor összesen 5757 magyar állampolgár tartózkodott szabályos úti okmányokkal Csehszlovákiában, akik nagy része október 23-a után – részben még a forradalom napjaiban, részben annak vereségét követően – visszatért Magyarországra.⁵⁸

A forradalom kitörését követő egy hónapon belül azonban rajtuk kívül további 1367 magyar állampolgár lépett – ezúttal már illegálisan – Csehszlovákia területére. Őket a csehszlovák biztonsági szervek három csoportba sorolták. Az első csoportot azok a pártfunkcionáriusok és ÁVH-s tisztek alkották, akik a felkelők haragja elől, életüket mentve érkeztek Csehszlovákiába. E politikai menekültek nagy részét november 4-e után visszaküldték Magyarországra, ahol részt vettek az új hatalom kiépítésében. A következő csoportba azok kerültek, akik a harci cselekmények elől menekülve vagy élelmiszer-beszerezés céljával léptek csehszlovák területre. Számukra a forradalom leverését követően szintén lehetővé tették a visszatérést Magyarországra. A harmadik csoportba végül azokat sorolták, akiket a felkelésben való részvétellel gyanúsítottak. Őket vizsgálati fogságba helyezték mindaddig, amíg ügyükben nem születik végleges döntés. Az illegálisan csehszlovák területre lépett 1367 magyar állampolgár közül november 28-ig 1264 személy térhetett vissza Magyarországra, 73-an vizsgálati fogságban voltak, 28-an egy-két hónapos börtönbüntetésüket töltötték azzal, hogy annak letelte után kiutasítják őket Csehszlovákiából, 2 kiskorú fiút pedig gyermekotthonban helyeztek el.⁵⁹

Az első magyar menekültek október 26-án lépték át a magyar–csehszlovák határt, október 28-án pedig megérkeztek a pozsonyi pártközpontba az első magyarországi pártfunkcionáriusok is.⁶⁰ A velük kapcsolatos munkát az SZLKP KB Irodája október 29-én Pavol David KB-titkára bízta, neki kellett biztosítania a meghallgatásukat és az esetleges visszatérésüket Magyarországra.⁶¹

⁵⁷ Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet–közép-európai kisebbségpolitikára.* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, 2003, 67.

⁵⁸ Az 5757 magyar állampolgár közül november 28-ig 5010 tért vissza Magyarországra, 392 Csehszlovákiában maradt, 355 pedig más országokba távozott.

⁵⁹ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 124, a. j. 158, Zpráva o pobytu a přechodech maďarských občanů na území ČSR.

⁶⁰ SNA, f. ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2252. d., a. j. 39., Zpráva o opatreniach strany na Slovensku v súvislosti so situáciou v Maďarsku.

⁶¹ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, 933. d., a. j. 148., Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS dňa 29. októbra 1956.

A Csehszlovákiába menekült szovjetbarát politikusok közül a legmagasabb tisztséget Kossa István töltötte be, aki az MDP vezetőségi tagja és Nagy Imre kormányának pénzügyminisztere volt, október 30-án azonban szakított a Nagy-kormánnyal és Csehszlovákiába távozott. Kossával az SZLKP KB Titkárságának november 2-i ülésén a szlovák pártvezetők személyesen is elbeszélgettek. Meghallgatása során Kossa, miközben beszámolt a Magyarországon történekről, kritikusan nyilatkozva Gerő Ernőről és az általa „likvidátornak” nevezett Nagy Imréről is, a Magyarországon terjesztett illegális sajtótermékek további kiadását és a rádió útján zajló propaganda folytatását javasolta a szlovák pártvezetésnek.⁶²

A meghallgatásáról készült feljegyzés szerint, amelynek kivonatát Prágának is megküldték, a szlovák pártvezetés Kossát kívánta felhasználni az „ellenállási mozgalom” megszervezésére. Prága válaszát nem ismerjük, de az események folyása végül úgy hozta, hogy Kossára a következő napokban már nem is Csehszlovákiában, hanem ismét Magyarországon volt szükség. Az újabb szovjet katonai intervenció már a tököli szovjet katonai bázison taláta, s november 4-én többek között az ő nevével látott napvilágot a nyílt levél Kádár János ún. forradalmi munkás-paraszt kormányának megalakulásáról.⁶³

Október 31-én Pozsonyban tartózkodott Horváth Imre magyar külügyminiszter is, ő azonban nem menekültként, hanem az ENSZ ülésére utazó, majd Bécsből visszaforduló magyar küldöttség vezetőjeként érkezett Csehszlovákiába. Kossával egyetértésben ő is elmarasztalóan szólt Gerőről, Nagy Imre mellett azonban – ekkor még – kiállt, s arról biztosította a csehszlovák vezetést, hogy az MDP „mindenáron” meg akarja tartani Nagyot a kormány élén. Arra kérte a csehszlovák vezetőket, hogy mielőtt állást foglalnának a magyarországi fejleményekkel kapcsolatban, tárgyaljanak Naggyal és Kádárral, és „ne úgy állítsák be a kérdéseket, hogy azokat Nagy ellen lehessen fordítani”.⁶⁴ Rövidesen azonban ő is szakított a Nagy-kormánnyal, s Csehszlovákiából nem Magyarországra tért vissza, hanem Moszkvába repült, ahonnan már Kádár munkás-paraszt kormányának tagjaként érkezett meg Magyarországra.

⁶² SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát, 143. d., a. j. 43., Záznam z rozhovoru so s. Štefanom Kóša z Budapešti dňa 2. XI. 1956; NA ČR, f. ÚV KSC, Antonín Novotný, 07/16, 133. d., inv. č. 305.

⁶³ *Új Szó*, 1956. november 5. A magyar dolgozó néphez. Négy magyar politikus nyílt levele, 1.

⁶⁴ Kaplan, Karel: *Kronika...* i. m. 454. p.; Kiss József: i. m. 15.

FORDULAT A MAGYARORSZÁGI HELYZET ÉS NAGY IMRE MEGÍTÉLÉSÉBEN

Amint azt már korábban is említettük, a prágai pártvezetés kezdetben meglehetősen tartózkodó volt a magyarországi helyzet és a Nagy-kormány megítélésében, s körlevelei október végéig általában a rend sikeresen folytatódó helyreállításáról tájékoztatták a kerületi pártszerveket. Tényszerű híreket közöltek például a munkástanácsok és a nemzetőrség létrejöttéről, Nagy Imre október 27-én kinevezett új kormányának megalakulásáról, nem minősítve azt a tényt sem, hogy a kormányban egykori kisgazda politikusok (Tildy Zoltán és Kovács Béla) is helyet kaptak. Az október 30-án, valószínűleg a kora délutáni órákban kelt 20/56 számú körlevél például még egyenesen úgy fogalmazott, hogy „a Nagy-kormány és a Magyar Dolgozók Pártja támogatása elkerülhetetlen”, mivel a kormány bukása „a burzsoá nacionalista elemek és az országból elűzött áruelők” hatalomra jutását segítené elő.⁶⁵

Nagy Imre kormányának és az MDP Kádár Jánossal az élén újjáalakuló új vezetésének elfogadását jelezte a CSKP Központi Bizottságának az MDP Központi Vezetőségéhez, valamint a csehszlovák kormánynak a magyar kormányhoz intézett levele is. A CSKP KB Politikai Irodájának október 29-i ülésén jóváhagyott, s másnap a csehszlovák sajtóban is közzétett két levél üdvözölte az új magyar vezetésnek a vérontás megszüntetése érdekében tett lépéseit, egyben meggyőződését fejezte ki, hogy sikerül megvédeni a népi demokratikus hatalom érdekeit. Pozitív gesztusként értékelhető végül a Politikai Irodának az az ugyancsak október 29-i döntése is, amellyel beleegyezését adta, hogy a magyar olimpiai küldöttség Csehszlovákián keresztül utazzon ki a melbourne-i olimpiára, igaz, a párthatározat kikötötte, hogy a küldöttség elszállásolását Prágán kívül kell biztosítani.⁶⁶

A magyarországi helyzet és Nagy Imre megítélésében október 30-án a délutáni órákban következett be gyökeres fordulat. Nagy rádióbeszédét, amelyben a miniszterelnök bejelentette az egypártrendszer felszámolását, a kormányon belüli szűkebb kabinet létrehozását az egykori koalíciós pártok képviselőinek részvételével és a szovjet csapatok kivonásának igényét a pártvezetés október

⁶⁵ SNA, f. ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2223. d., a. j. 532., Obežníky ÚV KSČ a ÚV KSS.

⁶⁶ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 120, a. j. 148, Zápis ze 148. schůze politického byra ÚV KSČ, konané dne 29. října 1956.

30-án, pontban éjfélkor keltezett 21/56 számú körlevele már úgy értékelte, hogy az új kormány programja további eltávolodást jelent a szocializmus építésétől. Ezt követően a korábbi pozitív előjelű híreket a munkásosztály egységének megbomlásáról, a „reakció” pozícióinak erősödéséről, a „horthysta és fasiszta tiszték” garázdálkodásáról, a kommunisták elleni pogromokról, a magyar revizionizmus újjáéledéséről és az általános magyarországi káoszról szóló híradások váltották fel. Nagy Imre bejelentését a Varsói Szerződésből való kilépésről a november 2-i 28/56 számú körlevél pedig már egyenesen azzal az állírással egészítette ki, hogy a magyar kormány tárgyalásokat kezdett egyes nyugati kapitalista országokkal és a védelmüket kéri, ami annak a bizonyítéka, hogy a magyar miniszterelnök „az ellenforradalom oldalán áll”.⁶⁷

A megváltozott helyzet október utolsó napjaiban a felkeléssel szembeni ellenkampány fokozására, ezzel összefüggésben pedig a népi milícia újabb mozgósítására, valamint a kerületi és járási aktívák összehívására készítette a pártvezetést. A CSKP KB október 31-én különleges parancsban szólította fel a népi milíciát a szocialista rendszer megvédésére. A parancs nem mulasztott el rámutatni arra, hogy Magyarországon az „ellenforradalmi bandák” volt nyilasokból és az egykori „horthysta fasiszta hadsereg” tisztjeiből állnak, felkelésük pedig – amint arra a legutóbbi fejlemények is utalnak – régóta előkészített volt.⁶⁸

A kerületi és járási aktívák összehívására a CSKP KB Titkárságának október 30-i határozata alapján került sor.⁶⁹ Az aktívákat, amelyeken a pártfunkcionáriusok mellett miniszterek, megbízottak, parlamenti képviselők, a különböző tömegszervezetek, üzemek és vállalatok képviselői is részt vettek, október 31-én előbb kerületi, majd járási, végül alapszervezeti szinten, gyakorlatilag az ország összes településén és munkahelyén megtartották. Az egyes gyűlések szónokai a magyarországi fejlemények elítélése mellett kiemelten foglalkoztak a szuezi válsággal is, rámutatva az összefüggéseikre és a „reakció” régóta tervezett, összehangolt támadásaként interpretálva azokat. Az aktívák kivétel nélkül a

⁶⁷ SNA, f. ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2223. d., a. j. 532., Obežníky ÚV KSČ a ÚV KSS.

⁶⁸ SNA, f. ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2223. d., a. j. 532., Obežníky ÚV KSČ a ÚV KSS. Rozkaz ÚV KSČ Lidovým milicím.

⁶⁹ A KB még október 30-án, éjfélkor keltezett 22/56 számú körlevelében utasította az egyes kerületi pártbizottságokat az aktívák október 31-i megtartására, majd másnap 5.30-kor keltezett 24/56 számú körlevelében az aktívák referátumainak vázlatát is továbbította számukra.

fokozott éberség és elővigyázatosság követelményének hangsúlyozásával, valamint a párt és a Szovjetunió iránti lojalitás kinyilvánításával zárultak.⁷⁰

A magyarországi helyzet megítélésében és a csehszlovák pártvezetés retorikájában bekövetkezett változás természetesen nem választható el a szovjet vezetés október 31-i döntésétől az újabb katonai beavatkozásról. Antonín Novotný párt-elsőtítká és Viliam Široký miniszterelnök a Politikai Iroda november 2-i esti ülésén számolt be aznapi bukaresti útjáról, ahol Hruscsov a román és a bolgár vezetők mellett a CSKP vezetőit is tájékoztatta a tervezett katonai akcióról. A Politikai Iroda a beszámolót meghallgatva egyetértett a beavatkozással, sőt – immár másodszer – Csehszlovákia részvételét is felajánlotta benne. Amint azt a pártvezetés határozata megfogalmazta: a Politikai Iroda egyetért azzal, hogy „minden szükséges intézkedés megtörténjen a magyarországi népi demokratikus rendszer megőrzése érdekében, és szükség esetén nem csak egyetértünk, hanem aktívan részt is veszünk benne”.⁷¹ Ez utóbbi félmondat a határozati javaslatban eredetileg nem szerepelt, csupán utólag foglalták bele, a szovjet vezetés azonban a csehszlovák felkínálkozást, csakúgy, mint október 26-a után, újfent elutasította, s megelégedett a csehszlovák–magyar határ lezárásával és megerősítésével.

A Politikai Iroda november 2-án egyúttal megbízta Antonín Zápotocký köztársasági elnököt, hogy másnap rádióbeszédben ismertesse Csehszlovákia lakosságával a magyarországi helyzetet. A pártvezetés által előzőleg megtárgyalt és jóváhagyott, november 3-án 13 órakor elhangzó rádiószózat a magyarországi állapotokat úgy jellemezte, hogy ott „ellenforradalom garázdálkodik, amely a dolgozó nép ellen fasiszta fehér terrort kezdett”. A mindvégig rendkívül kemény és konfrontatív hangnemű, utóbb a sajtóban is közzétett⁷² elnöki beszéd lényegében szintézisét adta a forradalommal szemben már korábban is megfogalmazott vádaknak, s a csehszlovák közvélemény felkészítését szolgálta a magyarországi katonai beavatkozásra.⁷³

⁷⁰ *Rudé právo*, 1956. november 1. Z krajských aktivů, 1.; *Pravda*, 1956. november 1. Hlasy z našich pracovišť, 2.; *Új Szó*, 1956. november 2. Egységes a nép – szilárd az ország – erős szocialista köztársaságot építünk fel!, 2.

⁷¹ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 120, a. j. 151, Zápis ze 151. schůze politického byra ÚV KSČ, konané dne 2. listopadu 1956.

⁷² Magyarul lásd *Új Szó*, 1956. november 5. Szilárd egységben a szocializmus és a jobb élet útján, 2.

⁷³ Vö. Bílek, Jiří–Pilát, Vladimír: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. *Soudobé dějiny* III. évf. (1996) 4. sz., 502.; Barnovský, Michal: *Maďarská revolúcia...* i. m. 29.

Magában a katonai akcióban Csehszlovákia ugyan nem vett részt, azzal azonban egyetértett, a csehszlovák–magyar határon fogantatosított katonai intézkedésekkel pedig aktívan támogatta és megkönnyítette a szovjet intervenciót. A Politikai Iroda – a közelgő katonai beavatkozás tudatában – már november 2-án arra utasította Bohumír Lomský nemzetvédelmi és Rudolf Barák belügyminisztert, hogy „biztosítsák fegyveres erőink felkészültségét a csehszlovák határok megvédésére”. Ezt követően november 3–7. között 14 ezer tartalékost hívtak be a csehszlovák hadsereg Szlovákiában állomásozó alakulataihoz. A hatalomnak a magyar és a lengyel lakossággal szembeni bizalmatlanságát mindeközben mindennél jobban jelezte, hogy a „négyhetes hadgyakorlat” címén elrendelt mozgósítás során csak szlovák és cseh nemzetiségű tartalékosokat mertek behívni, magyarokat és lengyeleket nem.⁷⁴

A KÁDÁR-KORMÁNY MEGSEGÍTÉSE ÉS A FORRADALOM CSEHSZLOVÁKIAI VISSZHANGJÁNAK ÉRTÉKELÉSE

A forradalom vérbe fojtását követően a csehszlovák párt- és állami vezetés rendkívüli erőfeszítéseket tett a szovjetek által hatalomra juttatott Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány politikai és gazdasági megsegítése érdekében. Csehszlovákia volt az első ország, ahonnan a szovjet intervenció után hivatalos kormányküldöttség érkezett Magyarországra, s ugyancsak Csehszlovákia volt az az ország, amely a Szovjetunió után a legnagyobb gazdasági segítségben részesítette Kádár János forradalmi munkás-paraszt kormányát.

A CSKP KB Politikai Irodája már november 5-én beleegyezését adta, hogy „dolgozóink kezdeményezésére” Szolidaritási Alap létesüljön a Magyar Népköztársaság dolgozóinak megsegítésére, kezelésével pedig a Csehszlovák Vöröskeresztet bízta meg. Ebben az alapban összpontosították az ország lakossága által felajánlott pénzadományokat és egyéb ajándékokat, valamint az ipari

⁷⁴ A magyar forradalommal szembeni csehszlovák katonai intézkedésekre bővebben lásd Štaigl, Jan: Katonai intézkedések Szlovákia területén az 1956 őszi magyar felkelés időszakában. In *Had-történelmi Közlemények* 109. évf. (1996) 3. sz., 67–78.

és mezőgazdasági dolgozók rendkívüli műszakaiból származó jövedelmeket. A Szolidaritási Alap 999-es folyószámlájára összességében mintegy 60 millió korona értékű adományt sikerült összegyűjteni.⁷⁵

A Politikai Iroda november 5-i ülése határozott arról is, hogy Viliam Široký miniszterelnök vezetésével csehszlovák kormányküldöttség látogasson Magyarországra. A látogatást eredetileg november 8-ra tervezték, a még bizonytalan magyarországi helyzetre való tekintettel azonban utóbb egy héttel elhalasztották. Időközben a Politikai Iroda november 12-i ülésén döntés született egy 90 millió korona értékű csehszlovák kormánysegély felajánlásáról is, Široký miniszterelnök így november 15-én már ennek az ígéretével érkezhetett Budapestre. A 90 millió koronás árusegély 5 ezer tonna lisztet, ugyancsak 5 ezer tonna burgonyát, 100 tonna húst, 10 ezer tonna meszet, 5 ezer tonna cementet, 325 ezer négyzetméter tetőfedő cserepet, 100 ezer négyzetméter ablaküveget, 2 ezer folyóméter gömbfát, 3 ezer köbméter fűrészelt faárut, 3600 tonna tűzifát, 17,5 millió korona értékű gyógyszert, valamint 32,4 millió korona értékű textilárut, lábbelit, porcelánedényt, élelmiszert és más fogyasztási cikket foglalt magában.⁷⁶

Csehszlovákia azonban nemcsak élelmiszert, gyógyszereket és építőanyagot szállított Magyarországra, hanem kivette részét az új hatalom felfegyverzéséből is. Miután Münnich Ferenc, a Kádár-kormány belügyminisztere 1957 januárjában anyagi segítséget kért a csehszlovák belügyminisztériumtól, a CSKP KB Politikai Irodája 1957. február 21-én beleegyezését adta, hogy Csehszlovákia közel 2 millió korona értékű segítséget nyújtson a magyar biztonsági szerveknek. Ez fegyvereket, lőszeret, 5 ezer gumibotot, operatív műszaki eszközöket és autóalkatrészeket jelentett, amelyek fejében a csehszlovák fél a határőrség számára három motorcsónakot és egy telefonközpontot kért Magyarországtól. Ugyanekkor hagyta jóvá a Politikai Iroda azt is, hogy a belügyminisztérium saját költségvetéséből 200 ezer koronával támogassa a magyar hírszerzést.⁷⁷

A magyar fél olykor alacsonyabb szinten is megpróbált fegyvert szerezni Csehszlovákiából, ezek a kísérletek azonban általában sikertelenül végződtek. Kiss Károly, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven újjászervező-

⁷⁵ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 120, a. j. 149, Zápis ze 149. schůze politického byra ÚV KSČ, konané dne 5. listopadu 1956; Janek István: i. m. 200.

⁷⁶ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 121, a. j. 154, Zápis ze 154. schůze politického byra ÚV KSČ, konané dne 12. listopadu 1956.

⁷⁷ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 129, a. j. 169, Zápis ze 169. schůze politického byra ÚV KSČ, konané dne 21. února 1957.

dó állampárt egyik vezetőségi tagja például 1957. január 2-án a besztercebányai kerületi pártbizottsághoz intézett levelében száz darab pisztolyt és harmincöt darab géppisztolyt kért az MSZMP KB és a párt budapesti intéző bizottságának apparátusában dolgozó pártfunkcionáriusok számára. Kérését az SZLKP KB Titkársághoz továbbították, amely azonban azt január 11-én elutasította.⁷⁸ A pártvezetés nem volt híve az ellenőrizetlen fegyverszállításnak, azt igyekezett korlátozni és legfelsőbb szinten koordinálni.

A CSKP KB és az SZLKP KB osztályvezetői 1956 novemberének közepén egyaránt feladatuk kapták, hogy jelentésben értékeljék a magyarországi eseményeket és csehszlovákiai visszhangjukat. A jelentéseknek az „ellenforradalom” okai és nemzetközi visszhangja mellett foglalkozniuk kellett egyebek között a központi, a kerületi és a járási pártszervek, az államapparátus, a nemzeti bizottságok, a Nemzeti Front, a népi milícia, a hadsereg, az állambiztonsági szervek, a sajtó és a tömegszervezetek tevékenységével, elemezniük kellett a csehszlovák társadalom egyes csoportjainak nézeteit és magatartását, a körökben megnyilvánuló ellenséges tevékenységet, s be kellett számolniuk a Magyarország felé irányuló propagandáról is.⁷⁹

A következő napokban és hetekben elkészült anyagok a párt helytállásáról kivétel nélkül pozitívan vélekedtek, s úgy értékelték, hogy a párt soha nem volt annyira összeforrott és egységes, mint a magyarországi események idején. Ugyancsak általában elismerően nyilatkoztak az állami szervek, a tömegszervezetek és a fegyveres testületek tevékenységéről, csakúgy, mint a csehszlovák társadalom egészéről, amely egységesen kiállt a CSKP és a kormány politikája mellett és elítélte a magyarországi „ellenforradalmat”.⁸⁰

Hasonlóan pozitív kicsengése volt a CSKP KB magyarországi eseményeket megvitató 1956. december 5–6-i és az SZLKP KB december 12–13-i ülésének is. A csehszlovák társadalom valamennyi rétegének a párt melletti kiállását elhittetni akaró állampárt, mint mindig, ezúttal is a párt és a nép megbonthatatlan egységének hirdetésében volt érdekelt, amivel a párt politikájának helyességét

⁷⁸ SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát, 147. d., a. j. 2., Zápis z 2. schôdze Sekretariátu ÚV KSS, 11. I. 1957.

⁷⁹ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/4, sv. 109, a. j. 144, Zápis ze 144. schůze sekretariátu ÚV KSČ, konané dne 13. listopadu 1956; SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, 933. d., a. j. 150., Záznam z diskusie členov Byra ÚV KSS na zasadnutí dňa 9. nov. 1956 k otázkam vyhodnotenia udalostí v Maďarsku.

⁸⁰ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/4, sv. 112, a. j. 150, Říjnové a listopadové udalosti v maďarsku a jejich ohlas v ČSR; SNA, SNA, f. ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2252. d., a. j. 38., Hodnotenie udalostí v Maďarsku a ich vplyv u nás; ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2252. d., a. j. 39., Zpráva o opatreniach strany na Slovensku v súvislosti so situáciou v Maďarsku.

igyekezett alátámasztani. Ezért az ülések szónokai, ha szóvá is tettek egy-két disszonáns jelenséget, igyekeztek elbagatellizálni azokat.⁸¹ Dicséretet kapott többek között az ország magyar lakossága is, amely az értékelések szerint tanúságot tett Csehszlovákia iránti hűségéről, ami annak bizonyítéka, hogy nagyra értékeli a párt nemzetiségi politikáját. Amint azt Karol Bacilek szlovák pártelsőtitkár az SZLKP KB ülésén megfogalmazta: a magyar lakosság körében ebben az időben „úgy nyilvánult meg a Csehszlovák Köztársaság iránti hazafias érzés, mint korábban soha. A magyar nemzetiségű dolgozók köztársaságunkat túlnyomó többségükben a hazájuknak tekintik, Csehszlovákia Kommunista Pártját pedig a pártjuknak”.⁸²

A hatalom magabiztossága és győzelmi retorikája jórészt indokoltnak nevezhető. A csehszlovák társadalom nagy része valóban lojális maradt a rendszerhez és a kommunista párthoz, s szervezett rendszerellenes megmozdulásra sem történt kísérlet. A propaganda által sugallt egyoldalú képet azonban éppen a pártközpontba beérkező – már említett – belügyi jelentések árnyalják, amelyek jóval összetettebb képet nyújtanak a csehszlovák társadalom hangulatáról és a Magyarországon történekről alkotott véleményéről. Az ország lakossága ezek szerint – nemzetiségtől függetlenül – nemcsak érdeklődéssel, hanem szimpátiával követte a határ túloldalán történeket. Szimpátiáját azonban nem merte nyíltan kifejezni, így az legfeljebb elszigetelt, szimbolikus megnyilvánulásokra korlátozódhatott.

Mindeközben általános jelenség volt az is, hogy a magyar lakosság, már csak jobb tájékozottsága okán is, nagyobb mértékben rokonszenvezett a Magyarországon történekekkel, mint a többségi nemzethez tartozóak. A helyzetjelentések szerint a forradalom első napjaitól kezdődően megnőtt a magyar nyelvű rádióadások – a budapesti Kossuth Rádió vagy akár a müncheni Szabad Európa Rádió magyar adása – iránti érdeklődés, gyakori volt a magyar himnusz eléneklése, halottak napján pedig a magyar világháborús emlékművek és a honvédsírok megkoszorúzása. Előfordult, hogy az üzemi munkások és szövetkezeti dolgozók, vagy akár egyes magyar középiskolák diákjai is megtagadták az „ellenforradalmat” elítélő nyilatkozatok aláírását, a szovjet beavatkozást követően pedig a diákok gyászszalagot viselve jelentek meg az iskolákban.

⁸¹ A legtöbb bírálatot természetesen az értelmiség, azon belül is elsősorban az író-társadalom és az egyetemi diákság kapta, amely körében itt-ott „helytelen”, sőt „ellenséges” nézetek is megfogalmazódtak.

⁸² SNA, f. ÚV KSS, pléna (plénium), 1836. d., Zasadanie ÚV KSS, konané v dňoch 12–13. decembra 1956.

A Dél-Szlovákia magyarlakta falvaiba betelepült szlovákok körében ugyanakkor a jelentések szerint bizonyos nyugtalanság is megfigyelhető volt, mivel a magyar lakosság több helyütt a határ módosítását, a szlovák telepések távozását és a Magyarországra telepített magyarok hazatérésének lehetővé tételét várta a forradalom győzelmétől, s fenyegetően lépett fel a szlováksággal szemben.⁸³ A hatalom erre a jelenségre ráadásul rá is erősített, s tudatosan riogatta a cseh és szlovák lakosságot a magyar revíziós törekvések állítólagos feléledésével.⁸⁴

A korabeli nyugati sajtó⁸⁵ azt is tudni vélte, hogy egyes dél-szlovákiai városokban, például Érsekújvárott, Nyitrán, Léván, Losoncon, Szepsiben, Kassán és Nagykaposon rendszerellenes tüntetések zajlottak volna. Ezeknek a híreknek néhány magyar emigráns kiadvány is hitelt adott, sőt a magyar szakirodalom egy része is valószínűsíti a megmozdulásokat,⁸⁶ mivel azonban levéltári forrásokkal nem támaszthatóak alá, már csak a korabeli csehszlovákiai viszonyok ismerete miatt is valószínűtlennek tartjuk a megtörténtüket.

A forradalom mellett nyíltan kiálló természetesen nem kerülhették el a felelősségre vonást. Egy a CSKP KB számára készült tájékoztató anyag szerint a magyarországi eseményekkel kapcsolatban 1956. november 5-ig egész Csehszlovákiában összesen 665 személy ellen indult bűnvádi eljárás. Ez azonban nem tekinthető végleges adatnak, mivel nem tartalmazza a november 5. után bűnvádi eljárás alá vontakat, akikkel együtt az érintettek száma minden bizonnyal az ezret is meghaladná.⁸⁷ Ezen belül Szlovákiában ugyancsak november 5-ig 225 személy ellen indítottak bűnvádi eljárás, 159-et pedig őrizetbe is vettek közülük.⁸⁸ A kerületi ügyészségek jelentései szerint többségük esetében magánbeszélgetéseken elhangzott megnyilatkozásokról, a forradalom iránti

⁸³ SNA, f. ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2252–2253. d., a. j. 39–40., Maďarsko. (A csehszlovák belügyi jelentésekből válogatást közöl többek között Kaplan, Karel: *Kronika...* i. m.; Simon Attila: A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom. In: Ivaničková, Edita–Simon Attila [szerk.]: i. m.)

⁸⁴ Lásd pl. A pozsonyi *Pravda* „Fehér lovon fehérterror” című írását: *Pravda*, 1956. november 3., Na bielom koni biely teror, 3.

⁸⁵ Pl. *The New York Times* 1956. november 2.; *The Times* (London) 1956. december 7.

⁸⁶ Vö. Révay István: A csehszlovákiai magyarság mai helyzete. *Katolikus Szemle* X. évf. (1958) 2. sz., 80.; Brogyányi, Coleman [Kálmán]: Hungary's Fight for Freedom and the Hungarian Minorities. In *Hungarians in Czechoslovakia*. New York, Research Institute for Minority Studies on Hungarians Attached to Czechoslovakia and Carpatho-Ruthenia, 1959, 94–95.; Szesztay Ádám: i. m. 40–41.

⁸⁷ Vö. Kaplan, Karel: *Kronika...* i. m. 543.

⁸⁸ SNA, f. ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2252. d., a. j. 39., Zprávy Krajských prokuratúr od začiatku udalostí ku dňu 5. XI. 1956 do 8. hod.

szimpátia kinyilvánításáról és pártellenes kijelentésekről, tehát nem valamiféle rendszerellenes szervezkedésről volt szó.⁸⁹

Az eljárás alá vontak és őrizetbe vettek nemzetiségi megosztásáról sajnos nem maradtak fenn megbízható források. Azt Sztankó Pál pozsonyi magyar konzul egy későbbi jelentéséből tudjuk, hogy amikor 1957 nyarán látogatást tett Rudolf Strechajnál, a Megbízottak Testülete elnökénél, Strechaj azt közölte vele, hogy Szlovákiában a magyarországi eseményekkel kapcsolatos magatartása miatt összesen 43 magyar nemzetiségű személyt vettek őrizetbe.⁹⁰

A forradalommal szimpatizálókat a hadseregben is megtalálták. Csehszlovákiában összesen 130 olyan katona, köztük 84 tiszt ellen indítottak vizsgálatot, akik nem értettek egyet a Magyarországgal kapcsolatos hivatalos állásponttal. Közülük 33-at elbocsátottak a hadseregből, s voltak, akiket bíróság elé is állítottak.⁹¹ Egy az SZLKP KB Irodája számára készült jelentés szerint Szlovákiában 11 tisztet fosztottak meg rangjától pártellenes kijelentéseik, megbízhatatlanságuk és részegségük miatt.⁹²

Nem kerülték el a hatalom bosszúját azok a diákok sem, akik különböző fórumokon, általában az „ellenforradalom” elítélése céljával összehívott gyűléseken szimpátiájukat fejezték ki a magyar felkelők iránt. A kassai Műszaki Főiskola Bányamérnöki Karán például a diákok október 30-án az „ellenforradalmat” elítélő nyilatkozat elfogadása helyett egyperces néma csennddel emlékeztek a felkelésben elesett diákokra, a pozsonyi Szlovák Műszaki Főiskola Villamosmérnöki Karának november 2-i vitaestjén pedig pártellenesnek minősített véleményeket mertek megfogalmazni. A történetek kezdeményezőit azonnal kizárták a főiskolákról, ügyükkel az állambiztonsági szervek is foglalkoztak.⁹³ Hasonló következményekkel kellett szembenézniük a komáromi magyar tizenegyéves iskola (gimnázium) diákjainak, ahol a diákok elutasították az „ellenforradalom” elítélését, vagy a pozsonyi magyar pedagógiai iskola

⁸⁹ Jól illusztrálják ezt azok a Léva és Ipolyság térségében történt esetek, amelyekről kötetünk VI. fejezetében lehet olvasni.

⁹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Pozsonyi Főkonzulátus TÜK-iratai, 9. d., 47/5/1957

⁹¹ Bílek, Jiří–Pílát, Vladimír: i. m. 509.

⁹² SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, 934. d., a. j. 153., Zpráva o činnosti Komunistickej strany Slovenska a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku.

⁹³ SNA, f. ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2252. d., a. j. 39., Niektoré vážne poznatky v súvislosti s udalosťami v Maďarsku z Košického kraja; uo. Zpráva z aktívnu funkcionárov ČSM na elektrotechnickej fakulte SVŠT v Bratislave, dňa 2. novembra 1956; Barnovský, Michal: *Maďarská revolúcia...* i. m. 31.

diákjainak is, akik a szovjet intervenciót követően fekete karszalagot viselve jelentek meg az iskolában.⁹⁴

* * *

Az 1956-os magyar forradalom és csehszlovákiai visszhangjának értékelését a párt 1956 decemberének első felében lényegében lezárta, a prágai és a pozsonyi pártvezetés ülésein azonban még ezt követően is számos alkalommal terítékre kerültek a forradalommal kapcsolatos kérdések. A CSKP KB Politikai Irodája például december 10-én a forradalom napjaiban Csehszlovákia területére lépett magyar állampolgárok kérdésével foglalkozott, ugyanekkor hallgatta meg az Ausztriába menekült magyar menekültekről készített ENSZ-jelentést, december 27-én pedig az állambiztonsági szervek magyarokkal történő kiegészítéséről beszámoló belügyminisztériumi jelentést.⁹⁵

Az SZLKP KB Irodája 1957. március 8-án Mács Józsefnek, az *Új Szó* egyik szerkesztőjének az elbocsátásával foglalkozott, akitől egyebek között a magyar felkelés iránti szimpátiája miatt vált meg a lap szerkesztősége, valamint a szlovák írószövetség *Kultúrny život* című hetilapjával, amely közölni akart egy interjút Veres Péter és Szabó Pál magyarországi írókkal, mivel azonban őket Magyarországon publikálási tilalommal sújtották, a pártvezetés nem engedélyezte az interjú megjelentetését.⁹⁶ 1956 decemberében és 1957 folyamán több alkalommal szerepelt a szlovák pártvezetés üléseinek napirendjén a Kádár-kormány négykötetes propagandakiadványának, az *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* címet viselő ún. fehér könyv szlovákiai kiadásának a kérdése.⁹⁷ A magyarországi papírhiány miatt részben már a magyar nyelv-

⁹⁴ A komáromi tizenegyéves középiskolában történetekkel kapcsolatban lásd kötetünk Komárommal foglalkozó fejezetét. Továbbá Gáspár Tibor: Az 1956-os komáromi diákok. *Valóság* XLVI. évf. (2003) 6. sz., 99–100.; a pozsonyi magyar pedagógia iskolában lejátszódott eseményekre Vajda Barnabás: A pozsonyi magyar pedagógiai iskola 1956-os fekete szalagos akciói. In Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest. Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 2006, 177–195.

⁹⁵ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 124, a. j. 158, Zpráva o pobytu a přechodech maďarských občanů na území ČSR; uo. Situační správa SN o maďarských uprchlících v Rakousku; uo. sv. 125, a. j. 160, Nábor osob ovládajících maďarský jazyk pro službu na OO MV na jižním Slovensku.

⁹⁶ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, 942. d., a. j. 164., Návrh na uvoľnenie redaktora s. Jozefa Mácsa z redakcie *Új Szó*; uo. Informácia s. Jeleňa o nepriaznivých zjavocho v Kultúrnom živote.

⁹⁷ SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát, 144. d., a. j. 48., Vydanie „Bielej knihy“ o udalostiach v Maďarsku; uo. 159. d., a. j. 20., Návrh na vydanie IV. zväzku Bielej knihy o výčinoch kontrarevolúcie v Maďarsku.

vű köteteket is Pozsonyban nyomtatták ki, az egyes kötetek azonban szlovák és cseh fordításban is napvilágot láttak *Biela kniha o výčinoch kontrarevolúcie v Maďarsku* (Fehér könyv az ellenforradalom garázdálkodásáról Magyarországon), illetve *Kontrarevoluční síly v maďarských říjnových událostech* (Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben) címmel.

A magyar forradalom egyik legsajátosabb csehszlovákiai következménye az volt, hogy paradox módon hozzájárult a szlovákiai magyar kisebbségi sajtó megerősödéséhez. Az SZLKP KB Irodája 1956. november 16-án, amellet hogy ismét elrendelte a magyarországi sajtótermékek behozatalának korlátozását, a kieső sajtótermékek pótlása céljából határozatot hozott több szlovákiai magyar sajtótermék példányszámának megemeléséről. A *Dolgozó Nő* példányszámát 15 ezerről 19 ezerre, az *Új Ifjúságét* 6 ezerről 10 ezerre, a *Szabad Földműves* című mezőgazdasági hetilap példányszámát pedig 13 ezerről 15 ezerre emelte. Ugyanekkor egy hónappal előbbre hozta a Csemadok *A Hét* című hetilapjának elindítását is. Az alacsony színvonalú, elavult nyomdatechnikájú, s egyre csökkenő példányszámú *Fáklya* című havilap hetilappá alakítását és új címen való megjelentetését a Csemadok vezetése már több mint egy éve szorgalmazta. A szlovák pártvezetés *A Hét* megjelentetését a kérés többszöri megismétlését követően eredetileg 1957. január 1-jétől engedélyezte, azt azonban végül a magyar forradalommal összefüggésben előbbre hozta 1956. december 1-jére.⁹⁸

1957 elején felújították a magyarországi sajtótermékek behozatalát is, csehszlovák kérésre azonban csupán minimális mennyiségben. Amíg a forradalom előtt 220 különböző magyarországi újságot terjesztettek Csehszlovákiában, némelyeket több ezres példányban, a forradalom után a behozott sajtótermékek példányszámát minimálisra csökkentették. Nyilvános árusításuk sem volt megengedett, s csupán egyes kiválasztott előfizetők, általában hivatalok és vállalatok juthattak hozzájuk. A *Szabad Nép* utódlapja, a *Népszabadság* behozott példányainak számát például 426-ról 45-re, a *Ludas Matyiét* 15 490-ről 19-re, az *Irodalmi Újság* utódlapját, az *Élet és Irodalomét* a korábbi 338-ról 24-re csökkentették; a korábban 2500-as példányban behozott *Népsport*, a 7540-es példányban behozott *Képes Sport*, a 11 520-as példányban behozott *Rádió Újság* és az 5500-as példányban behozott *Nők Lapja* behozatalát pedig be is szüntették.

A Csehszlovákiából kitiltott magyarországi sajtó behozatalának és terjesztésének új alapelveit az SZLKP KB Titkársága 1957. június 19-én vitatta meg és

⁹⁸ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, 933. d., a. j. 151., Zápis zo 45. schôdzky Byra ÚV KSS, dňa 16. nov. 1956.

hagyta jóvá. Az alapelvek indoklása szerint a magyar sajtó „az ellenforradalom leverése után helyes irányt vett s teljes mértékben hathatós eszközévé vált a Magyar Szocialista Munkáspártnak és a munkás-paraszt kormánynak az ellenforradalom ideológiai szétverésében, valamint a dolgozóknak az ellenforradalom által okozott károk eltávolítására való mozgósításában”. Ennek ellenére bizonyos sajtótermékek behozatalát továbbra is korlátozni kell, mivel előfordulhat, hogy miként a múltban, a jövőben is féltrejékoztatják az ország magyar lakosságát.

A pártvezetés által elfogadott alapelvek ezek alapján kimondták, hogy a behozott magyarországi sajtótermékek számát a forradalom előttihez képest csökkenteni kell, s például a *Népsport* behozott példányainak számát 1000-ban, a *Képes Sportét* 3000-ban, a *Ludas Matyiét* 8000-ban, a *Rádió Újságét* és a *Nők Lapját* 2000-ban, az *Élet és Irodalomét* 100-ban maximálták. Leszögezték azt is, hogy nem megengedett széles körű propagálásuk és tömeges terjesztésük, s legnagyobb részüket a kerületi székhelyekre és üdülőközpontokba, vagyis a szlováklakta régiókba kell irányítani.⁹⁹

A forradalom csehszlovákiai utóéletéhez tartozik, hogy a szlovák pártvezetés sokáig az „ellenforradalommal” szembeni küzdelemben érdemeket szerző személyek és munkaközösségek kitüntetésével számolt. Az SZLKP KB Irodája 1956. december 7-én határozott azon személyek névsorának az összeállításáról, akiket állami kitüntetésre kell felterjeszteni „a magyarországi haladó erőknek” nyújtott segítségben való részvételükért.¹⁰⁰ A javaslatokat a Magyarországgal határos kerületek, a Pozsonyi, a Nyitrai, a Besztercebányai és a Kassai kerület pártbizottságai fogalmazhatták meg, majd egy háromfős különbizottság véglegesítette és terjesztette a pártvezetés elé.

Az SZLKP KB Irodája a 66 személy, illetve munkaközösség kitüntetésével számoló javaslatot 1957. március 15-én vitatta meg. A kitüntetésre javasoltak között szerepeltek többek között a hadsereg Szlovákiában állomásozó alakulatai, a belügyi szervek több munkatársa, vezető pártfunkcionáriusok, kerületi és járási párttitkárok, de egyszerű pártmunkások is, akik részt vettek az „ellenforradalommal” szembeni propaganda szervezésében vagy a sajtótermékek és röplapok Magyarországra juttatásában. Szép számmal akadtak közöttük ma-

⁹⁹ SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát, 154. d., a. j. 7., Návrh zásad pre dovoz a distribúciu tlačé z Madarskej ľudovej republiky.

¹⁰⁰ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo., 934. d., a. j. 153., Zápis zo 47. schôdzky Byra ÚV KSS, konej dňa 7. dec. 1956.

gyarok is, mint például Lőrincz Gyula, a Csemadok elnöke, vagy az *Új Szó*, az *Új Ifjúság* és a Csehszlovák Rádió magyar adásának szerkesztősége.¹⁰¹ Az előterjesztett javaslatot a pártvezetés előbb átdolgozásra visszaadta, 1957 júliusában azonban arra hivatkozva, hogy hasonló kitüntetések Magyarországon sem adományoztak, a kérdést levette a napirendről, de kimondta, hogy az arra érdemeseket más címen és más alkalommal kell kitüntetésben részesíteni.

¹⁰¹ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo., 943. d., a. j. 165., Návrhy na štátne vyznamenania jednotlivcov a kolektívov.

II. FEJEZET

Jozef Hal'ko

A budapesti csehszlovák nagykövetség az 1956-os forradalom idején

1956. október 23-a és november 10-e között Magyarországon össznemzeti felkelés tört ki, amely egyszerre irányult a sztálini diktatúra és a Magyar Népköztársaság szovjetek általi megszállása ellen. A szovjet blokkon belül ez már a harmadik, erőszakkal elfojtott felkelés volt a kelet-németországi lakosság 1953-as és a poznani munkások 1956-os lázadása óta. Az említett időszakaszban Magyarországon fegyveres összetűzések egész sorozatára került sor a szovjet csapatok, a magyar hadsereg, az állambiztonsági egységek és a felkelők csoportjai között, melyeknek legalább 2 652 halálos áldozata és 19 226 sebesültje volt. Budapesten veszélyben érezték magukat a diplomáciai testületek képviselői is. A következő tanulmány a csehszlovák nagykövetségen lejátszódó történésekbe enged betekintést.

A nagykövetségről 1956. október 16-án délelőtt 10 órakor egy szigorúan titkos, kódolt táviratot küldtek a prágai külügyminisztériumba. Ebben Major István¹⁰² nagykövet azt jelentette a központnak, hogy Magyarországon éles kampány folyik a Magyar Dolgozók Pártja volt főtitkára, Rákosi Mátyás

¹⁰² Major István (1887–1963) szlovákiai magyar pedagógus, a CSKP központi szerveinek tagja, nemzetgyűlési képviselő, magas állami kitüntetések birtokosa. Részt vett a verebélyi és a nemeskösúti sztrájkok megszervezésében, a *Népszava* és a *Ludový* dennik napilap szerkesztőjeként is bekapcsolódott a közéletbe. 1938 után hét évig a Szovjetunióban élt emigrációban, 1945 után a *Pravda* nevű kiadvánnyal igazgatója volt. 1951-től 1957 évi nyugdíjba vonulásáig Csehszlovákia

ellen, amelyet főleg a szakszervezeti és az ifjúsági sajtó irányít. A táviratban Major aggodalmát fejezi ki, hogy a pártvezetés rendkívül bonyolult helyzetbe kerülhet, ha kicsúszik a kezéből az irányítás, és hogy a korábbi politikai határozatok végrehajtása egyre inkább jobboldali jelleget kezd öltetni.¹⁰³ Ezenkívül nyíltan szovjetellenes tendenciák is megjelentek. Például az újonnan alapított Hajnóczy Körben¹⁰⁴ tömörülő joghallgatók a magyar nemzeti ünnepek megünneplésén, a kötelező katonai szolgálat eltörlésén és Nagy Imre akadémiai rehabilitációján kívül az orosz nyelvtanulás önkéntessé nyilvánítását, a szovjet államról szóló előadások magyar nemzeti jogról szólókkal való felváltását, valamint a Szovjetunió és a népi demokratikus országok polgárjoga elnevezésű egyetemi tantárgynak a kapitalista államok polgárjogával történő kiegészítését követelték.¹⁰⁵

A fentiekben idézett táviratokkal válsághelyzeti kommunikáció vette kezdetét a csehszlovák diplomaták részéről, akik a közelgő forradalmat megelőző napokban egyre több riasztó hangvételű jelentést küldtek Prágának. Ezekben továbbra is rámutattak a Rákosi-, kommunista- és szovjetellenes álláspontot képviselők folyamatos radikalizálódására. Beszámoltak a *Szabad Nép* szerkesztőségéből származó hírekről, melyek szerint olvasói levelek özönlöttek el a lapot azt követelve, hogy büntessék meg a Rajk László volt belügyminiszter ellen indított per előkészítőit, továbbá Rákosi azon tervéről, hogy Enver Hodzsával, az Albán Munkáspárt első titkárával, Kim Ir-Szen észak-koreai kormányfővel és a Koreai Munkapárt elnökével, valamint Maurice Thorez francia kommunista pártvezérrel együttműködésben kiad egy publikációt, melyben megkérdezőjelezi a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának záró rendelkezéseit, és ugyancsak jelentést tettek arról, hogy Rákosi felesége kész néhány napon belül a Szovjetunióba települni.¹⁰⁶ Rákosi elfogadhatatlan magatartását Major csehszlovák nagykövetnek Kiss Károly, a politbüro tagja ecsetelte: Rá-

budapesti nagykövete. Maťovčík, Augustín (red.): *Slovenský biografický slovník*. Martin, Matica slovenská, 1990, 4. kötet, 35.

¹⁰³ Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (a továbbiakban AMZV), f. Teritoriální odbor (a továbbiakban TO). Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 16., 10:00.

¹⁰⁴ A Hajnóczy Kör a joghallgatók Hajnóczy József (1750–1795) ügyvédéről, királyi tanácsosról és kamarai főtitkárról nevezték el, akit az ún. magyar jakobinusok Habsburg-ellenes összeesküvésében való részvételéért kivégeztek. Kovalská, Eva–Kantek, Karol: *Uhorská rapsódia alebo tragický príbeh osvietenca Jozefa Hajnóczyho*. Bratislava, Veda, 2008.

¹⁰⁵ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 16., 18:45

¹⁰⁶ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major nagykövet beszámolója, 1956. október 17., 11:05

kosi beteges gyanakvása ötszáz személy névsorának felállításába torkolt, akik börtönbüntetésre vagy kivégzésre voltak ítélve, sőt, Piros László belügyminisztert rávette, hogy indítsanak koncepciót Nagy Imre ellen is. Rákosi jól tudta, hogy a Rajk-pert a szovjet titkosszolgálat magas rangú tisztje, a kegyetlen Viktor Abakumov¹⁰⁷ készítette elő. A párton félelem és gyanakvás lett úrrá – jelentette Major –, s a politikai helyzet rendkívül rossz.¹⁰⁸

A helyzet komolyságát igazolta Jurij Andropov¹⁰⁹ szovjet nagykövet is a budapesti diplomáciai küldetését hamarosan befejező Major nagykövettől való búcsúzásakor. Andropov szerint a helyzet, amelyet a pártvezetés elleni átgondolt, szervezett akciónak nevezett, komoly provokációk irányába mutatott. Nemcsak az értelmiség lázadt, hanem a munkások is, miközben a pártvezetés a tömegek nyomásának volt kitéve és nem tudta uralni a helyzetet, amit Rajk temetésén¹¹⁰ túl alátámaszt Farkas Mihály volt védelmi miniszter letartóztatása és az ellene folytatott nyilvános per is. Andropov szerint éleződnek a nacionalista és antiszemita indulatok,¹¹¹ nyíltan szidják a Szovjetuniót, a frissen megalakult diákparlament¹¹² a Magyar–Szovjet Baráti Társaság feloszlását és az

¹⁰⁷ Ezt a tézist Huszár Tibor magyar történész és szociológus legújabb kutatásai is alátámasztották, aki szerint Viktor Abakumov „központi szerepet” játszott a Rajk-perben. Barotányi Zoltán: „Több válaszlehetőség adódik” – Huszár Tibor történész-szociológus a Rajk-peréről. http://magyarnarancs.hu/belpol/tobb_valaszlehetoseg_adodik_-_huszar_tibor_tortenesz-szociologus_a_rajk-perrol-72620

¹⁰⁸ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major nagykövet beszámolója, 1956. október 20., 16:55.

¹⁰⁹ Andropov budapesti szovjet nagykövet ténykedéséről az 1956-os forradalom idején lásd: Rainer M János: A szovjet nagykövetség és az 1956-os forradalom. *Budapesti Negyed*, 1993, 1. sz. <http://www.epa.oszk.hu/00000/00003/00001/fej06.htm>

¹¹⁰ A kivégzett Rajk László és társai 1956. október 6-i ünnepélyes újratemetése a legfontosabb lélektani határt jelentette a pártvezetés és az állam elleni népfelkelés irányában. Elszánt emberek tízezrei először léptek ki közösen és tudatosan az utcára, hogy nyilvánosan fejezzék ki tiltakozásukat. A szovjet diplomaták ekkor mérték fel, hogy a döntő ütközet már nincs messze. Sztikalin, Alekszandr: Andropov Magyarországon a forradalom előtt. *História*, 1999, 4. sz. 23.

¹¹¹ A zsidóellenes tendenciákról az 1956-os forradalom kontextusában lásd: Szakolczai Attila: Antiszemita bűncselekmények az 1956-os forradalomban. Digitális Konfliktus Adatbázis, http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=149:-antiszemita-bncselekmények-az-1956-os-forradalomban-&catid=15:tanulmányok

¹¹² A teljes megnevezés szerinti „Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége” (MEFESZ) 1956. október 16-án alakult meg Szegeden, amikor 1 600 ottani diák elhatározta, hogy saját szervezetet alapít, amely független a hivatalos Dolgozó Ifjúsági Szövetségtől. Ez egy azonos nevű, országos szervezet csírája lett, amelyet 1956. október 23-án alapítottak. A diákok a követeléseiket 16 pontban fogalmazták meg. A felkelés elfojtása után sokakat közülük üldöztek. Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége. Magyar Katolikus Lexikon http://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar_Egyetemisták_és_Főiskolások_Szövetsége.html

orosz nyelv, valamint a marxizmus–leninizmus¹¹³ oktatásának megszüntetését követeli.

Andropov „komoly provokációkról” szóló, csehszlovák diplomatak előtt megfogalmazott előrejelzései már másnap beigazolódtak. Október 23-án kedden este Oldřich Zpěvácěk és Juraj Králik csehszlovák követségi titkároknak bizonyos Király nevezetű személy, a budapesti vadászverseny igazgatója ecsetelte a főváros utcáin zajló történéseket. Király a Petőfi téren csoportosuló diákokról számolt be, akik címer nélküli lyukas nemzeti zászlókkal érkeztek, és kiskatonákról, akik szénrel rajzolt Kossuth-címereket hoztak. Hangos skandalás hallatszott, olyan jelszavak hangzottak el, mint „Ruszkik, haza!”, „Le a kommunistákkal!”, „Vesszen Gerő!” Az Országház előtt a tízezres tömeg Nagy Imre beszédét követelte. Király szemtanúja volt annak, amint egy tiszt arra a felszólításra, hogy dobja le a gimnasztyorkáját (szovjet mintára szabott katonai zubbony), levetette azt és kihajította az ablakon, hogy odalent szaggassák darabokra. A tömeg azt is kikényszerítette, hogy kapcsolják ki a parlament kupolájára szerelt világító vörös csillagot és az állami címet. A Sztálin téren hidegvágókkal lefűrészelték a Sztálin-szobrot, majd darus teherautókkal ledöntötték, a tömeg általános ujjongása közepette. A belvárosban Király gépkocsiját fel akarták borítani abban a hitben, hogy a kocsiban Gerő Ernő utazik. Az egyik munkás letépte a vörös nyakkendőjét azzal, *hogy nem szégyelli-e magát, hogy magyar létére egyáltalán viseli. Nemzeti színű nyakkendőt kellene hordania!* Amikor Király azzal védekezett, hogy ő is munkás és kommunista, azzal vágta vissza, hogy ők is kommunisták, *de elsősorban magyarok!* Királyt végül az egyik ismerőse szabadította ki, aki kezességet vállalt érte, mint rendes emberért. Ezután gépfegyveres lövöldözés következett, majd egy sebesülteket szállító teherautó és egy másik haladt át előttük, megrakva lőszerrel a felkelők részére.¹¹⁴

A Sztálin-szobor ledöntését a nagykövetség egyes dolgozói saját szemükkel látták. Végignézték, ahogy a budapesti hajógyári munkások hidegvágóval néhány óra alatt átvágták a szobor alsó lábszárát, majd a szobrot a tüntetők lelkes egyetértése mellett drótkötelek és teherautók segítségével lehúzták a talpazatról, majd a ledöntött szobron taposva és ugrálva elénekelték a himnuszt.

¹¹³ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 22., 12:50

¹¹⁴ AMZV, f. Zpráva ZÚ Budapešť 1955-56. Az ellenforradalmi felkelés lefolyása Budapesten – beszámoló, 1956. október 25.

A szovjet katonák domborművének szétverése után a korábbi szobor helyén nemzeti zászlók jelentek meg a régi Kossuth-címerrel. A rendőrök, vasutasok és más állami alkalmazottak egyenruhájához tartozó sapkákról levagdosták az állami jelképeket.¹¹⁵

A kiéleződött helyzet közvetlenül érintette a csehszlovák nagykövetség belső életét is. Ugyanazon a keddi napon, 1956. október 23-án este a magyar rendőrségi őrszolgálat elhagyta őrhelyét a nagykövetség épületénél. A bejáratokat csak M. Samet házmester ellenőrizte, aki egyidejűleg kénytelen volt fűteni és kapcsolni a telefonokat is. Odabent minden alkalmazottra vonatkozóan készenléti szolgálatot rendeltek el, akiknek rendszeresített rádiókapcsolat útján óránként helyzetjelentést kellett küldeniük a prágai külügyminisztérium részére. Öt nap múlva a kirendeltség végletekig kimerült munkatársait négy munkacsoportba kellett beosztaniuk, amelyek pontosan meghatározott beosztás szerint váltották egymást. A legtúlterheltebb alkalmazottak közé tartozott F. Unger rejtjelező is, aki néhány órányi rövid pihenőtől eltekintve megállás nélkül nagy erőbedobással dolgozott. Később felrótták neki, hogy a felettesével való konzultáció nélkül Prágát eltűzött, apokaliptikus hangvételű beszámolókkal traktálta, ráadásul arra is tett utalásokat, hogy szükség lehet a kódolandó anyag megsemmisítésére. Ugyancsak minden erejét megfeszítve végezte munkáját V. Bubla távírársz is, aki a rádióállomást biztonsági okokból áthelyezte a nagykövetség pincéjébe és bebiztosította a berendezés áramfejlesztőjét. Csak október végén érkezett hozzájuk erősítés J. Ženíšek távírársz és P. Raček rejtjelező személyében.¹¹⁶

Ezekben a napokban állították fel titokban a csehszlovák nagykövetség épületében a Csehszlovák Belügyminisztérium I. sz. Igazgatóságának rezidentúráját is, vagyis a csehszlovák kommunisták külföldön működő hírszerző szolgálatát. A rezidentúra feljegyzései szerint a nagykövetség falai mögött félelem, káosz és zűrzavar uralkodott, és „a képviseleti szerv az eseményeket a pincében vészelte át, oda menekült az alkalmazottak többsége”.¹¹⁷ Hiszen október 25-én éjjélkor

¹¹⁵ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 24., 09:40

¹¹⁶ AMZV, f. TO – tajné, k. 11. A CSSZK budapesti nagykövetsége dolgozóinak értékelése a magyarországi októberi események idején, 1957. május 27.

¹¹⁷ Archiv Úřadu pro zahraniční styky a informace (a továbbiakban AÚZSI). A Belügyminisztérium I. sz. Igazgatóságához tartozó rezidentúra jelentése a budapesti csehszlovák nagykövetség dolgozóinak politikai magatartásáról és hangulatáról – Magyarországi események – keltezés nélkül.

Major István nagykövet még mindig az utcákon vonuló sokaságról számolt be, fiatalokról, akik teherautók platójáról követelték a szovjet csapatok távozását a magyar–amerikai szövetség érdekében. A belvárosban időnként gépfegyver-roppogás és könnyű tüzérségi ágyúlövöldözés hallatszott, miközben a katonai járművek lyukas magyar zászlók alatt vonultak, amelyek közepéből kivágták a magyar címert. Este újabb ellenforradalmi támadás volt kilátásban.¹¹⁸ Az erőszakos cselekmények rövid időn belül utolérhették magát a nagykövetséget is, hiszen a későbbi táviratok szerint „a párt tisztségviselőit a felkelők és a tömeg már a lakásaikban támadja, főleg a villanegyedben”,¹¹⁹ miközben a csehszlovák nagykövetséghez „veszélyesen közelített a lövöldözés”, s a követség dolgozói már „a híryanag esetleges megsemmisítésére is felkészültek”.¹²⁰

A csehszlovák nagykövetség épületét fenyegető támadást a képviselőlet egyes munkatársai valóban bizarr módon próbálták elhárítani. Jozef Chabada sajtóért és propagandáért felelős másodtitkár és Oldřich Šícha titkár kezdeményezésére a követségi alkalmazottak feleségei magyar forradalmi zászlót varrtak és azt kitűzték a nagykövetség épületére. Így történt, hogy a szocialista és szovjetpárti Csehszlovákia képviselőletének épületén egy ideig szovjetellenes jelkép lobogott: olyan zászló, amelynek közepéből kivágták azt az állami címert, amelyen a vörös csillag és a búzakalász-koszorúval övezett kalapács a Szovjetunió állami jelképére emlékeztetett. Annak ellenére, hogy ez a lyukas zászló arra volt hivatott, hogy a felkelőket eltántorítsa az épületbe való behatolás szándékától, az efféle taktikázás a nagykövetség több munkatársának nem tetszett, hiszen azt tévesen úgy is értelmezhetnék volna, hogy mindannyian egyetértenek az ellenforradalommal. Ráadásul a saját nemzeti lobogóján kívül egyetlen más nagykövetség sem tűzött ki semmilyen más zászlót.¹²¹

Az október 23-át követő napokban egyre drámaibb volt a helyzet, a diplomata hazautazását és így megmenekülésüket nemcsak hogy megakadályozták, de a csehszlovák képviselőlet alkalmazottainak és diplomatáinak azt is

¹¹⁸ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 25., 24:00

¹¹⁹ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 2., 01:30

¹²⁰ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 26., 10:30

¹²¹ AÜZSI, A Belügyminisztérium I. sz. Igazgatóságához tartozó rezidentúra jelentése a budapesti csehszlovák nagykövetség dolgozóinak politikai magatartásáról és hangulatáról – Magyarországi események – keltezés nélkül.

megtiltották, hogy egyáltalán elhagyják a követség épületét.¹²² A rá következő éjszakán erősödött a lövöldözés a városban és gránátrobbanások hallatszottak, s az állambiztonságiak ellen felfegyverkezve az utcára vonultak a Csepeli Vasmű munkásai.¹²³ A kivezényelt katonaság nemcsak hogy elutasította, hogy a tömeg közé lőjön, hanem inkább átadta a felkelőknek a saját fegyvereit. Ezután a munkások elfoglalták a *Szabad Nép* kommunista napilap szerkesztőségét, melynek az épülete kigyulladt, majd a rádió épületéért folyt a küzdelem. Az utcákon állítólag ötszáz halott és sebesültek százai heverték, a rádió elhallgatott, a külfölddel való telefon-összeköttetés megszakadt.¹²⁴

A *Szabad Nép* szerkesztőségében – jelképesen szólva – még azelőtt *fellángolt az ideológiai ellentét*, hogy erről Chabada csehszlovák diplomatát tájékoztatta volna a *Népszava* szociáldemokrata napilap bizonyos Lóránt nevezetű szerkesztője. A pártgyűlésen követelték az írás és a valóságnak megfelelő tájékoztatás szabadságát, amit azonban a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának első titkára, Gerő Ernő és a Politikai és Központi Bizottság tagja, Kádár János határozottan visszautasítottak azzal, hogy „ti mindig csak elégedetlenkedtek, politizálni akartok, de nem értetek a politikához, úgy viselkedtek, mint a cárok!” Amikor azután a *Népszava* szerkesztősége szolidaritását fejezte ki a *Szabad Népnek*, a moszkvai *Trud* című lap felszólította a *Népszava* főszerkesztőjét, Horváth Zoltánt, hogy jelenjen meg Moszkvában.¹²⁵ Moszkvából viszont október 25-én reggel repülőgéppel Budapestre érkezett a szovjet kormányfő első helyettese, Anasztasz Mikojan, hogy saját szemével győződjön meg a helyzetről.¹²⁶ Bizonyára tájékoztatták őt arról, hogy a fiatalok kivonultak az utcákra és követelik a szovjet csapatok kivonását, valamint a magyar–amerikai szövetséget, és hogy az amerikai *chargé d'affaires* meg nem erősített infor-

¹²² AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 24., 20:00

¹²³ A csepeli honvédek ellenállásáról részletesebben lásd: Bolla Dezső: *Csepel 1956 – Tények és dokumentumok*. Budapest, Budapest–Csepel Önkormányzatának 56-os Emlékbizottsága, 2005.

¹²⁴ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 24., 09:40

¹²⁵ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 24., 09:40

¹²⁶ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 25., 20:20

mációk szerint fogadta a felkelők küldöttségét. Meg arról is, hogy folytatódik a szórványos géppuska- és ágyúlövedőzés a belvárosban.¹²⁷

A fegyveres összetűzések a fővárosban változó intenzitással zajlottak 1956 októberének utolsó napjaiban is. Október 26-án a csehszlovák diplomaták egész éjjel folyó nehézfegyverekkel való lövöldözésről számoltak be a magyar hadsereg szakaszai és az állambiztonsági fegyveres egységek között. Mivel a repeszgránátok közvetlenül a fejük fölött robbantak, fel voltak készülve a bizalmas és titkos anyagok esetleges megsemmisítésére. A követség információi szerint a városban a tömeg és a katonaság fenntartások nélkül lemeszárolta a titkosrendőrség tagjait,¹²⁸ Budán, az Üllői úton, a Vár környékén és a Gellérthegyben pedig nagy lövöldözés és folyamatos fegyverdörgés hallatszott.¹²⁹

A csehszlovák diplomaták november első napján is megerősítették a szórványos lövöldözés tényét, miközben a belügyminisztérium dolgozóit a tömeg kíméletlenül lincselte, sőt, a Lenin sugárúton nyilvánosan felakasztottak egy titkosrendőrt. Egyikük, Kifut János sikeresen menedékhez jutott a csehszlovák követségen, akit néhány nap múltán a követség hivatalos épületéből átköltöztettek a konzuli osztály egyik munkatársának távol eső lakásába, majd Gašparík gépkocsivezetőhöz, „hogy egy esetleges támadás esetén ne találják meg”.¹³⁰ További tisztet bújtatott a képviselőt egy másik munkatársa, F. Sakař, akinek a lakása olyan nagy távolságra volt a nagykövetségtől, hogy a harcok idején sokszor be sem tudott menni a munkahelyére.¹³¹

A kockázatos személyek nagykövetségtől távoli elhelyezése csak alátámasztotta azt a tényt, hogy mindenki gyanúsnak minősült, és egyetlen kérelmezőnek sem akartak menedékjogot adni, „nehogy ellenforradalmár provokátorok jussanak be a kirendeltségre”.¹³² Azonban sok kérelmezőt maguk a szovjet dip-

¹²⁷ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 25., 24:00

¹²⁸ A titkosrendőrség elleni bevetésekről részletesebben lásd: Eörsi László: *1956 hordaléka*. Beszélő, 2007, 12. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/1956-hordaleka>

¹²⁹ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 28., 10:00

¹³⁰ AÜZSI, A Belügyminisztérium I. sz. Igazgatóságához tartozó rezidentúra jelentése a budapesti csehszlovák nagykövetség dolgozóinak politikai magatartásáról és hangulatáról – Magyarországi események – kelezés nélkül

¹³¹ AMZV, f. TO – titkos, k. 11. A CSSZK budapesti nagykövetsége dolgozóinak értékelése a magyarországi októberi események idején, 1957. május 27.

¹³² AÜZSI, A Belügyminisztérium I. sz. Igazgatóságához tartozó rezidentúra jelentése a budapesti csehszlovák nagykövetség dolgozóinak politikai magatartásáról és hangulatáról – Magyarországi események – kelezés nélkül

lomaták küldtek. Ugyanis amikor több magyar kommunista – főleg a Magyar Dolgozók Pártja budapesti pártbizottsága Köztársaság téri épületének elfoglalását követően – a szovjet követségen keresett menedéket, azzal utasították el őket, hogy próbáljanak menedékjogért folyamodni a csehszlovák külképviselőhöz, „amely állítólag kedvezőbb helyzetben van”. A szaporodó kérelmek ellenére, amelyeket a prágai központnak jelentettek be, a külügyminisztérium egyre késett a válasszal, nem reagált Major nagykövet ismételt sürgetésére sem, aki mielőbbi választ kért.¹³³ „Egyre szaporodnak a magyar illetőségű kérelmek magyar állampolgárok Csehszlovákiába történő elszállítására – sürgetett Major –, többnyire pártvezetőkről van szó, akiknek jelen pillanatban veszélyben forog az életük; a menedékjog kérdését már kétszer megsürgettem.”¹³⁴

A menedékjogért folyamodók között volt például a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének főtitkára, Michal Bernula feleségével és három gyermekével. „Arról tájékoztattott engem, hogy egyre több párttisztviselő válik gyilkosság áldozatává” – számolt be Major István Prágának, és javasolta, hogy Bernula ügyét úgy kezeljék, mint „olyan politikai vezetőét, akit nagyon pozitív viszony fűz Csehszlovákiához”.¹³⁵ Ezért Major azonnal engedélyt kért Václav David külügyminiszternél, hogy útlevelet állíthasson ki Bernulának és családjának, majd légi úton Csehszlovákiában vitethesse őket, „mivel veszélyben forog az életük”. Választ Ladislav Šimovič miniszterhelyettes küldött, aki nemcsak engedélyezte az útlevél kiállítását, hanem azt is javasolta, hogy nevezett diplomáciai járművel csempésszék ki a repülőgéphez. A repülőgépen a családnak már a többi menekülő csehszlovák és szovjet állampolgárral együtt kellett utaznia.¹³⁶

Ugyanis a szovjet diplomaták is kérelmezték állampolgáraik evakuálását Csehszlovákia területére, mégpedig az egyre élesebb szovjetellenes hangulat miatt. Október utolsó napján a csehszlovák külképviselőt felkereste a szovjet nagykövetség tanácsosa, Timofejev, hogy a szovjet nagykövet nevében sürgősen kérje mintegy nyolcvan, életveszélyben lévő szovjet szakértő elszállítását

¹³³ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 31., 11:10

¹³⁴ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 31., 21:30

¹³⁵ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 31., 15:00

¹³⁶ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet információja, 1956. november 1., 21:00; AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Šimovič helyettes távirata, 1956. november 2.

családtagjaikkal együtt, mert a lakásaikat fosztogatták és lefoglalták.¹³⁷ Az albán diplomaták 90 felnőtt és 15 gyermek, a szovjetek további 150 állampolgárunk hazatelepítését kérték, a koreaiak 900 embert akartak evakuálni. A hazatérésére várt további 50 cseh és szlovák, akiket állítólag rádión keresztül szólítottak fel a távozásra. A csehszlovák diplomaták mindannyiuk számára próbáltak magyar hajót biztosítani, illetve mérlegelték a Pionír gőzhajó értük küldését Pozsonyból, pedig a hajózás biztonsága felettébb kérdéses volt.¹³⁸

Végül aztán október utolsó napján indultak útnak a „Deák Ferenc” gőzhajóval. Ekkor dr. Juraj Králik követségi titkár a kikötőben szóba elegedett egy közelebről meg nem nevezett felkelővel, a rendfenntartó szolgálat egyik tagjával. A húszperces beszélgetésről terjedelmes beszámolót küldött a prágai központnak: leírta, milyen részletességgel magyarázta el neki ez az idegen az aktuális helyzetet és sokak gondolkodásmódját, mennyire elítélte a páncélosok kedvelt parancsnokának meggyilkolását, amikor az állambiztonságiak a nyugodt felvonulók közé lóttek. Elismerte, hogy a forradalomba bekapcsolódott a csőcselék, a bűnözők, a reakciósök és a burzsoázia is, de a kapitalizmushoz való visszatérést kizárta, merthogy a munkások nem adják ki a kezükből az üzemeket. Ideológiai szempontból átvesznek minden jó gondolatot, Szálasitól és Hitlertől egyaránt, „aki nem akart rosszat a nemzetének”. Nacionalista szélsőségektől mentes, teljesen független és semleges Magyarországot terveznek és jó kapcsolatok ápolására törekcszenek Csehszlovákiával is. Véget ér az egyház elleni harc is, ezért van szabadlábbon Mindszenty, hiszen minden állam rosszul járt, amelyik az egyház ellen vette fel a harcot, a világ katolikus egyházainak visszhangja és nyomásgyakorlása miatt. A nép haragja nemcsak az orosz tankok miatt lobbant fel, hanem a nép nyomora és a vezető politikusok jóléte közti hatalmas szakadék miatt is, akik fényűző villákban élnek és külön a számukra fenntartott üzletekben vásárolnak. Arra a kérdésre, hogy mikor indítják újra a vonatközlekedést, azt válaszolta, hogy ennek az a feltétele, hogy az összes szovjet állampolgár hagyja el az országot, merthogy a szovjetek mindent ingyen kaptak, hajókat és uránt, sőt még a szovjet tanácsadókat is el kellett tartani, akiknek magas fizetés és háztartási alkalmazott is járt.¹³⁹

¹³⁷ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 31., 19:30

¹³⁸ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 17. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 3., 14:20

¹³⁹ AMZV, f. Zprávy ZÚ Budapešť 1955-56. Major István nagykövet beszámolója, 1956. október 31.

Ez a szovjetellenes hangulat hivatalos szinten egy diplomáciai jegyzékben nyilvánult meg, amelyet a következő napon, november elsején este kézbesítettek a csehszlovák nagykövetségnek. A magyar külügyminisztérium a következőket közölte benne: „Tekintettel arra, hogy ma a Magyar Népköztársaság többszöri erélyes tiltakozása ellenére nagy számban szovjet katonai egységek lépték át a szovjet–magyar határt és léptek be Magyarország területére, a kormány azonnali hatállyal felmondja a Varsói Szerződést.”¹⁴⁰ Ennek megfelelően, ugyanezen a napon több szovjetellenes demonstráció zajlott a fővárosban, beleértve a szovjet nagykövetség előtti felvonulást, amelyen a tömeg a szovjet csapatok kivonulását követelte. Tovább tartott az általános munkabeszüntetés, a színészek is határozatot hoztak arról, hogy nem játszanak, amíg a szovjet csapatok el nem hagyják az országot, sőt délután három óra körül ledöntötték a szovjet katonák emlékművét.¹⁴¹ A rádió éjszakai lövöldözésről számolt be a megszálló csapatok és a felkelők között, akik az Agrártudományi Egyetem épületében rejtőzködtek.¹⁴²

Röviddel éjjél után, november 2-a első óráiban Major István nagykövet táviratot küldött Prágába, amelyben újabb zavargásokról számolt be. Arról, hogy a kommunista vezetőket, főként a villanegyedben, közvetlenül a lakásaikban támadták meg. Valamint a Szovjetunióhoz címzett, Rákosi, Gerő, Hegedüs András miniszterelnök és Piros László kiadatására vonatkozó várható kérelemről, akik állítólag a Szovjetunióba menekültek.¹⁴³ A Köztársaság téren a katonaság alagutat vajt a budapesti pártbizottság földalatti légvédelmi óvóhelyére, ahol az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) maradék felfegyverzett tagjai rejtőzködtek. Semmilyen jel nem utalt arra, hogy megkezdődne a közlekedés helyreállítása vagy a romok eltakarítása. Az eső ellenére az utcák tele voltak emberekkel, az üzletek előtt hosszú sorok álltak, a forradalmat ünneplő és a Szovjetuniót szidalmazó, kézzel írott plakátok tengerében. Nem hiányoztak a gyerekkézzel írt olyan szövegek sem, mint: *Nem akarunk oroszul tanulni! Égessétek el az orosz könyveket! Nem megyünk iskolába mindaddig, amíg egyetlen orosz is látunk!*¹⁴⁴

Több forrásból származó információ szerint a csehszlovák diplomaták tájékoztatták Prágát a megszálló hadsereg kivonulásáról szóló szovjet–magyar tárgyalásokról is, de a Duna Bizottság egyik szovjet tagjának bizalmas infor-

¹⁴⁰ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 1., 20:15

¹⁴¹ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 1., 14:35

¹⁴² AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 1., 16:45

¹⁴³ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 2., 01:30

¹⁴⁴ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 3., 01:30

mációi szerint a szovjetek a Magyarországról való távozás alternatívája nélkül ültek tárgyalóasztalhoz.¹⁴⁵ Az események politikai háttéréről többet árult el Lajthi Tibor, az MDP központi bizottsága nemzetközi szakosztályának volt dolgozója, aki szerint a párt vezetőségében katonai-politikai összeesküvésre került sor Nagy Imre közeli munkatársa, Donáth Ferenc, Losonczy Géza államtitkár és Maléter Pál hadügyminiszter vezetésével.¹⁴⁶ Utóbbit egyébként a csehszlovák diplomaták személyesen ismerték mint kassai születésű szlovákot, kommunistát és partizánt, akit a bányászifjúság nevelésével bíztak meg, s aki több magyar és szovjet kitüntetést is kapott.¹⁴⁷ Lajthi szerint október végén bedőlt a központi bizottság apparátusa, azonban a levéltári anyagok megsemmisítésére nem került sor, ami a kommunista párt diszkreditálásának kockázatát rejtette magában, akár „száz évre előre”. A pártot mindez felkészületlenül érte az illegalitásba vonulás szempontjából, mert a vezető pozíciókban lévő elvtársak önteltségük, szubjektivizmusuk és opportunizmusuk folytán teljesen elbizonytalanodtak. Így a pártjuk mellett lejáratták a Szovjetuniót is, hiszen még a pártfunkcionáriusok körében is mutatkoznak szovjetellenes tendenciák. Nem beszélve az abszolút szovjetellenesre hangolódott hadseregről, tehát bármiféle szovjetpárti kampányról még csak elméletben sem lehet beszélni. A fasiszta elemek aktivizálódása az egész folyamatot a fasiszmus irányába mozdíthatja el, miközben a szovjet hadsereg esetleges távozása a párt teljes lejárátását eredményezhetné.¹⁴⁸

Ilyen fenyegetettség mellett emigrált Csehszlovákiába Szita János magyar pénzügyminiszter-helyettes, aki a komáromi államhatárt azzal a szándékkal lépte át, hogy menekültstátuszért folyamodik a csehszlovák hatóságoknál. A budapesti csehszlovák diplomaták által „legyártott” hamis útlevéllal csúszott át a határon: a nagykövetség egyik munkatársa, Dezider Neubauer szerelő útiokmányát „alakították át” a magyar politikus számára.¹⁴⁹

Nem sokkal ezután azonban visszatérhetett, hiszen a megszállók – a nekik címzett felszólítás ellenére – nemhogy elmentek volna, hanem megerősített egységekkel ismét megszállták Magyarországot. November 5-én hajnali

¹⁴⁵ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 3., 23:30

¹⁴⁶ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 4., 07:50

¹⁴⁷ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 1. Lajthi összeesküvés-teóriáját azonban más források nem erősítik meg.

¹⁴⁸ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 4., 07:50

¹⁴⁹ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 18. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 4., 12:30

négykor Major István azt táviratozta Prágának, hogy a szovjetek az előző nap folyamán elfoglalták Pest minden stratégiai pontját, a főposta és egyes budai helyszíneinek kivételével. Amíg Major szerint a reakciós erők meglepettek, demoralizáltak és szervezetlenek voltak, a haladó erőket ez, úgymond, éppen ellenkezőleg, megerősítette. Mialatt Mindszenty az amerikai külképviseleten menedékjogot kapott, az ellenforradalom főszereplői, Nagy Imre és Maléter Pál stábjukkal együtt szovjet kézbe kerültek, akik azonban a többi elfogott felkelőt lefegyverzésük után azonnal szabadon bocsátották.¹⁵⁰ A későbbi általános értékeléskor a csehszlovák diplomaták az említett napok történéseit a következőképpen foglalták össze: „A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány katonai segítséget kért a szovjet vezérkartól, így november 4-én a kora reggeli órákban a szovjet katonaság ismét bevonult Budapestre, hogy másodszer is felszabadítsa a magyar népet a kapitalista iga alól. A Szovjetunió proletár-internacionalista kötelességének teljesítésével segítséget nyújtott a magyar munkásosztálynak abban, hogy újra magához ragadja a hatalmat.”¹⁵¹

A világban azonban a megszállás a tiltakozás hullámát váltotta ki, amiről Magyarország megszállása után több csehszlovák nagykövetség is azonnal beszámolt a prágai külügyminisztériumnak. Zdeněk Koudela varsói csehszlovák nagykövet például arról számolt be, hogy egy nappal az inváziót követően a magyar katonai attasé személyesen és diplomáciai jegyzékben is bejelentette Bodzilovský lengyel nemzetvédelmi miniszterhelyettesnek, hogy országa kilép a Varsói Szerződésből, miközben a magyar nagykövetség dolgozói bírálóan nyilatkoztak a szovjet katonák beavatkozásáról.¹⁵² Šandor nagykövet Hágából arról táviratozott, hogy a Magyarország támogatására szervezett tüntetések során „gyalázatos módon bujtogattak” a Szovjetunió ellen, és szolidaritása jeléül a kormány is félárbcra eresztette a zászlókat. A diákok betörték a haladó szervezetek ablakait, de magán a csehszlovák képviseleten nem jegyezték semmiféle provokációt, sőt „minden alkalmazott örömmel fogadta a szovjet hadsereg beavatkozását Magyarországon”.¹⁵³ Tel-Avivban Zdeněk Jobánek csehszlovák diplomatának ezer sékelt kellett kölcsönöznie a magyar kollégáknak, mert elvesztették a kapcsolatot országuk minisztériumával és annak sem tudtak utánajárni, hogy jól vannak-e a családtagjaik. Ezért kapcsolatközvetítést kértek a

¹⁵⁰ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 5., 04:00

¹⁵¹ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 30., 25. sz. Rendkívüli politikai jelentés: *A Magyar Népköztársaság fejlődése 1945-től 1957-ig*, kelt 1957. június 17.

¹⁵² AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Koudela nagykövet beszámolója, 1956. november 5., 15:30

¹⁵³ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Šandor nagykövet beszámolója, 1956. november 5., 22:00

prágai magyar követségen keresztül.¹⁵⁴ Ilja Ulrich csehszlovák ENSZ-diplomata New Yorkból a megszállással kapcsolatos határozatokról tudósított: Kuba, Írország, Olaszország, Pakisztán és Peru elítélték a Szovjetuniót és követelték a csapatok azonnali kivonását és új választások kiírását Magyarországon, ami mellett 48 tagország szavazott, az ellenszavazatok száma csak 11 volt, beleértve Csehszlovákiát is. Ezenkívül az USA tiltakozott a magyarországi humanitárius szállítmány akadályoztatásáról, amely tiltakozást 53-an támogattak mindössze 9 ellenszavazat és 13 tartózkodás mellett. Az osztrák határozatot Magyarország megsegítéséről 67 tagország támogatta, 8 tartózkodott, Csehszlovákiával együtt. A magyar emigránsok rendszeresen tüntettek a Szovjetunió ellen az állandó képviselő előtt csakúgy, mint az ENSZ épülete előtt. Például november 4-én egész napos demonstrációra került sor, amelyen ötven gépkocsi vonult fel különböző transzparensekkel.¹⁵⁵

Miközben New Yorkban tiltakoztak, Moszkvában a Kreml előtt a november 7-ei ünnepségeken Nyikolaj Bulganyin szovjet kormányfő, Vjacseszlav Molotov, a minisztertanács elnöke és Nyikita Hruscsov, a kommunista párt első titkára leplezetlen örömmel koccintottak a magyarországi ellenforradalmi veszély győzedelmes elhárítására és a népi-demokratikus rendszer sikereire. Mindez Boldoczky János magyarországi nagykövet jelenlétében történt, aki hosszú idő után végre megjelent a diplomáciai rendezvényen. Bejelentette, hogy a magyar képviselőt nem történtek incidensek és őt sem váltották le tiszttségéből a válság idején, ahogy azt a magyar ellenforradalmi lapok próbálták elhitetni.¹⁵⁶ Jaromír Vošahlík csehszlovák nagykövet ezenkívül beszámolt arról, hogy milyen barátságosan viszonyult hozzá Bulganyin, Molotov és Kliment Vorosilov, a legfelsőbb tanács elnökségének elnöke, valamint Lazar Kaganovics, a minisztertanács alelnöke is, akik *drága barátomnak* és testvéremnek szólították őt. Nagyra értékelték ugyanis a csehszlovák nép hozzáállását a magyar kérdéshez.¹⁵⁷

A szovjet vezetőknek a csehszlovák elvtársakhoz való baráti hozzáállása a budapesti szovjet és csehszlovák diplomaták szoros együttműködéséből adó-

¹⁵⁴ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Jobánek nagykövet beszámolója, 1956. november 5., 17:30

¹⁵⁵ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 18., Ilja Ulrich beszámolója, 1956. november 10., 15:00; 1956. november 6., 03:15

¹⁵⁶ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 18., Jaromír Vošahlík beszámolója, 1956. november 9., 20:15

¹⁵⁷ AMZV, f. Telegramy došlé 1956, k. 18., Jaromír Vošahlík beszámolója, 1956. november 3., 14:20

dott, ami ismert volt a többi külképviselet számára is. November 5-én az egyiptomi nagykövet azért telefonált a csehszlovák nagykövetségre, hogy adják át az üzenetét a szovjet nagykövetnek, hogy villája földszintjére szovjet katonák költöztek be önkényesen, ellopták a rádióját, valamint szeszes italokat és nejlon fehérneműt is eltulajdonítottak. Andropov, akit megkerestek, járőröket küldött a helyszínre és egyidejűleg cáfolta az információt, úgymond ez az állítólagos „egyiptomi” minden bizonnyal provokatorként telefonálta körbe csaknem az összes nagykövetséget, a szovjet egységek lejárata céljából.¹⁵⁸ A szovjetek azonban már nem is lehettek volna jobban diszkreditálva, és az irántuk tanúsított gyűlölet nemigen lehetett volna nagyobb. Hogyan néztek ezzel szembe maguk a szovjetek? Erről a nagykövetség másodtitkára, Oldřich Šícha értesült, amikor a Ferihegyi repülőtéren beszélt az egyik, közelebbről meg nem nevezett szovjet ezredessel a hadsereg propagandaparancsnokságáról: Magyarországra néhány ezren érkeztek, hogy a lakossággal közvetlen kapcsolatot létesítve irányítsák és mérsékeljék a nem kívánatos jelenségeket. Az említett tiszt hosszú pályafutása során állítólag még sohasem találkozott a magyarok – *az elveszett nemzet* – ennyire *kétségbeesett* ellenállásával. Šícha inkább ne is kérdezze, hány katonájukat küldték Budapesten a biztos halálba, amikor a lehető legszigorúbban megtiltották nekik nem csak azt, hogy lőjenek, de még azt is, hogy őrizetbe vegyenek embereket.¹⁵⁹

Ennek a szintén propagandaízü állításnak ellentmond Major 1956. november 12-én küldött távirata, amely szerint a szovjetek nemcsak hogy őrizetbe vettek olyan személyeket, akiknél 21 millió forint értékű banki zsákmányt találtak, hanem feloszlattak „néhány nagy, ezer vagy ezeröttszáz fős bandát, akik állig fel voltak fegyverkezve és jelentős lőszerkészlettel rendelkeztek”. A felkelők napilapjából származó információk szerint már a szovjetek kezére került Dudás József, a felkelők vezére is. „A szovjetek razziákat tartanak, hogy kézre kerítsék a gyanús személyeket – táviratozta Prágába Major nagykövet –, s akit fegyverrel kapnak rajta, azt elviszik a parancsnokságra, de a városban az a hír járja, hogy ezeket az embereket a Szovjetunióba szállítják.” Nem csoda, hogy ugyanezek szerint a táviratok szerint „a szovjetellenes indulatokat a lehető legnagyobb korbácsolják fel”. Egyébként a nagykövet azt jelentette, hogy végre „egész nap nyugalom van, csak elvétve hallani a fegyvereket, de azt is csak a

¹⁵⁸ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 6., 13:30

¹⁵⁹ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 22., 15:45

város peremén”.¹⁶⁰ Mindössze néhány nappal korábban ugyanis a helyzet sokkal rosszabb volt, hiszen például a november 6-án hajnali egykor küldött távirat szerint az előző napon a főváros különböző pontjain egész délután éles harc dúlt, és a harcok változatlan intenzitással folytatódtak az esti órákban is. A képviselőtről három nagyobb tűzvészt lehetett látni, és megszakadt a távolsági telefon-összeköttetés is.¹⁶¹

A heves utcai harcok másnap egész nap folytatódtak, aztán este mintha elcsendesedtek volna, de csak annyi történt, hogy a felkelők új harci állásokba vonultak át. Az elnéptelenedett utcák a rossz ellátásról tanúskodtak: a lakosság nem volt lehetősége bevásárolni.¹⁶² A Pecze rendőrségi dandártábornoktól származó félhivatalos hír szerint a szovjet parancsnokság úgy látta, hogy a harcok teljes elcsitulása a hét végére várható.¹⁶³ A másnapi távirat szerint ugyan „nyugodtabbnak” tűnt a helyzet, de az ellenállás fészkeinek felszámolásakor még dördültek el lövések, és délután háromkor láttak a nagykövetségről egy „hatalmas tüzet”: Csepelen égett egy benzinraktár. „Valószínű – jelentette Major István nagykövet –, hogy a megmaradt felkelők akciójáról van szó, akik eszeveszetten próbálnak romba dönteni egyes fontos objektumokat, olyan megfontolásból, hogy a felelősség háruljon a szovjet csapatokra.” Szolnokon azonban Kádár János munkások előtt kijelentette, hogy a kormány a rend és nyugalom helyreállítását követően azonnal tárgyalni fog a szovjetekkel a Magyarországról való kivonulásukról.¹⁶⁴

November 10-ét a szovjet tankok és a gyalogság járőrözése, fegyverpogás és nehézfegyverek tűzharca jellemezte a város különböző részeit, a menekülő *ellenforradalmi* csoportok felszámolása keretében. Mindeközben Major nagykövet nem habozott megállapítani, hogy „a városban lényegében már teljes nyugalom van”. Aznap első ízben volt lehetősége körülnéznie odakint. Major Prágának szóló táviratában lesújtó benyomásokról számol be, arról, hogy a Rákóczi úton, a Lenin körúton és a József körúton mindenütt felkelők holttestei hevernek, kiégett járműveket és kilencven százalékban megrongálódott épületeket lehet látni, amelyek mintegy harmada lakhatatlan, sőt romba dőlt. „A szétvert város lélektani szempontból is ilyen benyomást kelt – kommentálta

¹⁶⁰ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 12., 11:30; 1956. november 7., 00:50; 1956. november 16., 22:15

¹⁶¹ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 6., 00:55

¹⁶² AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 7., 00:50

¹⁶³ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 7., 14:30

¹⁶⁴ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 8., 23:20

Major –, s a lakosság sok helyütt megpróbálja meggyőzni a felkelőket, hogy tegyék le a fegyvert.” Ugyanezen az estén, kilenc óra után Major már azt jelentette, hogy „a harcok gyakorlatilag befejeződtek”.¹⁶⁵

A megnyugodott helyzet nagyon törekeny volt, és a magyar kommunisták tartottak az újabb antikommunista megnyilvánulásoktól. November 11-én Kádár János felkérte a csehszlovák diplomatákat, hogy a leginkább diszkreditált pártvezetők részére intézzenek el féléves csehszlovákiai elhelyezést, ami mintegy 50–60 családot érintett volna.¹⁶⁶ Ami a „volt aktív rákosisták Csehszlovákiában való elhelyezését illeti – írta Major –, egyesek közülük állítólag oly mértékben kompromittáltak, hogy bárhol megjelennek, nemkívánatos felbolydulást idéznek elő. Az embereknél rengeteg fegyver van, ezért merénylet veszélye is fenyegeti a lejáratos elvtársakat”.¹⁶⁷ Csehszlovákiai belépésért folyamodott például Szkladán Ágoston volt moszkvai és jelenlegi kínai magyar nagykövet is feleségével, lányával, vejével és unokájával együtt. Diplomáciai körökben úgy beszéltek róla, mint „Rákosi kreatúrájáról”.¹⁶⁸

Egy hónappal a felkelés kitörése után a csehszlovák diplomaták megkísérelték kielemezni annak okait, s ezt egy húszoldalas „Rendkívüli jelentés” formájában 1956. november 23-i dátummal benyújtották a prágai külügyminisztériumnak. A jelentésben jellegzetes marxista osztályszemléletről tanúskodó megfogalmazások ötvöződnek a valóság objektív értékelésére tett kísérlettel. A dokumentumban utalást tesznek arra, hogy a csehszlovák diplomaták már egy évvel korábban nemcsak arra hívták fel a figyelmet, hogy a magyarországi lakosság egybehangzóan élesen bírálta csaknem minden egyes kormányintézkedést, hanem arra is, hogy feltehetően létezik egyfajta szervezett reakciós központ, amely tudatosan irányítja a közvéleményt a Magyar Népköztársaságban. Hiszen csak néhány nappal a felkelés kitörése előtt a nagykövetség jelezte, hogy Budapesten leszállt egy hatalmas négymotoros amerikai katonai repülőgép, amely állítólag három gépkocsit és nagy ládákból álló teherszállítmányt hozott az amerikai nagykövetség részére. Tehát nem csak a diákok és a fiatalság

¹⁶⁵ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 10., 12:03; 21:10

¹⁶⁶ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 12., 00:40

¹⁶⁷ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Major István nagykövet beszámolója, 1956. november 12., 12:00

¹⁶⁸ AMZV, f. TO – obyčejné, k. 1. Vošahlík nagykövet beszámolója, 1956. november 16., 16:00; Gregor pekingi csehszlovák nagykövet beszámolója, 1956. december 26., 18:20

spontán akciójáról volt szó, hanem szervezett rendszerváltási kísérletről, amely kihasználta a pártban uralkodó helyzetet, a lakosság ideológiai állapotát és a gazdasági feltételeket. További részleteket Apró Antal, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöke, építésügyi miniszter árult el, aki a forradalmárokat „fasiszta csöcseléknak” minősítette. A csehszlovák diplomatáknak azt állította, hogy a harcok kezdetétől Nyugatról naponta 50–60 repülőgép és autók százai érkeztek az országba, amelyek a Vöröskereszt égisze alatt a gyógyszerek mellett fegyvert, egykori horthysta tiszteket és támadási terveket juttattak be az országba, amelyek a helyi viszonyok kiváló ismeretéről tanúskodtak.

Az említett dokumentum szerint az események bölcsőjénél jobboldali felfogású írók álltak, akik az Írószövetség plenáris ülésén támadást intéztek a párt vezetése ellen. Pártsemleges és nyilvános fórumokon egyaránt fokozódó bírálattal illették az államot a politikai, ideológiai és gazdasági hiányosságok miatt. Ezáltal „gyengült a párt tekintélye a tömegek szemében”, amikor is feltárták annak „politikai és szervezeti gyengéit a burzsoázia előtt”. Ezenkívül egy jobboldali csoportosulás magában a pártvezetésben is egészen nyíltan elkezdte konkretizálni a személyi kultusz elleni harcot Rákosi személye ellen azzal a céllal, hogy a párt vezetésébe és a kormányba Nagy Imrét ültethesse be, azt az embert, aki eddig is a párt- és állami vezetés elleni lejáratási akciók háttérében állt.

Major István csehszlovák nagykövet úgy vélte, hogy a magyar kommunista párt nem egységes és nem elég határozott vezetése nem megfelelően lépett fel a támadások ellen, nem oldotta meg a problémákat és nem készült fel a jövőbeli feladatokra, az események legvégén kullogott. A helyzetet súlyosbították a munkásosztály rossz gazdasági körülményei, amely nem állt ki egységesen a párt mellett. Vezetőségében a jobboldali frakció egy nacionalista, opportunista és szovjetellenes platformmá alakult át, és számos alapvető politikai és gazdasági nézet tekintetében – a semlegesség, a koalíciós kormány, a külkereskedelem és a mezőgazdaság szervezésének kérdésében – a burzsoázia platformjával megegyező nézeteket vallott.

Ezenkívül a lengyelországi események is ösztönzőleg hatottak a diákokra és az értelmiségiekre, vagyis a nacionalista és szovjetellenes érzelmekre leginkább fogékony rétegekre: az, hogy Lengyelországban követelték a párt és a közélet demokratizálását, nagyobb szabadságot a művészet és a tudomány területén, valamint a szovjet csapatok kivonását.

A felkelés további okait taglaló elemzésben a csehszlovák diplomaták egy sor politikai hibát sorolnak fel, amelyeket a magyar kommunisták 1949 óta elkövettek: a bal- illetve jobboldali elhajlás elleni harcra sok olyan erőt, energiát fecséreltek el, amelyre a komoly társadalmi és gazdasági problémák meg-

oldásához lett volna szükség, és a párt vezetősége végül teljesen elszakadt a tömegektől. Az üzemek dolgozóival minimálusra csökkentették a kapcsolattartást, ami gátolta, hogy megismerjék az országban uralkodó állapotokat, és ez a tájékozatlanság és önelégültség diktatúrához vezetett a Magyar Népköztársaságban. Rákosi szubjektívizmusa és Nagy Imre opportunizmusa következtében a központi bizottságon belül két titkos szárny alakult ki, egy baloldali és egy jobboldali, amelyek lehetlenné tettek bármiféle kollektív munkát. A vezetésnek nem volt általános irányvonala, az alapvető álláspontok gyakori változtatásával eljásztották a lakosság középkáderek iránti bizalmát, miközben a pártvezetés nagyívű önbírálati hitelrombolóan hatottak, ártottak a párt komolyságának. Rákosi Mátyás személyi kultusza – aki fiatal, tapasztalatlan talpnyalókkal vette magát körül, akik nem élvezték a munkások bizalmát – azt eredményezte, hogy a pártból kiszorultak az idősebb, ideológiailag fejlett és kritikai szemléletű tagok. A valóságtól eltávolodott pártvezetés kénytelen volt az állambiztonságra támaszkodni, amely viszont egyre függetlenebbé vált és egyre önkényesebben lépett fel, miközben tagjai aránytalanul magas fizetésekhez és egyéb előnyökhöz jutottak. A párt néptől való elszakítottasága: a csehszlovák diplomaták ebben látták a Magyar Dolgozók Pártja gyengeségének fő okát.

Mindez legfőképp a pártnak a felkelés legaktívabb tényezőjétől, az ifjúságtól való elszakadásában nyilvánult meg. Az ifjúsági szervezetekkel való nem megfelelő politikai pártmunka következtében a fiatalság erősen sovinizta és nacionalista hajlamokról tett tanúbizonyságot. Ez abból is fakadt, hogy a baloldali értelemben felfogott internacionalizmus súlykolásával hosszú távon sértették a magyar nép nemzeti érzéseit, ami a munkáosztály nagyobb részét közös platformra terelte a burzsoáziával. Az ellenség pedig sokkal jobban ismerte a fiatalok helyzetét, mint a párt vezetése, melynek határozatai nem tartottak lépést a valósággal, miközben az ellenség sokkal előbbre járva, látszólag elfogadható jelmondatok hangoztatásával, céltudatosan irányította a gondolkodásukat. Ebben a helyzetben erősen gyökeret eresztettek a nemzet egységéről, a magyar nemzet kivételes tulajdonságairól és tehetségéről stb. szóló jobboldali elméletek, amelyek nacionalista és revizionista érzelmeket szültek. Az utolsó időben a pártnak különösen ártott a párt- és a közélet „demokratizálásáról” szóló jobboldali elmélet, melynek következtében felszabadultak a Magyarországon létező jelentős aktív reakciós erők.

A szovjet minta lélektelen másolása és az, hogy a Szovjetunió kultuszát meglehetősen bizonytalan alapokra építették, már a felkelés első estéjén odáig vezetett, hogy az utcákon orosz könyveket égettek, s nem tettek különbséget

például Dosztojevszkij regényei és a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja története között. Hiba volt, hogy nem szenteltek kellő figyelmet a magyar nemzeti és népi hagyományoknak, hogy például eltörölték március 15-e ünnepét és a karácsonyi ünnepeket, vagy az, hogy május elsejét túlzottan hosszú, kétnapos ünneppé nyilvánították. Rákosi állítólag le akarta cserélni a magyar királyokat ábrázoló Millenniumi emlékművet a szovjet hadsereg emlékművére, ami a Szovjetunió formális és természetellenesen mesterkéltséggel vezette volna be Magyarországon; s mindez semmiképpen sem szolgálta a magyar és a szovjet nép valódi barátságát. Eközben az utolsó pillanatig senki sem indokolta meg a lakosságnak a szovjet csapatok jelenlétének okát, és nem cáfolták meg a Magyarország rossz gazdasági helyzetéről szóló ellenséges propagandát sem, amely szerint ezt a szovjet csapatok okozták, mert „Magyarországon elősködtek”. Ezenkívül a reakciós erők azt terjesztették, hogy Magyarország saját kárára uránt szállít a Szovjetunióba, még hozzá ingyenesen. Jánossy Lajos atomtudós azonban elismerte, hogy az uránbányászat Magyarországon gyerekcipőben jár, és a Szovjetunióba uránércet, nem pedig uránt vittek ki – kutatási céllal. Az ideológiai munka is a szovjetpárti irányultságon bukott meg, hiszen a marxizmus-leninizmus tisztán csak dogmatikus alkalmazása a marxista tudomány leépüléséhez vezetett. Hiszen a marxizmus elismert teoretikusait a Rákosi-banda ellehetlenítette, csak azért, mert nézeteikben eltértek a szovjetunióbeli hivatalos álláspontoktól. Így aztán az értelmiség is ellenséges viszonyba került a pártvezetéssel. Hasonló helyzet alakult ki a hadseregben és a fiatalok körében is, ahol a politikai munka ugyancsak teljesen csődöt mondott, és emiatt csődöt mondott a közlegénység és a tisztai kar egyaránt.

A csehszlovák diplomaták végül megállapították, hogy az SZKP XX. kongresszusa kialakította a feltételeket a szocializmus további fejlődéséhez a különböző országokban, ezért a nemzetközi reakció a szocialista országok leggyengébb láncszemét kereste. És meg is találta Magyarországon, ahol a párt vezetősége Rákosival és Gerővel az élen nem volt képes alkalmazni a XX. pártkongresszus tanulságait oly módon, hogy a hiányosságok bírálata erősítse a népi demokráciát.¹⁶⁹

A forradalmi időszak értékeléséből nem maradhattak ki a csehszlovák nagykövetség dolgozói sem, főleg a két bizarr incidens miatt, ami a felkelés idején náluk történt. A forradalmi zászlónak egyenesen a nagykövetség tetejé-

¹⁶⁹ AMZV, f. Zprávy ZÚ Budapest 1955-56. 33. sz. Rendkívüli politikai jelentés – Az októberi események a Magyar Népköztársaságban, 1956. november 23.

re való kitűzésén kívül, amiről már volt szó, további említésre méltó esetek is történtek. Így amikor a szovjet megszállást követően a szovjet tankok a csehszlovák külképviselet előtt vonultak el, kiszaladt hozzájuk Richterová gépírónő és Samet portás felesége, hogy cigarettával kínálják a szovjet katonákat. Ekkor azonban Šícha másodtitkár visszaparancsolta őket, utalva, az efféle cselekedet nagy kockázatot jelent a nagykövetség összes dolgozójára nézve. Šícha ezt azzal indokolta, hogy „mi persze hogy támogatjuk a szovjetekkel való barátságot, de rizikó nélkül”. Hasonló reakciót váltott ki Bubla és Ženíšek távirások viselkedése, akik szeszes itallal kínálták a szovjet tankistákat, amit élesen bírált Jozef Chabada másodtitkár és Eduard Rázga nagykövetségi tanácsos is.¹⁷⁰

Az említett belső ellentétek Major István nagykövet gyenge tekintélyének lehettek a következményei. A forradalom utáni záró értékelésben ugyan kiemelték, hogy előrehaladott kora ellenére politikai szempontból aktívan irányította a beosztottjait, s az életkora nem akadályozta meg őt abban, hogy reggeltől estig teljes készenlétben végezze munkáját. Egyedül azt rótták fel neki, hogy „nem tanúsított elég megértést azon csehszlovák állampolgárok lakhatási, illetve étkeztetési igényei iránt, akik külképviseletünkönél kerestek menedéket”.¹⁷¹ Azonban a hírszerzés, amely valós időben és térben kísérte figyelemmel az eseményeket, Major nagykövetről más véleménnyel volt: mint a legkisebb befolyás nélküli öregemberről számolt be róla, aki képtelen az irányításra, s aki elfogadja bárki véleményét, akivel éppen tárgyal. Ezért aztán a forradalmi események teljes káoszba sodorták a nagykövetséget.¹⁷² Ezt erősítette meg a külképviselet egyik alkalmazottja is, E. Bláhová, aki szerint Major gyakorlatilag valóban nem volt semmiféle befolyással a nagykövetség működésére, és jóváhagyott bármit, így a forradalmi zászló kitűzését is. Bláhovával azonban a munkatársai egyáltalán nem értettek egyet.¹⁷³

¹⁷⁰ AÚZSI, A Belügyminisztérium I. sz. Igazgatóságához tartozó rezidentúra jelentése a budapesti csehszlovák nagykövetség dolgozóinak politikai magatartásáról és hangulatáról – Magyarországi események – keltezés nélkül

¹⁷¹ AMZV, f. TO – tajné, k. 11. A CSSZK budapesti nagykövetség dolgozóinak értékelése a magyarországi októberi események idején, 1957. május 27.

¹⁷² AÚZSI, A Belügyminisztérium I. sz. Igazgatóságához tartozó rezidentúra jelentése a budapesti csehszlovák nagykövetség dolgozóinak politikai magatartásáról és hangulatáról – Magyarországi események – keltezés nélkül

¹⁷³ AÚZSI, A Belügyminisztérium I. sz. Igazgatóságához tartozó rezidentúra jelentése a budapesti csehszlovák nagykövetség dolgozóinak politikai magatartásáról és hangulatáról – Magyarországi események – keltezés nélkül

Bláhová kritikus expozéja a nagykövetség dolgozóinak gyűlésén hangzott el. Ezt a prágai külügyminisztérium káderosztályának vezetője, Boris Šmic hívta össze, egyhetes ellenőrző látogatása kezdetén. A forradalmi zászló kitűzésének ügyén kívül ki akarta vizsgálni azt az esetet is, amikor a szovjet tankistáknak vodkát és cigarettát próbáltak adni, és meg akarta állapítani az egyes érintettek felelősségét mindazért, ami az említett napokban lejátszódott a követségben. A találkozó elején Rázga nagykövetségi titkár felolvasta az egyes munkatársak viszonyulását és viselkedését értékelő betérjesztés szövegét. A szöveg, amely agyonszépített dicshimnuszokkal volt tele, ellenérzést váltott ki Rázga munkatársaiból, akiket irritált, hogy egyéni érdemeiket az egész nagykövetség közös érdemeiként tüntette fel, de az is, hogy Rázga mindennemű hiányosságot elhallgatott. Ez a forradalmi zászló kitűzésén kívül arra is vonatkozott, hogy megkísérelték megvendégelni a szovjet tankistákat: Richterová gépirónő panaszt emelt, hogy megbüntették amiatt, hogy cigarettával kínálták a harcokszervezőket, hiszen éppen ők menthették volna meg a nagykövetséget az ellenforradalmároktól – ugyanis a képviselő közvetlen kapcsolatot tartott fenn a szovjet nagykövetséggel. Emiatt tehát konfliktushelyzet volt kialakulóban és további kölcsönös vádaskodás következett, amely a már említett Bláhová-féle panaszemelésben érte el tetőfokát. A kollektíva szétforgácsolódott: Rázga, Šícha és Chabada kölcsönösen támogatták egymást, s miután a kollégák bírálták őket a forradalom alatti fellépésük miatt, az egészet a már távollévő nagykövetre, Major Istvánra fogták, hogy például ő adott utasítást a lyukas magyar zászló kitűzésére.

Rázga beadványát végül nem hagyták jóvá. A kollégák objektívebb kiértékelést követeltek, konkrét egyéni magatartás alapján, mégpedig pozitív és negatív értékeléssel, a dolgok valós állása szerint. A prágai külügyminisztérium káderfőnöke, Šmic egészében jóindulatúan összegezte a megállapított tényállást: a válsághelyzetben nem a hiányosságok a legfontosabbak, hanem az, „hogyan itt politikai szempontból mindenki számára világos volt: ellenforradalomról van szó”.

A kémelhárítás szerint, amely a budapesti csehszlovák nagykövetségen figyelte az eseményeket, Šmic értékelésének „nem volt se füle, se farka”, és az alkalmazottak többségének véleménye szerint úgy tűnt, mintha igyekezett volna elsimítani a dolgozók között kialakult feszültségeket, ezért kivizsgálásának eredményét bizalmatlanul kezelték. Úgy vélték, hogy a „Chabada – Šícha – Rázga hármas fogat Šmicet megpróbálja a maga oldalára állítani”. És valóban,

Šmic nemcsak hogy elfogadta a vacsorameghívásukat, hanem a szállodából Šichához költözött, s röviddel azután átvitte hozzá a poggyászát is.¹⁷⁴

Egy hónappal azt követően, hogy Šmic visszatért Prágába, az új budapesti csehszlovák nagykövét aláírt egy szöveget, ami valamiféle bürokratikus pontot tett az 1956-os forradalom idején a csehszlovák nagykövetségen történekről szóló elemzések végére. Az 1957. május 27-i keltezésű kilencoldalas jelentés címe „A budapesti csehszlovák nagykövetség alkalmazottainak értékelése a magyarországi októberi események során”. A dokumentum először általánosan leírja a nagykövetségen zajló történéseket a válság napjaiban, azután név szerint és egyenként értékeli minden dolgozót. Elismeri a rájuk háruló feladatok kivételes és példátlan voltát, s azt, hogy ezekre senki sem volt felkészülve. A követség munkatársai ennek ellenére képesek voltak tudatosítani alapvető feladataikat: naprakész információkat küldtek a budapesti helyzetről, gondoskodtak a Magyarországon tartózkodó csehszlovák állampolgárokról és segítséget nyújtottak a haladó gondolkodású embereknek. Ezeknek a prioritásoknak a teljesítése a munkatársak végletes kimerültségéhez vezetett, valamint az operativitás és a tevékenységek koordinálásának ingadozó voltához. A prágai központ legaktívabb informátora a dicséretben részesített és a már említett Juraj Králik volt, aki a 179 kódolt jelentésből az 1956. október 23-a és november 20-a közötti időszakban összesen 118 jelentést vetett papírra. Ezekon kívül a nagykövetségről ugyanebben az időszakban 105 nem kódolt, ún. „*in claris*” táviratot, 58 titkos iratot és 92 szokványosat továbbítottak. A konzulátus dolgozói – ugyancsak az 1957 májusából származó dokumentum szerint – „különösen nehéz feladatok” elé voltak állítva, mivel „az ellenforradalom idején Magyarországon több száz csehszlovák állampolgár tartózkodott, akiket evakuálni kellett és gondoskodni a védelmükről”.

Az értékelésben ezután a 28 nagykövetségi alkalmazott nézeteinek és magatartásának mérlege következik, valamiféle mozaik a külképviselet falain belül uralkodó légkörről a maximális lélektani és fizikai feszültség időszakából. E nagy nyomás alatt például V. Húska depresszióba esett, ami beteges hallgatagságban és a személyi higiénia elhanyagolásában nyilvánult meg nála. V. Vince ingerlékenysége egyenesen odáig vezetett, hogy távoznia kellett a nagykövetségről – a munkatársakkal való konfliktusok miatt, de főleg az

¹⁷⁴ AÚZSI – A Belügyminisztérium I. sz. Igazgatóságához tartozó rezidentúra jelentése a budapesti csehszlovák nagykövetség dolgozóinak politikai magatartásáról és hangulatáról – Magyarországi események – keltezés nélkül

F. Chererrel folytatott, az élelmiszer-elosztás körüli értelmetlen veszekedések miatt. Másoknál viszont nagyobb szorongás és félelem ütötte fel a fejét: például F. Unger távirás a munkatársaival való konzultáció nélkül a kódolt anyag megsemmisítésének elengedhetetlenségéről szóló hírekkel riogatta a prágai külügyminisztériumot. Vagy Oldřich Šícha, aki a tankok érkezésekor elszólta magát, hogy „szeretjük a szovjeteket, de rizikó nélkül”. Ilyen szempontból hullámnzó magatartást tanúsított A. Kadeřábek sofőr is, aki egyszer nem volt hajlandó kimenni élelmiszerért, máskor pedig készségesen vállalta, hogy kiszállít egy fontos sürgőnyt a minisztérium részére a repülőtérre, vagy akár elvisz valakit Komáromba. Furcsán viselkedett egy csehszlovák állami delegáció budapesti látogatásakor is, amikor helytelenül azt a menüt követelte magának, amit a delegáció részére készítettek.

Más dolgozók azonban bátran ki mertek lépni a veszélyes budapesti utcákra, hogy feltérképezzék a helyzetet. Josef Chabadától eltérően, akit bíráltak amiatt, hogy alkotó jellegű elemzések és szintézis nélkül, csak az újsághírek és a rádióban elhangzottak alapján állítja össze a jelentéseket, kedvezően ítélték meg Juraj Králikot a közvetlenül a terepen begyűjtött, „nagyon pozitívan” fogadott híradásaiért, a naprakész tájékoztatáshoz való kulcsfontosságú hozzájárulásáért. A legfeszültebb pillanatokban 118 kódolt üzenetet állított össze és küldött el, miközben kollégái, Chabada, Rázga és Šícha legfeljebb 20 jelentés megírására voltak képesek.

Az említett értékelő dokumentum megkísérelte általánosítani az 1956-os magyarországi diplomáciai tapasztalatokat, hogy az a továbbiakra nézve minden csehszlovák nagykövetség javát szolgálja. Mindenekelőtt kiemelte a megszokás nélküli készenlét és éberség fontosságát, mivelhogy „rendkívüli helyzet” bárhol történhet, attól függetlenül, hogy a külképviselőt kapitalista vagy népi-demokratikus országban található-e. Rámutatott arra, hogy a külügyminisztériumnak lényegi irányelveket kellene kiadnia hasonló helyzetekre, például a nagykövetség munkatársai feleségeinek és gyermekeinek azonnali evakuálását, mert „a család miatti aggodalom lehetetlenné teszi számukra, hogy összpontosítani tudjanak a munkahelyi és szolgálati feladataikra”. A meghatározott időközönként feltöltött élelmiszer-tartalékokon túl kötelezővé kellene tenni az egészségügyi eszközök tartálékolását is, hiszen „a hivatalban egészen november 18-áig nem álltak rendelkezésre még a legalapvetőbb gyógyszerek sem, sem pedig kötszerek: ezeket különböző lepedőkből kellett elkészítenünk, egészen primitív módszerekkel”. A pincékben üresen kellene tartani egyes helységeket, hogy ki lehessen belőlük alakítani rögtönzött búvóhelyeket, meg-

felelő tartalékokkal együtt. Minden külképviseletet fel kellene szerelni saját aggregátorral, az áramellátás kiesése esetére.

Az 1956-os forradalom idején a budapesti csehszlovák nagykövetségen történetek elemzése alapján a következők állapíthatók meg: a diplomaták és a nagykövetség többi dolgozója közötti belső viszonyok mindannyiukat próbára tették, ami a válságos időszak értékelésekor kölcsönös vádaskodásban csúcsodott ki. A külső viszonyok szempontjából a csehszlovák diplomáciai képviselők a szovjet nagykövetség legközelebbi munkatársaiként és támogatóiként nyilvánultak meg, nemcsak az intenzív kommunikáció tekintetében, hanem a szovjet állampolgároknak nyújtott konkrét evakuációs segítségben is.

III. FEJEZET

Bukovszky László

A csehszlovák politikai rendőrség „bábáskodása” az 1956-os forradalom kapcsán

PROLÓGUS

Az 1953-as év határára a szovjet típusú közép-kelet-európai totalitárius államok irányvonalának további alakulásában, mely logikus eseménysorozatával elvezet 1956-hoz. A Sztálin, majd Klement Gottwald csehszlovák kommunista pártvezető és köztársasági elnök halála után bekövetkezett kényszerű önbírálat hatására átmeneti jelleggel Magyarországon és Csehszlovákiában az állampárt viselkedése több hasonló párhuzamot mutat. A fokozott elvárások ellenére a nagyobb lélegzetvételű irányváltás megszakadt – lásd Nagy Imre tiszavirág-életű miniszterelnökségét – vagy teljesen elmaradt: lásd a Csehszlovákia Kommunista Pártján belüli teljes tétlenséget. Szovjet sugallat alapján mindkét moszkovita pártvezetés igyekezett a politikai rendőrség túlhatalmát nagyobb ellenőrzés alá helyezni, ami Prága és Budapest retorikájában annyit jelentett, hogy az addig önálló Állambiztonsági Szolgálatot, az ŠtB-t, ill. ÁVH-t – melyek önálló minisztériumként funkcionáltak, végezték feladatukat – betagolták a Belügyminisztérium szervezeti rendjébe. Ezt a látszólagos lépést a csehszlovákiai és magyarországi desztalinizációs folyamat egyik eredményeként tartjuk számon. 1953 után a két ország pártvezetése ugyanakkor sajátos önkritikát gya-

korolt a múltban elkövetett társadalmi túlkapások miatt. Ez annyiban merült ki, hogy az ún. szocialista törvényesség helyreállításáról döntöttek Novotnyék és Rákosiék, mely az 1948 utáni koncepciós perek felülvizsgálatát hozta magával. Természetesen ez a folyamat csak a munkásmozgalmi káderek, kommunisták és szociáldemokraták egy része ellen elkövetett politikai leszámolás „újraértékelését” eredményezte. A több tízezerre rúgó, a párt nómenklatúrájához nem tartozó személyek esetében az esetleges rehabilitáció lehetősége még fel sem merült.¹⁷⁵

Csehszlovákiában a politikai rendőrség önálló minisztériumának 1953 őszén történt megszüntetése után Rudolf Barák belügyminiszternek köszönhetően, az addig a párt vasökleként számon tartott állambiztonsági testület az újjászervezett Belügyminisztériumon belül folyamatosan visszahódította vezető pozícióját.¹⁷⁶ Az egyes állambiztonsági feladatokat ellátó főcsoportfőnökségek a párt politikai bizottságának felügyelete alatt látták el feladatukat. 1956-ra a Barák által szerkezetében és személyi állományában megreformált és átalakított politikai rendőrség – még ha tevékenységében utólagosan több hiányosságot is felmutatott – a pártállam legmegbízhatóbb fegyveres testülete lett. 1956 tavaszán a két ország állambiztonsági testülete (vagyis az ŠtB és az ÁVH) merőben más kondícióban volt. Ez az állítás érvényes a két testület párton belüli, illetve osztársadalmi megítélésére is. Míg a Barák-féle csehszlovák állambiztonságot a pártvezetésen belüli stabil bizalom, addig a magyar Államvédelmi Hatóságot, amely „de jure” már 1953-ban megszűnt, a párton belüli bizalmatlanság, ellenszenv és a társadalmon belüli gyűlölet jellemezte.¹⁷⁷

A csehszlovák és a magyar politikai rendőrség az 1948-as prágai kommunista puccs után Moszkva sugallatára látványosan összeborult. Jóval az 1949. április 16-án aláírt magyar–csehszlovák barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződést megelőzően a két ország belügyi szervei, politikai rendőrsége hivatalosan is felvette a kapcsolatot. Az 1948 derekán lezajlott

¹⁷⁵ Gyarmati György: A politikai rendőrség (ÁVH) útja 1956-hoz. In Okváth Imre (szerk.): *ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2007, 77.

¹⁷⁶ Frolík, Jan: *Nástin organizačného vývoje štátobezpečnostných složek Sboru národni bezpečnosti v letech 1948-1989. Sborník archivních prací*, 1991, 2. sz., 463–470.; Pešek, Jan.: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970*. Bratislava, Veda, 2000, 21.; Koudelka, František: *Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje). Sešity Ústavu pro Soudobé dějiny AV ČR*, Svazek 13, 1993, 15–20.

¹⁷⁷ Gyarmati György: *A politikai rendőrség*, i. m. 77–83.

prágai találkozó után a csehszlovák politikai rendőrség vezetése 1948. október végén, ill. november elején Budapesten tárgyalt.¹⁷⁸ Ugyan a két ország politikai rendőrségének kezdeti kapcsolatrendszere viszonylag feltáratlan, de tudjuk, hogy az 1956-os forradalmat megelőzően a két szolgálat több esetben együttműködött pl. A hírszerzés területén.¹⁷⁹ A két ország hírszerzésének intézmény- és kapcsolattörténetét nagyban befolyásolta az 1955. március 7–12. között Moszkvában tartott állambiztonsági értekezlet, ahol Ivan Szerov, a KGB elnöke által vázolt tervek alapján egységesítették és koordinálták a népi-demokratikus tábor országainak hírszerzői tevékenységét.¹⁸⁰

Az 1956 tavaszától elindult magyarországi nyílt társadalmi diskurzust és a párton belüli feszültséget a csehszlovák pártvezetés aggodalommal figyelte. Aggodalmukból táplálkozva, mely október 23-a után rémületté változott, a pártállam a forradalom és szabadságharc kapcsán több konkrét lépésre szánta el magát, melyben a csehszlovák politikai rendőrségnek, ill. A Rudolf Barák által vezetett belügyi tárcának igen fontos szerepe volt.¹⁸¹ Ezek közül próbál meg háromra röviden rávilágítani e tanulmány.

¹⁷⁸ Bukovszky László: *A szlovákiai magyar kisebbség és az állambiztonság (1948–1963)*. In Hushegyi Gábor (szerk.): *Magyarok a sztálinista Csehszlovákiában 1948–1963*. Pozsony 2011, 82.

¹⁷⁹ Lásd: Žáček, Pavel: Případ „Albert Széplaki“, *Maďarské plány agresívniho únosu Jozefa Vice- na. Pamäť národa*, 2006, 1. sz. 19–29.; Bukovszky László: *A szlovákiai magyar kisebbség*, i. m. 82.

¹⁸⁰ Okváth Imre: Jelentés a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól, 1955. március 7–12. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2001, 4. sz. 689–706.

¹⁸¹ A csehszlovák állambiztonság intézkedéseivel kapcsolatosan lásd: Bukovszky, László: *Štátna bezpečnosť a maďarská revolúcia roku 1956*. In Inančíková, Edita–Simon Attila: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko – Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 2006, 75–81.; Bukovszky László: Október szlovákiai recepciójának tükröződése a (cseh)szlovák állambiztonsági iratokban. In *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban*. Évkönyv. 14. 2007. Szerk. Rainer M. János–Somlai Katalin. Budapest, 1956-os Intézet, 2007, 335–347.

A CSEHSZLOVÁK HÍRSZERZÉS SZÍNRE LÉP

Antonín Novotný, a csehszlovák pártvezetés első embere, illetve a holdudvara az aktuális magyarországi társadalmi és belpolitikai eseményeket 1956-ban több forrás alapján követte nyomon. Az egyik legfontosabb információs csatornát a budapesti külképviseletről érkező rendszeres nagyköveti jelentések képezték.¹⁸² A jelentések a Külügyminisztérium illetékes osztályára érkeztek, melynek élén a volt kommunista pártvezér egyetlen leánya és a volt igazságügyi, majd honvédelmi miniszter, Alexej Čepička felesége, dr. Marta Gottwaldová Čepičková állt. Gottwaldová Čepičková az egyes jelentések tartalma alapján külön beszámolókat készített Rudolf Barák belügyminiszter számára is.¹⁸³

A budapesti és vidéki események felgyorsulása miatt Major István nagykövet jelentéseinek hír- és forrásértékét a csehszlovák belügy nem tartotta kielégítőnek. Saját elvárásait 1956 derekán a politikai rendőrség hírszerzésén keresztül igyekezett biztosítani. Rudolf Barák 1956. május végén jóváhagyta, hogy a csehszlovák hírszerzés részéről Vladislav Křováček főhadnagy diplomata-útlevéllal, mint a budapesti csehszlovák nagykövetség III. titkára, a magyar fővárosban a követség és a Magyarországon tartózkodó csehszlovák állampolgárok hírszerzői védelmét rezidens szerepben lássa el.¹⁸⁴ Eddig nem tisztázott, hogy Barák saját szakállára hozta-e meg ezt a kivételes döntést, vagy sem. Ez a kérdés azért is fontos, mert addig a csehszlovák hírszerzés rezidentúra szintjén csakis a nyugati, kapitalista államokban volt jelen.¹⁸⁵ Az eset kivételességét csak növeli, hogy a szocialista országokon belül a csehszlovák polgári elhárítás – nem a hírszerzés! – csak az 1970-es évek elején hozta létre rezidentúráit.¹⁸⁶

¹⁸² Ezzel kapcsolatosan lásd a jelen kötet II. fejezetét.

¹⁸³ Archiv bezpečnostních složek, Praha (a továbbiakban ABS Praha), f. I. SPRÁVA MV, 80 353 sz. dosszié – „Maďarsko, operatívna korešpodence”; MZV Praha, č.j. 015.231/56-ELD/1. Pl. 1956. szeptember 5-én a jugoszláv–magyar kapcsolatok alakulásáról és a magyarországi politikai rehabilitációkról számolt be Baráknak Marta Gottwaldová Čepičková.

¹⁸⁴ ABS Praha, f. I. Správa MV, č. 38 498 NEZVAL – személyi aktája. Vladislav (Ladislav) Křováček, másutt Dekan, 1924. szeptember 25-én született Mladá Boleslavban.

¹⁸⁵ A csehszlovák hírszerzés 1953-ban kezdte kiépíteni illegális rezidentúráit. 1955-ben az NSZK-ban, Ausztriában, Franciaországban, az USA-ban, Nagy-Britanniában és Argentínában működtek. Lásd: Dvořáková, Jiřina: *Historie a vývoj československého civilního zpravodajství se zaměřením na rozvědku (1919-1990)*. Praha, ÚZSI, 2014, 99–101.

¹⁸⁶ Blažek, Petr: *Rezidentura FMV v Sovětském svazu. Postavení, činnost a personální obsazení v roce 1989*. In Grůňová, Alexandra (szerk.): *Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945-1989*. Bratislava, Ústav pamäti národa, 2008,

Křováček, kiválasztása után egy több hónapos aktív továbbképzésen vett részt, melyre a hírszerzés központjában, Prágában került sor. Még folyt a képzés, mikor a Nezval fedőnévvel fellépő Křováček (1957-től csaknem kizárólag Dekan vezetéknévvel szerepelt) rezidens Budapestre való kiküldéséről 1956. október 16-án írásos javaslatot tett Jaroslav Miller ezredes, a csehszlovák hírszerzés főcsoportfőnöke Baráknak.¹⁸⁷ Az írásos javaslat tartalmazta Barák Piros László belügyminiszternek szóló levéltervezetét, melyben három pontban fejtette ki röviden a rezidens Budapestre való kihelyezésének célját és annak feladatait. A már érintett két feladat mellett Dekan dolga volt, hogy megakadályozza a Magyarországon tartózkodó csehszlovák állampolgárok „*esetleges méltatlan viselkedését, amivel megrontanák a két ország közötti jó viszonyt.*” A levéltervezet szerint Barák felkérte Pirost, abban az esetben, ha nincs ellenvetése Nezval küldetésével és november 4-i érkezésével kapcsolatosan, akkor jelöljön ki minisztériumából egy felelős kapcsolattartó főtisztet.¹⁸⁸ Feltételezzük, hogy a legális rezidentúra létrehozását a két szolgálat egymás között már korábban megtárgyalta, bár erre vonatkozó forrásokkal eddig nem találkoztunk. Nezval tervezett kiutazásának legalizálását a felgyorsult budapesti fejlemények felülírták. Barák visszatartotta Pirosnak szánt levelét, így átmenetileg Nezval kiküldését is. Erről 1956. október 26-án értesítette Millert.

A csehszlovák pártvezetés egyre ingerültebben figyelte a magyarországi eseményeket. Egy nappal a forradalom kitörése előtt, 1956. október 22-én a Honvédelmi Minisztérium Vezérkari Főnöksége megkezdte a szlovák–magyar határszakasz monitorozását és utasította a katonai elhárítást egy elemzés elkészítésére a magyarországi események politikai és katonai fejleményeiről és előrelátható következményeiről.¹⁸⁹

236–237. A csehszlovák állambiztonság elhárításához (A BM II. Főcsoportfőnöksége) tartozó rezidentúrák feladatát és küldetését a Radko Kaska belügyminiszter által 1970. december 16-án kiadott irányelvek szabályozták.

¹⁸⁷ Jaroslav Miller ezredes (1914–1979) 1953. október 1-től vezette a politikai hírszerzést 1961-ig. Valamivel később a szocialista törvényesség megsértése miatt megfosztották rangjától és elbocsátották a BM kötelékéből is. Lásd: Dvořáková, Jiřina: *Historie a vývoj*, i. m. 96.; Žáček, Pavel: *Menší sestra I-II. Vznik a vývoj První správy ministerstva vnitra 1953-1959*. Brno 2004.

¹⁸⁸ ABS Praha, *f. I. Správa MV*, č. 38 498 NEZVAL – személyi aktája; MV Praha, č. A/1-01602/61-1956; Miller ezredes levele Baráknak.

¹⁸⁹ Štaigl, Jan: *Udalosti v Poľsku a Maďarsku na jeseň 1956 z hľadiska vojenskopolitických a vojenských plánov sovietskeho bloku a ich „slovenských“ aspektov*. In Štefanský, Michal–Zágoršeková, Marta (eds.): *Krízy režimov sovietskeho bloku 1948-1989*. Banská Bystrica, 1997, 171.

Az október 23-án kitört forradalom a magyar belügyminisztériumban okozta a legnagyobb földrengést. Piros László belügyminiszter az események során elvesztette a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) és Nagy Imrének támogatását, sőt október 26-án a kormányból is kimaradt, majd a Szovjetunióba távozott. Valószínű, hogy Barák döntése mögött Piros politikai tévesztése állt. Ugyan ekkor még hiányzott a fogadó fél formális beleegyezése a rezidens érkezéséhez, de a budapesti és vidéki események sorozata többszörösen megkívánták, hogy Budapestről hiteles információkkal bírjon Barák és rajta keresztül a CSKP csúcsovezetése Prágában. Feltételezzük, hogy Nezval budapesti kiküldése utólagosan legalizálódhatott, hiszen Nagy Imre második, ill. harmadik kormánya rövid életű volt, nem valószínű, hogy az események sorozatát figyelembe véve ilyen formális ügyekkel foglalkozott volna.

Nezval Budapestre való érkezésének pontos időpontját nem ismerjük, de minden valószínűséggel az eredeti elképzelést felrúgva, az időközben megváltozott viszonyokhoz képest merőben más feladatokkal már november 4-e előtt megérkezhetett. Ezt igazolják a csehszlovák hírszerzés főnökének, a már említett Jaroslav Millernek 1956. november 2-től fennmaradt és a belügyminiszternek továbbított jelentései, amelyeket folyamatosan kapott a „*Budapesten tartózkodó elvtársainktól*”.¹⁹⁰

Nezvalt feltételezhetően 1956. november elején „dobták át” Budapestre. A magyar, német és orosz nyelvet beszélő rezidens¹⁹¹ a nagykövetség III. titkári állását külügyminisztériumi fedéssel foglalta el. A követség dolgozói ellenszenvvel fogadták és viszonylag nagy volt a vele szembeni bizalmatlanság, még annak ellenére is, hogy, mint „külügyes” érkezett. A legális rezidentúra élén álló Nezval a nagykövetségtől függetlenül végezte hírszerzői feladatait.¹⁹²

¹⁹⁰ ABS Praha, *f. I. SPRÁVA MV*, 80353 sz. dosszié – „Maďarsko, operatívna korešpondence“; i. sz. I. *Správa MV ČSR*, č.j. A/1-00993/21-56; Jaroslav Miller ezredes jelentése Rudolf Barák belügyminiszternek. A jelentést ugyanakkor megküldte a belügyminiszter helyettesének, Karol Klímának is.

¹⁹¹ ABS Praha, *f. I. Správa MV*, č. 38 498 NEZVAL – személyi aktája. Az 1971-ben felvett kérdőív alapján.

¹⁹² Az állambiztonsági szótár alapján a rezidentúra: állambiztonsági tiszttekből vagy a hálózat tagjaiból álló, meghatározott állambiztonsági – operatív – (titkos nyomozati) feladatok ellátására felkészített konspirált (titkos) szervezeti forma. Jellege szerint lehet: belföldi, külföldi, legális és illegális. lásd: Churaň, Milan a kol.: *Encyklopedie špionáže. Ze zákulisí tajních služeb, zejména Státní bezpečnosti*. Praha, Nakladatelství Libri, 2000, 294–295.; Mitrohin, Vaszilij: *KGB lexikon. A szovjet titkosszolgálat kézikönyve*. Budapest, Alexandra, 2004, 134.; lásd *Slovník rozvědčné terminologie I. Správy SNB* <http://www.abscr.cz/cs/evidencni-zaznamy-a-archivni-pomucky-vysvetlivky-zkratky>, 2016. augusztus 18.

Ebből néhány alkalommal kellemetlensége is származott, mivel a számára Prágából érkezett titkos küldeményeket az új nagykövet, Rudolf Viktoriny „figyelmetlenségből” több esetben felbontotta.¹⁹³ A kezdeti időszakban egy budai szállodában talált lakhelyet, ugyanis a követségen nem volt szabad szolgálati lakás. Felesége a karácsonyi ünnepek előtt költözött hozzá Budapestre, és csak később, 1957 tavaszán oldódott meg lakásproblémája, miután szolgálati lakást kapott.

Nezval küldetésének lényege a magyarországi forradalmi események konszolidációja kapcsán felértékelődött, hiszen Csehszlovákia nagyon aktív szerepet vállalt ebben a folyamatban. A Millernek küldött jelentések száma alapján megállapítható, hogy nagy szorgalommal végezte munkáját. 1956. november 4-én pl. öt jelentést kapott tőle a prágai központ. Jelentései tartalmi szempontból mai olvasatban tárgyilagosak voltak, de a prágai központ szerint viszonylag pontatlanok. Az általános belpolitikai helyzet és a forradalmi események figyelemmel való kísérése mellett fontos feladata volt a csehszlovák külképviselet és a kereskedelmi kirendeltség alkalmazottai egyébirányú tevékenységének felügyelete. Megérkezéssel a csehszlovák elhárítás megszüntette a követség és a kereskedelmi kirendeltség állambiztonsági védelmét. A két intézményben viszonylag nagy létszámú diplomata, hivatalnok és egyéb alkalmazott dolgozott. Nezval 1957 áprilisában készült jelentése alapján a követségnek 33, a kereskedelmi kirendeltségnek pedig 38 alkalmazottja volt.¹⁹⁴ Mint rezidens, több ügynököt irányított. 1957 januárjának végén a csehszlovák elhárítás főcsoportfőnöke, Vladimír Matoušek ezredes¹⁹⁵ a két intézmény alkalmazottai közül négy beszerzett ügynökre – Ladislav Vince „Štěpán”, a követség II. titkára; Bohumil Švéda „Baker” kereskedelmi attasé; Josef Fukan „Napáčil”, a követség állományában lévő tanító; Jozef Režňák „Parobek” a kereskedelmi kirendeltség dolgozója – vonatkozó kapcsolattartási rejtiszójegyzéket adott át Millernek, aki azt Budapestre továbbította Nezvalnak.¹⁹⁶ Ezután Nezval hivatalosan is átvette

¹⁹³ A két eset miatt Rudolf Barák belügyminiszter levélben értesítette a nagykövet szabálytalan eljárásáról Vaclav David külügyminisztert.

¹⁹⁴ ABS Praha, f. I. *Správa MV*, 80353 sz. dosszié – „Maďarsko, operatívna korešpodence”; s.n., *Výpis ze zprávy s. Nezvala z Bp.* 17.4.1957

¹⁹⁵ Vladimír Matoušek ezredes (1921–1993) 1954. február 1-től 1961. december 1-ig volt a csehszlovák elhárítás élén.

¹⁹⁶ ABS Praha, f. I. *Správa MV*, 80353 sz. dosszié – „Maďarsko, operatívna korešpodence”; č.j. A/2-028/03-57, Praha 22.1.1957, Nác. II. S MV plk. Matoušek – pre nác. 2. Odboru I. S MV – hesla ke kontaktu agentury v Maďarsku, zaslanie. Az eset érdekessége, hogy a négy nevezett személyt eredetileg a csehszlovák hírszerzés szervezte be és regisztrálta.

az addig a csehszlovák elhárításnak dolgozó négy ügynököt. Nezval hírszerző feladatai során nem csak csehszlovák állampolgárokkal tartott fenn kapcsolatot. Egy 1957 tavaszán készült jelentés alapján keze alá nyolc magyarországi informátor is bedolgozott.¹⁹⁷ A hálózat tagjai közül elsősorban az informátorokat jutalmazta a kapott adatokért cserébe apró figyelmességgel, tárgyi ajándékkal. Rendszeres prágai igénylései alapján a női nejlonharisnya iránt volt a legnagyobb kereslet, de cseh kristálytárgyakat, golyós-, ill. töltőtollat is ajándékozott nem csak a hálózat tagjainak. Nezval a hálózat tagjaival a saját lakásán is találkozgatott. Az ő megvendéglésükkel indokolta a dobozos csomagolású örölt kávé megrendelését. A fennmaradt dokumentumok (számlák) alapján néhány „hírforrását” étteremben vendégelte meg. Konkrét forrásunk arra vonatkozólag nincs, hogy a hálózat tagjai anyagi juttatásban részesültek-e, de nem zárhatjuk ki, hogy Nezval kapott erre felhatalmazást. A havi bérezése mellett a prágai központ több alkalommal nagyobb tételű összeget – 50, ill. 20 ezer Ft-ot – biztosított a rezidentúra fenntartására.¹⁹⁸

Ahogy már utaltunk rá, feltehetően Münnich Ferenc, a Kádár-kormány fegyveres erőkért és a közbiztonsági ügyekért felelős minisztere volt az, aki végül is formálisan megadta a beleegyezést a legális rezidentúra létrehozására és Nezval budapesti tartózkodására. A honvédelmi és a belügyi tárca vezetőjével Nezval a kormány megalakulása után jó kapcsolatban volt. Münnich feltételezhetően valamikor 1956 novemberének első felében Nezval partnereként a magyar hírszerzés (ORFK II/2. osztály) első emberét, Móró István alezredest jelölte ki.¹⁹⁹ Móró 1953-tól fontos szereppel bírt a magyar hírszerzés kiépítésében az egységes Belügyminisztériumon belül. Ezzel tulajdonképpen megnyílt Nezval előtt az út küldetése lényegi teljesítése előtt. Budapestre érkezését követően 1958-ig a Prágába küldött jelentései alapján kapcsolatban volt több magas rangú belügyes káderrel és a restaurált kommunista hatalom egyik legagresszívabb stílusú politikusával, Marosán Györggyel. Kapcsolata elsősorban a belügy

¹⁹⁷ ABS Praha, *f. I. Správa MV*, 80353 sz. dosszié – Maďarsko, operatívna korešpondence; S.n., Orlovski hadnagy 1957. április 8-i jelentése a Nezvallal folyt találkozóról.

¹⁹⁸ ABS Praha, *f. I. Správa MV*, 80353 sz. dosszié – Maďarsko, operatívna korešpondence; II.odb 1. Oddelení, č.j. A/1-01014/21-56, Praha, 24.11.1956.

¹⁹⁹ ABS Praha, *f. I. Správa MV*, 80353 sz. dosszié – Maďarsko, operatívna korešpondence; č.j. A/1-001062/21-56, Praha, 14.11.1956 – Jaroslav Miller ezredes jelentése Baráknak. Móró István életrajzát lásd: Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban, 1953–1956*. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan Kiadó, 2013.; Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest, 1956-os Intézet–Corvina, 2008, 68.

csúcavezetésében a hírszerzésért felelős vagy az azt irányító, ill. egyéb magas rangú káderekre épült: Pöcze Tibor, Fekete Károly és Bartos Antal belügyminiszter-helyettesekre, Rajnai Sándor és Galambos József, a politikai nyomozó főosztály főosztályvezető-helyetteseire; Móró Istvánon kívül a hírszerzés helyettesére, Kelemen Gézára (?)²⁰⁰ és Radványi Kálmánra, Gazdik Gyulára, a hírszerzés korábban volt első emberére, Turcsán József, a kémelhárítás vezetőjére és Lakatos Emilre, az útlevelesztály osztályvezető-helyettesére. 1957 nyarára stabilizálódott a magyar belügyminisztériumon belül a politikai rendőrség helyzete és szerepe.²⁰¹ Műnnichet 1957. március 1-jén a belügyminiszteri székben Biszku Béla váltotta fel. A politikai rendőrség stabilizációjával Móró szerepe a hírszerzés élén felértékelődött. Az addig betöltött összekötői, kapcsolattartói szerepkört a csehszlovák és a magyar hírszerzés között 1957 nyarán Gazdik Gyula vette át.²⁰² Nezval ettől fogva elsősorban Gazdikkal és Bartossal kommunikált.

Nezval Budapesten eltöltött kétéves időszaka alatt hírszerzői feladatait a prágai központ utasításai alapján látta el.²⁰³ Az utasításokat írásban, de általában szóban, személyesen kapta feletteseitől. A magyar fővárosban való tartózkodása során előfordult, hogy a prágai központ illetékes hírszerzőtisztje személyesen látogatta meg, de 1957 tavaszától több alkalommal „félúton”, (Rév)Komáromban vagy Pozsonyban is találkoztak. Prága és Budapest között a kommunikáció titkos táviratok (sifrák) formájában történt, de mivel az ilyen jellegű kapcsolattartás formájában a központ és a budapesti rezidentúra között

²⁰⁰ Nezval jelentése arról is beszámol, hogy 1957. április 25-én találkozott a magyarországi hírszerzés helyettes parancsnokával, Kelemen elvtárrsal. Az eddigi ismereteink szerint viszont Mórónak 1956 decemberétől 1957 májusáig nem volt helyettese. Lásd: Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. (Intézménytörténeti tanulmányok)*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, 2013, 548.

²⁰¹ Lásd: Baráth Magdolna: *A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. Történelmi Szemle*, L (2008) 4. sz. 535–563.

²⁰² ABS, f. I. *Správa MV*, 80353 sz. dosszié – Madarsko, operatívna korešpodence; s.n. Výpis ze zprávy s. Orlovskeho z Bp. 5.7.1957. Gazdik Gyula 1953-ban az egységes Belügyminisztérium létrejöttével a hírszerzés vezetője lett. Lásd: Tóth Eszter: *A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990*. In *A megtorlás szervezete*, i. m. 394.; Palasik Mária: *A BM II/3. (Hírszerző) osztály*. In *A politikai rendőrség újjászervezése*, i. m. 52.

²⁰³ Formálisan a csehszlovák Külügyminisztérium 1958. október 1-én hívta vissza Prágába. Október 6-án ünnepélyesen elbúcsúzott a BM-ben kapcsolattartóitól, majd október 8-án reggel koktéltredezvénnel búcsúzott. Még aznap Pozsonyba utazott, ahol átvette elmaradt bérét és egy prágai szolgálati lakás kulcsát.

többször problémák merültek fel, ezért bevezették a rendszeres diplomáciai futárszolgálaton keresztüli kommunikációt. Ehhez kapcsolódnak a már említett komáromi és pozsonyi találkozások is. Sőt, több esetben előfordult, hogy Nezvalt az aktuális feladatok miatt Prágába rendelték.²⁰⁴

Korábban már érintőlegesen utaltunk Nezval feladataira küldetésének első időszakában. A megszabott hírszerzői tevékenység kiértékelése során a prágai központ az általa küldött jelentésekben, beszámolókból tartalmi szempontból több kivetnivalót is talált. Többször ismételte magát a jelentésekben és nem adta meg a pontos hivatkozást a forrásokra. E hibák miatt és a megváltozott magyarországi helyzet kapcsán közvetlenül 1956 karácsonya előtt Jindra főhadnagy vezetésével meglátogatta őt egy négytagú prágai küldöttség.²⁰⁵ A találkozás során utasították a jelentéseiben korábban előfordult hibák kiküszöbölésére, ugyanis azok a „legfelsőbb köreinkhez” kerültek.²⁰⁶ Továbbá felhívták figyelmét, hogy rendszeres jelentései a továbbiakban az ország általános politikai helyzetértékelésén túl az „AVO”-val és a magyar pártvezetőkkel való kapcsolataira is ki kell, hogy terjedjenek. A jelentésekben ezenkívül a követség alkalmazottaival is foglalkoznia kellett, valamint a központtal szembeni saját igényeit is papírra kellett vetnie. Nezval magyarországi rezidensi feladatainak ellátásához 1956. december elején Komáromban a hírszerzés futárától egy Škoda Tudor típusú személygépkocsit és egy Pentacon márkájú fényképezőgépet vett át.²⁰⁷ Ezzel járta a fővárost és a vidéket, ahol adatokat gyűjtött és dokumentálta a konszolidáció egyes eseményeit. Jindráék látogatása építő jelleggel hatott Nezvalra. A magyar belügyminisztériumtól és az MSZMP kádereitől hasznos adatokat szerzett, és azok alapján készítette jelentéseit, majd továbbította azokat Prágába. Ezek közül említést érdemel az 1957. március második felében készült húszoldalas, a magyar belpolitikai helyzet alakulásáról és a politikai rendőrség újjászervezéséről szóló beszámolója. A jelentéshez tíz fényképfel-

²⁰⁴ A prágai központ és Nezval közötti kapcsolattartásból 1957 tavaszán kiiktatták a diplomáciai futárszolgálatot, mivel a Prága és Szófia között rendszeresen közlekedő repülőjárat több alkalommal, elsősorban rossz idő esetén, nem tudott leszállni Budapesten.

²⁰⁵ A látogatásról szóló 1956. december 23-án készült jelentés alapján Jindrán kívül Drábek, Meřík és Oliva voltak a küldöttség tagjai.

²⁰⁶ ABS Praha, f. I. *Správa MV*, 80353 sz. dosszié – Maďarsko, operatívna korešpondence; s.n., *Záznam ze služební cesty do Budapešti, ve dnech 19.-22.12.1956*. Nezval jelentéseit Jiří Orlovski főhadnagy írta át és továbbította a hírszerzés főnökének, Jaroslav Klímának, majd az ő jóváhagyása után került a belügyminiszter asztalára.

²⁰⁷ A viszonylag „megviselt” Škoda Tudor típusú személygépkocsit 1957 szeptemberében egy újabb, Škoda 1200 típusúra cserélték le.

vételt is csatolt a március 15-i budapesti eseményekről.²⁰⁸ A rezidens feladata ugyanakkor nem csak a hírszerzés központja számára készített rendszeres jelentésekben merült ki. A két ország hírszerzése rajta keresztül cserélte ki az egymás állampolgáira vonatkozó információkat, de 1957-ben már a KARLA és a RUBIN fedőnevű közös akcióban is együtt dolgoztak.

Az 1956-os forradalmi események Magyarország több külképviseletén is „földrengést” okoztak. Elsősorban a bécsi nagykövetség volt az, ahol az októberi események során a magyar hírszerzés ideiglenesen megszakította tevékenységét.²⁰⁹ Csak a margón jegyezzük meg, hogy az 1950 decemberében kiépített bécsi volt a magyar hírszerzés első rezidentúrája.²¹⁰ Ebből adódóan a csehszlovák hírszerzés bécsi rezidentúrája szinte ontotta a magyar vonatkozású – elsősorban az Ausztriában tartózkodó magyar emigráció aktivitásaira vonatkozó – híryanagot. De ugyanez vonatkozott az osztrák–magyar határszakaszon történt események dokumentálására, majd kicsivel később az újabb menekülthullám során az osztrák menekülttáborokban elhelyezett magyarokra.²¹¹ Talán nem meglepő, de a csehszlovák hírszerzés még a norvég biztonsági szolgálatnak a magyar emigránsokkal szemben elkövetett ellenséges fellépését is dokumentálta.²¹² A csehszlovák hírszerzést képviselő Nezvalnak fontos szerepe volt az események kapcsán a Csehszlovákiába menekült magyar hírszerzők elhelyezésében és azok úgymond „családegyesítésében”.

A két politikai rendőrség kapcsolata 1956 végén és 1957 elején jóformán csakis a csehszlovákok egyoldalú aktivitásain alapult. A baráti ország szolgálata még azt is fontolgatta, hogy ha lehetséges, akkor a Csehszlovákiába menekült hírszerzők hálózati személyeit átveszik, hogy megmentsek az addig kiépített kapcsolatrendszerüket. Nezval a Prágából kapott anyagokat kezdetben magyarra fordította, majd később már az eredeti nyelvű változatot adta át Mórónak, ill. Gazdiknak. A magyar belügyminisztériumot és azon belül a politikai rendőrséget a forradalmi események a fejük tetejére állították. Az új-

²⁰⁸ ABS Praha, *f. I. Správa MV*, 80353 sz. dosszié – Madarsko, operatívna korešpodence; I. Správa MV, Praha, 2.4.1957, č.j. A/1-00481/21-57, náč. I. S MV plk. Miller. A dossziében sajnos nem maradt fenn az eredetileg csatolt tíz felvétel.

²⁰⁹ A bécsi rezidentúrára vonatkozólag lásd a tanulmány következő részét.

²¹⁰ Palasik Mária: *A BM II/3 (Hírszerző) osztály*, i. m. 54.

²¹¹ Több leírást és névjegyzéket adott át a csehszlovák fél az ausztriai menekülttáborokról (pl. A traiskircheniről)

²¹² ABS Praha, *f. I. Správa MV*, 80353 sz. dosszié – Madarsko, operatívna korešpodence; Zásilka 2/58, Praha 28.1.1958.

jászerveződé BM anyagi ellátásában fontos szereppel bírt a csehszlovák belügy és azon belül a hírszerzés. Részben Nezvalon keresztül került Barák elé München Ferenc „kívánságlistája” a belügyi, állambiztonsági szervek anyagi ellátásának biztosítására.²¹³

A kétoldalú kapcsolatok eddig felsorolt tételei szinte csakis a csehszlovák felet „terhelték”. A magyar fél a kapott csehszlovák hírszerzési információkat elsősorban a „vatikáni vonallal” ellensúlyozta, hiszen Rómában a magyar hírszerzésnek jobb pozíciói voltak. A csehszlovák hírszerzés nem kevés energiát fektetett a forradalmi erők túlkapasainak és öntörvényeskedéseinek összegyűjtésére. A „terhelő bizonyítékok” felhasználásával a sajtón keresztül odahaza hatásos propagandát lehetett kifejteni.

Nezval budapesti tartózkodása során kapcsolatban állt a szovjetekkel is. A nagykövetséggel és a tanácsadók közül elsősorban a KGB magyarországi főtanácsadójával, Alekszej Dmitrijevics Beszcsasztnovval.²¹⁴ A rendelkezésünkre álló források alapján ez a kapcsolat 1957 januárjától követhető nyomon. A jelentéseiben csak „Alexej elvtársként” emlegetett Beszcsasztnovot minden lényeges dologba beavatta, ill. konzultált vele. Az sem elképzelhetetlen, hogy Nezval már korábban ismerte Beszcsasztnovot, aki 1955-ben a prágai Belügyminisztérium egyik szovjet tanácsadója volt.²¹⁵

A csehszlovák hírszerzés megkülönböztetett figyelemmel követte Nagy Imre politikai pályáját és a forradalom után sorsának további alakulását. Azok után, hogy Kádár 1957 márciusának második felében Moszkvában megállapodott a szovjet legfelsőbb pártvezetéssel, miszerint Nagy Imrét és társait bíróság elé állítják, a volt miniszterelnököt romániai száműzetéséből Budapestre szállították. Az esetről és a Nagy Imre ellen készülő perről Nezval 1957. má-

²¹³ Ezzel kapcsolatosan lásd a tanulmány további részét.

²¹⁴ Ugyan 1956. október 29-én a szovjet tanácsadók többsége elhagyta Magyarországot, de néhányuk továbbra is itt maradt. Lásd Baráth Magdolna: *Sovietski poradcovia v orgánoch maďarskej štátnej bezpečnosti*. In *Aktivita NKVD/KGB i. m.*, 93.; Uő: *Szovjet tanácsadók a magyar állambiztonsági szerveknél*. In Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.): *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Levéltára–L'Harmattan Kiadó, 2012, 62–63.

²¹⁵ Rendeck, Peter: *K problematike vedecko-technickej špiónáže sovietskeho bloku. Pamät národa*, 2006, 1. sz. 36–56. Beszcsasztnov eredetileg 1951-ben érkezett Prágába és Vlagyimir Bojarszkijt váltva ő lett a szovjet tanácsadók első embere a Belügyminisztériumban. Fontos szereppel bírt a Rudolf Slánsky és társai elleni politikai perben.

jus 4-i jelentésében értesítette először a hírszerzés prágai központját,²¹⁶ majd a hónap folyamán még háromszor számolt be a fejleményekről. A Nagy Imrére és társaira vonatkozó és Mórótól kapott információkat nemcsak feletteseivel osztotta meg, hanem Beszcsasztnovval is.²¹⁷ Folyamatos tudósításai közül kiemelkedik az az anyag, amelyet a magyar belügytől kapott 1957 júniusának közepén. A terjedelmes, az MSZMP KB tagjainak és a párt megyei vezetőinek készült 46 oldalas dokumentum a Nagy Imre ellen összegyűjtött terhelő bizonyítékok leírását tartalmazza. Csak gyanítjuk, hogy a dokumentumot Rajnai Sándortól kaphatta, aki a politikai rendőrség ún. K-részlegét irányította, mely a per előkészítésére és lebonyolítására alakult, és akivel, ahogy már utaltunk rá, Nezval jó kapcsolatban volt. A dokumentumot Nezval cseh nyelvre fordította, majd elküldte Prágába. A hírszerzés főnöke ezt az anyagot 12 sokszorosított példányban eljuttatta Barák belügyminiszternek.²¹⁸ Ezzel a csehszlovák belügyminisztérium vezetése, de feltételezzük, hogy a párt politikai bizottsága is megfelelő ismeretanyagot kapott a készülő perről. A Nagy Imre-per kapcsán kölcsönös volt az együttműködés. Ahogyan utaltunk rá, a csehszlovák hírszerzés a forradalmi események után helyzetelőnyben volt Bécsben a magyar kollégákkal szemben, amit érvényesítve igyekezett a magyarok kedvében járni. 1957 augusztusának elején a bécsi rezidentúrán keresztül a csehszlovák hírszerzés kezébe került Nagy Imrének az az írásos értékelése az 1956. októberi eseményekről, amit a bécsi emigráns szociáldemokratáknak címzett. Miller 1957. augusztus 8-án levélben értesítette a belügyminisztert a „fogásról”, és azt javasolta, hogy azt Nezvalon keresztül adják át Biszku Bélának.²¹⁹ Barák, nem tudni miért, de az ügy intézését átpasszolta Kudrna helyettes belügyminiszternek, aki a politikai rendőrséget felügyelte.²²⁰ A magyar belügy nagyra értékelt

²¹⁶ ABS Praha, f. I. *Správa MV*, 80353 sz. dosszié – Madarsko, operatívna korešpodence; s.n. Výpis ze správy z Bp, 4.5.1957

²¹⁷ ABS Praha, f. I. *Správa MV*, 80353 sz. dosszié – Madarsko, operatívna korešpodence; Výpis ze správa z Bp, č. 154., 20.5.1957

²¹⁸ ABS Praha, f. I. *Správa MV*, 80353 sz. dosszié – Madarsko, operatívna korešpodence; I. Správa MV, č.j. A/1-00965/21-57 Praha, 20.6.1957. Miller jelentése Barák belügyminiszternek. A fennmaradt forrás címe: „*Od pravicových úchylek až k třídní zradě. Příspěvky k ideologické a praktické činnosti Imre Nagye a jeho skupině v letech 1947-1956*“ (A jobboldali elhajlástól az osztályarulásig. Szemelvények Nagy Imre és társainak valós ideológiai tevékenységéről az 1947–1956-os években).

²¹⁹ ABS Praha, f. I. *Správa MV*, 80353 sz. dosszié – Madarsko, operatívna korešpodence; I. SPRÁVA MV, Praha, 8.8.1957 č. A/1 – 001098/810-57.

²²⁰ Josef Kudrna életrajzát lásd: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948-1989. Ministři a jejich náměstci*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, 112–115.

az elvtársi segítséget, hiszen ismeretlen volt számukra Nagy Imre élő ausztriai kapcsolata. Biszku nevében 1957. szeptember 12-én Gazdik Gyula orosz nyelven megfogalmazott levélben köszönte meg Kudrnának a kapott anyagot. A levélben a hálálkodás mellett a Nagy Imre és a bécsi emigráns körök között kapcsolatot tartó hálózat felfedéséhez kérte a csehszlovákok segítségét.²²¹ A felkérés tárgyában azonban Milleréknek már nem volt módjuk segíteni.

MENEKÜLTKÉNT CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A forradalmi események során több hullámban érkeztek magyar állampolgárok a szomszédos Csehszlovákiába.²²² Több társadalmi csoportról volt szó, melyek mind más-más okok miatt hagyták el az országot és találtak átmenetileg menedéket.²²³ Nem lehet célunk, hogy teljes képet adjunk az egyes csoportokról, hiszen ennek felvázolása nagyobb teret igényel. Így csakis a magyarországi kommunista párt és a politikai rendőrség apparátusának „menekülését” fogjuk érinteni.

A legnyomósabb ok az érintettek távozására a felelősségre vonástól és a népharagtól való félelem volt. Erre hivatkozva érkeztek tömegével Szlovákiába (általában családostul) a gyűlölt ÁVH-s tisztek és a szovjetbarát kommunista pártfunkcionáriusok, tanácsi vezetők. Miközben a két szovjet katonai beavatkozás közötti időszak alatt a korabeli Jugoszlávia is menedéket nyújtott a magyar határsávbán lakó párttisztviselők és ÁVH-sok számára,²²⁴ a Szovjetunió után Csehszlovákiában talált menedéket a legtöbb magyarországi „*illegális*

²²¹ ABS Praha, *f. I. Správa MV*, 80353 sz. dosszié – Maďarsko, operatívna korešpondence; s.n.

²²² A forradalom kitörésekor, 1956. szeptember 23-án 5757 magyar állampolgár tartózkodott legálisan Csehszlovákiában.

²²³ Az illegálisan Csehszlovákiába érkezett magyar állampolgárok egy részét a megtorlás és felelősségre vonás elől menekülő kommunista káderek, a forradalmi események elől menekülő polgári lakosság, a forradalmi események miatt közellátási gondjaikat megoldani akarók, a forradalom oldalán álló és a megtorlás elől igyekvők alkották.

²²⁴ Kovačević, Katerina: A menekültkérdés Jugoszláviában. In *Az 1956-os forradalom visszhangja*, i. m. 135–136. Kovačević szerint a politikai rendőrség kimutatása alapján november 3-ig 178 fő érkezett Jugoszláviába. Őket a többi menekülttől elkülönítve, vendégként kezelték.

menekült”.²²⁵ A forradalmi események szinte kisöpörték – elsősorban a magyar–csehszlovák határ menti megyékből – az említett csoportok sztálinista rétegét. De az ország belső területeiről is érkeztek ilyen személyek. Azokat, akik nem csatlakoztak a forradalomhoz, ill. nyíltan szemben álltak vele, tényleges veszély fenyegette, vagy éppenséggel a jogos felelősségre vonás. A csehszlovák hatóságok mindkét kategóriába tartozó személyekkel szemben méltányosan jártak el. Ez abból is fakadt, hogy 1955–1956-ban a csehszlovák–magyar kapcsolatrendszerben gyökeres változás állt be, mely a két testvérpárt (CSKP/SZLKP – MDP) területi szerveinek együttműködésén alapult.²²⁶ Így a határ menti területekről való káderek ismerősként jöttek Szlovákiába.

Érkezésük időpontja és módja változó volt, s nagyban függött a határ menti megyék forradalmi eseményeitől. Az első személyek 1956. október 26-án lépték át a határt a Vámoszabadi–Medve, ill. Rajka–Oroszvár határszakaszon, majd másnap Komáromnál, de a következő napokban keletebbre is megélénkült az „*illegális menekültek*” érkezése Balassagyarmat, Miskolc, Salgótarján és Sátoraljaújhely térségéből. Az illegálisan, útlevel nélkül menekült káderek és családtagjaik érkezése felkészületlenül érte a csehszlovák hatóságokat. Csak az első csoportok érkezése után tették meg a megfelelő intézkedéseket, s a politikai rendőrség járási parancsnokságai mellett csaknem minden érintett járásban ún. kihallgatócsoportok alakultak,²²⁷ amelyek feladata az volt, hogy kihallgatták a menekülteket, és az állambiztonság kerületi parancsnokságai felé további eljárást javasoltak velük szemben. Ennek során az ÁVH-s és pártkáderekről rövid írásos jellemzést készítettek, és a kihallgatás során arra törekedtek, hogy az általános forradalmi helyzetben túl belső információkat is megtudjanak a

²²⁵ Popély Árpád: *A szlovák pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom*. In *Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia* i. m., 61. A korabeli állambiztonsági forrásokban általában ilyen megjelöléssel szerepelnek, ezzel arra utalva, hogy útlevel, ill. többségében beutazási engedély nélkül lépték át az országhatárt.

²²⁶ Szesztay Ádám: *A hivatalos szlovák–magyar kapcsolatok élénkülése 1956–1957-ben*. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf., 1999, 2. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00033/00002/szesztay.htm>, 2016. július 15.

²²⁷ A csoportok megszüntetését 1956. november 22-én rendelte el Jaroslav Klíma belügyminiszter-helyettes. Lásd: ABS Praha, f. *Historický fond MV, H-757/2*; KS MV BA, č.j. SV-538/01-1956, Blava 22.11.1956. A rendelet alapján másnap, november 23-án megszüntetett kihallgatócsoportok keretén belül szolgáló tisztek visszatértek eredeti egységeikhez, a működésük során keletkezett iratanyagot viszont helyben hagyták.

magyar állambiztonság szerkezeti és személyi állományáról. Néhány helyen a menekült ÁVH-sokat is bevonták a csoportok munkájába.²²⁸

A menekültek több módon kerültek Csehszlovákiába. Voltak, akik szolgálati gépkocsijukon, gyalogosan, de voltak olyanok is, akik a Dunán áthajózva kerültek Csehszlovákiába.²²⁹ Az első napokon érkezett kádereket a szlovák oldalon illetékes járási állambiztonsági parancsnokság hallgatta ki, majd később a már említett kihallgatócsoportok. Általános volt, hogy a párt- és a tanácsi struktúrákban dolgozókat az illetékes szlovákiai pártszervek, míg az ÁVH-sokat az állambiztonság vette szárnyai alá. Ellátásuk koordinálása ugyanakkor központi szinten történt. A Megbízottak Testületének (mai olvasatban a szlovák kormány) elnöke, Rudolf Strechaj az illetékes kerületi nemzeti bizottságok elnökein és a Csehszlovák Vörös keresztén keresztül biztosította az elhelyezését. Az egész folyamat az „Akcia M[adarsko]” fedőnevet viselte.²³⁰ A Vörös kereszt 1956. november 5-én készült kimutatása alapján Szlovákia öt közigazgatási kerületében összesen 1641 férőhelyet biztosítottak a magyar menekültek elhelyezésére.²³¹ E célból elsősorban a meglévő üdülőközpontokat, iskolákat vették igénybe, de pl. néhány magas rangú kádert a pozsonyi Carlton Szállodában helyeztek el.²³² A Magyarországról érkezett menekült káderek számáról több közvetett és közvetlen információnk is van. A rendelkezésünkre álló források alapján ugyanakkor nehéz meghatározni pontos számukat. A Csehszlovák Vörös kereszt már idézett kimutatása alapján a felsorolt szlovákiai fogadóhelyeken 1956. november 4-én tartózkodott a legnagyobb számú menekült, összesen 252 fő, családtagokkal együtt.

A CSKP KB Politikai Bizottsága 1956. december 3-án foglalkozott az illegálisan Magyarországról érkezett személyek kérdésével. Az ülésre készült beszámoló alapján 1956. október 23-a és november 28-a között összesen 1367 személy

²²⁸ ABS Praha, *f. Historický fond MV, H-757/2*; Zpráva č. 10, 1956.11.4. (Pl. A rimaszombati csoporton belül egy bizonyos Rigó főhadnagy segítkezett.)

²²⁹ ABS Praha, *f. Historický fond MV, H-757/2*; s.n., s.d. Névjegyzék a magyar belügyi tisztekről, akik illegálisan kerültek Csehszlovákiába; Pozsgay Antal hadnagy (1930), a Győr-Sopron megyei ÁVH helyettes parancsnoka és Batyi András hadnagy 1956. október 28-án csónakkal szeltek át a Dunát Kolozsnémánál. Az állambiztonság nagymegyeri járási parancsnokságán jelentkeztek.

²³⁰ A ÚPN Bratislava, *f. B 10 Krajská správa Ministerstva vnútra Košice*, i.j. 72.; s.n. Rudolf Strechaj 1956. november 1-i utasítása.

²³¹ ABS Praha, *f. Historický fond MV, H-757/01*, č. 8181/56-VI/1 Akcia „M”. A jegyzék alapján a kialakított elhelyezési helyek a Pozsonyi, Nyitrai, Besztercebányai, Kassai, Zsolnai és Nyitrai kerületben voltak kialakítva.

²³² 1956. november 3–4-én 36 menekült személy tartózkodott a szállodában.

lépte át illegálisan az országhatárt. A dokumentum a „menekült” káderek számáról nem tesz említést.²³³ A Politbüro ülését követően a Belügyminisztérium Kollégiuma is foglalkozott a magyarországi események értékelésével. Az 1956. december 7-i ülés anyagában szereplő értékelő beszámoló külön alfejezetben tárgyalta a magyar–csehszlovák államhatáron foganatosított intézkedéseket. Eszerint 1956. október 23-a és november 19-e között az államhatáron 420 személyt fogtak el, akik között 36 ÁVH-s tiszt és 82 kommunista káder volt.²³⁴ Számukat viszont ennél többre, kb. 300–330 főre becsüljük. Becslésünket a Vöröskereszt és a politikai rendőrség kimutatásai közötti ellentmondásokra alapozzuk.²³⁵

A menekült káderek között több „prominens” személyiség is volt. Talán a legismertebb közöttük Dudás István százados, a mosonmagyaróvári határőrlaktanya parancsnoka, aki az 1956. október 26-i mosonmagyaróvári sortűz következményei elől menekült családjával Rajkát érintve Csehszlovákiába. Dudást a csehszlovák hatóságok előbb az állambiztonság pozsonyi kerületi parancsnoksága, majd a legfelsőbb szlovák pártvezetés oltalmába helyezték, s családjával egyetemben Pozsony legelőkelőbb szállodájában, a Carltonban szállásolták el. Esetében azonban sem a kihallgatásáról készült jegyzőkönyv, sem a politikai rendőrség részéről készített személyes jellemzése nem maradt fenn. Ugyanakkor feltételezzük, hogy ő volt az, aki kihallgatása után a csehszlovákok számára elkészítette és átadta a magyar határőrség országos, és a Belügyminisztérium állambiztonsági feladatokat ellátó főosztályai állományának leírását.²³⁶ A következő személy, akinek a neve említést érdemel, Kossa István, a Nagy Imre-kormány pénzügyminisztere. Feleségével együtt 1956. november 1-jén a délutáni órákban az Ipoly folyón átkelve lépte át az országhatárt.²³⁷ Kossa 1956. november 2-án Pozsonyban tartózkodott a párt központi

²³³ Lásd: Pešek, Jan: *Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. Historický časopis*, 41, 1993, 4. SZ., 439.

²³⁴ ABS Praha, *f. A 2/1 Sekretariát ministra vnitra*, i.j. 234 - 27. schůzka kolégia MV – 7.12.1956; *Zpráva o připravenosti a morálně politickém stavu součástí MV v době mimořádných opatření v souvislosti s událostmi v Maďarsku, Polsku a Egyptě.*

²³⁵ A Vöröskereszt kimutatása alapján pl. a Kassai kerületben nem tartózkodott egy menekült sem, míg az állambiztonság kerületi parancsnokának kimutatása alapján 22. De pl. A Besztercebányai kerületben november 5-én 58 személy tartózkodott, jóval több, mint amennyi a Vöröskereszt kimutatásában szerepel.

²³⁶ ABS Praha, *f. Historický fond MV, H757/1*; s.n.; s.d. A csehszlovákok elkészítették a magyar dokumentumok szlovák fordítását.

²³⁷ ABS Praha, *f. Historický fond MV, H-761/2*, KS MV Nitra, s.n., 1.11.1956, úradný záznam.

bizottságának titkárságán,²³⁸ s november 4-én Komáromban a késő esti órákban adták át őt a csehszlovák hatóságok (feleségével együtt) a Vörös Hadsereg tisztjének, Kosorin ezredesnek.²³⁹ Magyarországra érkezve a Kádár-kormány tagja lett, mint megbízott pénzügyminiszter.²⁴⁰

Rajtuk kívül több megye – Győr-Sopron, Komárom, Nógrád, Borsod – párt- és ÁVH-s vezetése került át Szlovákiába. Túlnyomó többségük az után keresett átmeneti menedéket Csehszlovákiában, hogy Nagy Imre október 28-án feloszlatta az ÁVH-t.²⁴¹ Az érintettek úgy értékelték a helyzetet, hogy az országban győzött az ellenforradalom.

Teljesen más kategóriába tartoztak azok a menekülteként számon tartott magyar hírszerző tisztek, ill. Az ÁVH magas rangú tisztjei, akiket a prágai Belügyminisztérium látott el. Menekülésük oka az ÁVH feloszlításában keresendő, melyhez kapcsolódott még a magyar Külügyminisztérium Forradalmi Bizottságának 1956. november 1-jén kiadott távirati utasítása, melyben a külképviselet vezetőit arra szólította fel, hogy azonnal küldjék haza a rezidentúrák beosztottjait.²⁴² Nezval a Budapesten megszületett döntésekről a legrövidebb időn belül értesítette a prágai hírszerzés központját. Miller saját hatáskörében járt el, és telefonon utasítást adott Nezvalnak, értesítse a magyar belügyminisztérium illetékeseit, hogy megadják az engedélyt az országba való belépésükre, de a csehszlovák határhoz egyedül kell eljutniuk. Miller 1956. november 2-án értesítette döntéséről Barák belügyminisztert és kérte annak utólagos jóváhagyását.²⁴³ Nincs pontos információnk arra vonatkozóan, hogy kiket és hány személyt érinthetett ez a hullám. Nezval az eredeti jelentésében csak arra tett utalást, hogy két hírszerző Budapestről útra készen áll.

²³⁸ Popély Árpád: *A szlovák pártvezetés*, i. m. 61.

²³⁹ ABS Praha, *f. Historický fond MV, H 757/2*; KS MV Nitra, čj. SV-1787/01-56, 5.11.1956, Zpráva č. 22.

²⁴⁰ Bölöny József: *Magyarország kormányai 1848–1992*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992, 333–334.

²⁴¹ A Minisztertanács 1953. július 17-én 500/6/1953. számú határozatával elrendelte az ÁVH mint önálló szerv megszüntetését és a Belügyminisztériummal történő összevonását. Lásd: Baráth Magdolna: *Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban*, i. m. 13–14.

²⁴² Palasik Mária: A BM II/3. (Hírszerző) osztály, i. m. 58–59.; Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In *A megtorlás szervezete...* i. m. 401–402.; Palasik Mária: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya, 1956–1962. *Betekintő*, 2011, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2011_2_palasik, 2016. augusztus 11.

²⁴³ ABS Praha, *f. I. Správa MV 80 353* – Maďarsko – operatívna korešpodencia; I. SPRÁVA MV, čj. A-1/00991/21-56, Praha, 2.11.1956.

A csehszlovák hírszerzés, majd a belügyminisztérium illetékes főcsoportja nagyon gyorsan reagált a kialakult helyzetre. 1956. november 3-án Jaroslav Klíma belügyminiszter-helyettes jóváhagyásával és a BM Gazdaságügyi Főcsoportjának felügyeletével megindult az „AKCE E[migrace]”.²⁴⁴ A főcsoporton belül Sochor főhadnagy irányításával egy négytagú bizottság feladata lett az érkező magyar „vendégek” (emigránsok) elhelyezésének és ellátásának biztosítása. A menekültek átmeneti elhelyezésére Prágában került sor, a BM Gazdasági Főcsoportjának erre alkalmas épületeiben. Az emigránsok a hírszerzés információi alapján kerültek az átmeneti szálláshelyre, ahol megfelelő ellátásban részesültek. Innét szállították őket át a három kijelölt állandó felvevőhelyre, a dél-csehországi Planá nad Lužicí, az észak-csehországi Jozefův Důl (Jizera vendégház), a nyugat-csehországi Železná Ruda (Alma) településeken lévő belügyminisztériumi üdülőkbe. A rendelkezés szerint a szállás és étkezés biztosítása mellett a menekültek zsebpénzt és szükség szerint megfelelő ruházatot is kaptak.²⁴⁵

November 1-je után a bécsi magyar rezidentúrát a dekonspiráció fenyegette. Az ott szolgálatot teljesítő hírszerző tisztek a magyarországi eseményektől tartva előbb a bécsi szovjet rezidentúrán kerestek menedéket.²⁴⁶ A szovjet és a csehszlovák rezidentúrák információi alapján a hírszerzés vezetője, Jaroslav Miller beszámolt Baráknak a bécsi magyar nagykövetségen uralkodó helyzetről. Ebben már utalást tett arra, miszerint átmeneti időre megoldást jelentene a magyar hírszerzők és családtagjaik csehszlovákiai elhelyezése. Az első magyar hírszerzők feltételezhetően 1956. november 3-án érkeztek Csehszlovákiába. A bécsi csehszlovák és szovjet rezidentúrák megbeszélése után hét magyar tisztet, részben családtagjaikkal együtt, az osztrák–csehszlovák határhoz szállítottak. A megegyezés alapján három helyen: Znojmonál, Mikulovnál és Pozsonynál lépték át a határt és jelentkeztek a csehszlovák hatóságoknál, majd Prágába

²⁴⁴ ABS Praha, f. *Historický fond MV, H 669/1*, s.n. Praha, 3.11.1956, Zajištění pobytu zahraničních hostů (emigrantů) MLR a ČSR.

²⁴⁵ Étkeztetésük napi 15,- Kčs, a napi zsebpénz a felnőttek esetében 8, a gyermekek esetében 3–5 Kčs-ban volt megszabva. A menekültek munkavállalásuk során a BM-től 1000,- Kčs jutalomban részesültek.

²⁴⁶ ABS Praha, f. *I. Správa MV 80 353 – Maďarsko – operatívna korešpodencia; I. SPRÁVA MV*, s.n., Praha, 3.11.1956; ua. lásd Gecsényi Patrícia: Államvédelmi tisztek és diplomata a bécsi követségen a forradalom napjaiban. Pujá Frigyes feljegyzése. *ArchívNet*, 2009, 3. sz. http://www.archivnet.hu/politika/allamvedelmi_tisztek_es_diplomata_a_becsi_kovetsegen_a_forradalom_napjaiban.html, 2016. augusztus 10.

szállították őket.²⁴⁷ A csehszlovák hírszerzés jelentése alapján ekkor került Prágába Kertész József, Nagy Sándor, Szabó István, Cseh László, Veres Mihály és egy bizonyos Varga nevezetű ÁVH-s hírszerző családjával. Még aznap újabb menekültek érkeztek Prágába, részben a bécsi nagykövetségről, de családtagok nélkül. A csehszlovák hírszerzésnek, elsősorban Nezvalnak, ill. Macháčeknek kellett biztosítaniuk, hogy Budapestről kimenekítsék Vadász Tibor, Kádár József és Márványkövi József családját.²⁴⁸ Volt, akit hamis diplomata-útlevelel Ferihegről küldtek Prágába, de a többieket gépkocsival vitték az országhatárra és adták át a csehszlovákoknak.²⁴⁹ Pontos számukat nem ismerjük. A rövidre nyúlt külföldi tartózkodásuk anyagi vetületéről a BM Gazdaságügyi Főcsoportja 1957 májusában készített kimutatást Barák részére. A kimutatás szerint a magyarországi „vendégek” ellátásának költsége 55 ezer korona volt. Ez az összeg csak a menekültek étkeztetését, zsebpénzét és az ún. egyéb kiadásokat tartalmazta. Nem foglalta magában az épületek fenntartási költségeit (fűtés, világítás) és a magyar elvtársak által használt gépkocsik kiadásait.²⁵⁰

A szovjetek második fegyveres támadása és a Kádár-kormány megalakulása 1956. november 4-én új fejezetet nyitott a menekültként érkezett káderek számára is. Az új hatalomnak égető szüksége volt rájuk, azért ragaszkodtak minél előbbi hazatérésükhöz, hogy kivegyék részüket a visszarendeződés végrehajtásában. Mielőtt azonban erre sor került, a szovjetek tárgyalást folytattak a csehszlovák belügyminisztérium (Králka alezredes) és a legfelső szlovák pártvezetés képviselőivel, így a visszatelepülés országos viszonylatban kellett, hogy elkezdődjék. Az érintettek viszatérése hasonló sorrendben zajlott, mint az érkezésük. A Nyugat-Magyarországról érkezett párt- és ÁVH-s káderek első csoportja – 17 személy – 1956. november 4-én, 18 órakor lépte át az országhatárt Medvánél.²⁵¹ A november 4-én elkezdődött visszatelepülés során a határállomásokon a csehszlovák fél a szovjeteknek – Komáromban pl. Kosorin

²⁴⁷ ABS Praha, *f. I. Správa MV 80 353* – Maďarsko – operatívna korešpodencia; I. SPRÁVA MV, č.j. A-1/00991/21-56, Praha, 2.11.1956.

²⁴⁸ ABS Praha, *f. I. Správa MV 80 353* – Maďarsko – operatívna korešpodencia; *s.n.*

²⁴⁹ Egy további jegyzéken a már említett személyeken kívül szerepel Benedek Tibor és neje, Szombat József és neje valamint gyermeke; Cseh László és neje valamint gyermeke, Kiss Dezső és neje valamint gyermeke.

²⁵⁰ ABS Praha, *f. Historický fond MV, H 669/1*, Náčelník finančního odboru MV, k č. F-05554/01-1957, Praha, 1.6.1957. A jelentésben megjegyzik, hogy a magadott időben Karlsbadban 20 ÁVH-s gyógykezelésen volt.

²⁵¹ ABS Praha, *f. Historický fond MV, H-757/1*, KS MV Bratislava, č.j. SV-538/01-56; Bratislava, 4.11.1956.

ezredes volt az összekötő – adta át a csoport tagjait és a rájuk vonatkozó írásos ismeretanyagot. Az ország keletebbre elterülő régióiból november 5-e után kezdődött meg a visszatelepülés. Az állambiztonság beszercebányai kerületi parancsnoka november 5-i jelentése szerint a kerület területén 58 menekült káder tartózkodott, akik az Alacsony-Tátrában voltak elhelyezve. Hasonló volt november 5-én a helyzet a Kassai kerületben is, várták Pozsony utasítását.²⁵² November 6-a után viszont már országosan zajlott – egy-két kivételtől eltekintve – a magyarországi káderek átadása. A kivételezettek között volt pl. Dudás István százados, akit Mester őrnagy 1956. november 16-án vett át Komáromban.²⁵³ Ugyanaznap Komáromban egy újabb 26 főből álló csoportot vett át az MSZMP nevében egy bizonyos „Takács elvtárs”.²⁵⁴ 1956. november 9-től viszont központi utasítás alapján hajtották végre az állambiztonság és a rendőrség szervei a Csehszlovák Vöröskereszttel, valamint a helyi és területi nemzeti bizottságokkal közösen az illegálisan, ill. útlevelel Csehszlovákiában tartózkodó magyar állampolgárok visszatoloncolását.²⁵⁵

A Csehországban tartózkodó hírszerzők visszatérése az első szakaszban történt, közvetlenül november 4-e után. Csak feltételezzük, hogy többi társukhoz hasonlóan a szovjetek tököli bázisára kerültek.²⁵⁶ Családtagjaik azonban viszonylag későn, 1957 januárjának közepén térhettek vissza Magyarországra.²⁵⁷ Ezt támasztja alá pl. Fekete Károly (1957. februárjától belügyminiszter-helyettes), Hárs István (a magyar rádió agitációs és propagandafőosztályának vezetője) és Takács Imre Jaroslav Klímának írt levele, melyben köszönetet mondtak az „elvtársi, baráti segítségért és figyelmességért, amelyben nehéz helyzetünkben részesítettek és amelyben családjainkat a továbbiakban részesítik”.²⁵⁸

²⁵² ABS Praha, f. *Historický fond MV, H-757/1*, KS MV Košice, Zpráva č. 21, Košice, 5.11.1956.

²⁵³ ABS Praha, f. *Historický fond MV, H-757/1*, OO-MV Komárno, s.n. Komárno, 16.11.1956. Dudás Istvánnal és családjával együtt tért vissza Magyarországra Vági József özvegye és leánya.

²⁵⁴ ABS Praha, f. *Historický fond MV, H-757/2*, KS MV Nitra, č.j. SV-1794/01-1956, Nitra, 6.11.1956, Zpráva č. 25.

²⁵⁵ A ÚPN Bratislava, f. *V/R KS MV S-VB Nitra*, i.j. 14. Viszonylag nagyszámú magyar állampolgárról volt szó. A Kassai kerületben ekkor pl. még 213 fő tartózkodott.

²⁵⁶ Palasik Mária: *A BM II/3. (Hírszerző) osztály*. In: *A megtorlás szervezete...* i. m. 58.

²⁵⁷ ABS Praha, f. *I. Správa MV, 80 353 – Madarsko – operatívna korešpodencia*; A csehszlovák hírszerzés 1957. január 16-án, ill. január 18-án egyszeri kiutazásra adott engedélyt Veres Mihály-nénak, Benedek Tibornénak és Kiss Dezsőnének.

²⁵⁸ ABS Praha, f. *Historický fond MV, H-669/1* Udalosti v Maďarsku a Polsku; s.n., s.d., Tisztelt Klima elvtárs!

„A REND MEGSZILÁRDÍTÁSÁHOZ SZÜKSÉG VAN GUMIBOTRA...”

A csehszlovák pártvezetés a forradalom eltiprása után az elsők között sietett elismerni a szovjetbarát Kádár-kormány legitimitását, s egyben gazdasági és politikai segítséget nyújtani az új rezsimnek. A CSKP KB Politikai Bizottsága 1956. november 12-én határozatban döntött Magyarország gazdasági megsegítéséről 90 millió korona értékben. Viliam Široký csehszlovák miniszterelnök vezetésével 1956. november 15-én kormányküldöttség utazott Budapestre, ahol tárgyalásokat folytatott Dobi Istvánnal és a Kádár-kormány több tagjával a támogatás módjáról.²⁵⁹

A gazdasági segítségnyújtás deklarálására építve a magyar belügyminisztérium, jobban mondva a fegyveres erők minisztériuma, a csehszlovák kormánydelegáció látogatása után egy hónappal levélben szólította meg Rudolf Barák belügyminisztert. Münnich Ferenc miniszter, viszonylag szűkszavú levelében, arra hivatkozva, hogy a rendőrségnek a közrend megszilárdításához elengedhetetlen szüksége van gumibotra, 5000 darab átadását kérte „*kölcsönképpen*” csehszlovák partnerétől.²⁶⁰ A kérés lebonyolításával Pócze Tibor rendőr vezérőrnagyot, belügyminiszter-helyettest bízta meg Münnich. Az orosz és magyar nyelven írt levelet Barák 1956. december 28-án kapta kézhez. A csehszlovák belügyminiszter Münnich kérvényének ügyében Jaroslav Klíma belügyminiszter-helyettest bízta meg, amiről a magyar felet is értesítették. Ebben Nezvalnak is szerepe volt. Csak a margón jegyezzük meg, hogy a magyar belügyesek ismerhették Klímát, hiszen 1956. október 27-től ő irányította a forradalom idején az állambiztonsági szervek tevékenységének koordinálására Pozsonyban létrehozott ideiglenes parancsnokságot, és feltételezzük, hogy november 4-e után Póczével is találkozott. 1957 elején gyökeres fordulatot vettek az események azután, hogy *Franz* (sic!) Münnich 1956. januári 12-i keltezéssel a prágai magyar

²⁵⁹ Popély Árpád: A szlovák pártvezetés, i. m. 62.; Pešek, Jan: Maďarské udalosti, i. m. 440–441.; továbbá lásd *Új Szó*, 1956. november 17: Hazaérkezett Magyarországról a csehszlovák kormányküldöttség. http://library.hungaricana.hu/hu/view/UjSzo_1956_11/?pg=106&layout=s, 2016. augusztus 10.

²⁶⁰ ABS Praha, *f. Historický fond MV, H-669/1*, Udalosti v Maďarsku a Polsku; s.n. Budapest, 1956. december 15.

nagykövetségen keresztül egy újabb levélben kereste meg *Josif* (sic!) Barákot.²⁶¹ Münnich a forradalom idején a belügyminisztériumot és a politikai rendőrséget ért anyagi-eszközi veszteségekre hivatkozva kért konkrét segítséget. Felkérte Barákot, ha lehet, akkor küldje Jaroslav Klímát Budapestre, aki személyesen győződhet meg a minisztériumban uralkodó állapotokról, s akinek a magyar elvtársak konkretizálják majd kérésüket.²⁶² A magyar politikai rendőrség újjáépítése a forradalom leverése után viszonylag nagy feszültséget okozott az MSZMP-n és Münnich minisztériumán belül is, de ugyanakkor nagy feladatot is jelentett, már csak azért is, mert Kádárék tudatosították, mekkora veszélyt rejtett magában a gyűlölt, volt ÁVH-sok reaktiválása.²⁶³

Barák már az első levél kézbesítése után megtette a szükséges lépéseket. Hasonlóképpen járt el a következő esetében is. Utasítása nyomán Jaroslav Klíma belügyminiszter-helyettes és Karel Smíšek ezredes, a BM IX. (Műszaki) Főcsoportjának parancsnoka 1956. január 21-én, a reggeli órákban Budapestre repült. Ferihegyen Pöcze Tibor fogadta a csehszlovák küldöttséget, mely az elszállásolás és a forradalmi harcokban legsúlyosabban érintett budapesti városrészek megtekintése után a KGB főtanácsadójával, Alekszej Dmitrijevics Beszcsasztovval tárgyalt. Első kézből kaptak tőle információt a magyar belpolitikai helyzetről és a politikai rendőrség szervezettségéről, ők viszont részletekbe menően tájékoztatták őt útjuk céljáról. A megbeszélésen jelen volt Nezval, a csehszlovák hírszerzés budapesti rezidense is. Csak később csatlakozott hozzájuk Pöcze és Jambrich József.²⁶⁴ Még az első nap végén a kora esti órákban találkoztak Klímáék Tömpe István belügyminiszter-helyetessel, aki vázolta a magyar fél óháját.

A küldöttséget másnap már érdemi tárgyalások várták. A fő tárgyalás Pöcze Tiborral folyt, aki bővebben kifejtette a Münnich leveleiben megfogalmazott anyagi-eszközi támogatás konkrét tételeit. A találkozón eredetileg Tömpének

²⁶¹ Münnich levele feltételezhetően rádióüzenetben érkezett meg Prágába magyar nyelven. A követség azt orosz nyelvre fordította és saját fejléces papírján – Budapest, 1956. január 12-i keltezéssel – továbbította, majd azt január 18-án személyesen átadták át Baráknak.

²⁶² ABS Praha, *f. Historický fond MV*, H-669/1 Udalosti v Maďarsku a Polsku; s.n;

²⁶³ Baráth Magdolna: A politikai rendőrség, i. m. 535–563.; Uő: *A Belügyminisztérium újjászervezése 1956 után*. Rubicon, 2010, 3. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_belugyminiszterium_ujjaszervezese_1956_utan/, 2016. augusztus 18.; Uő: „Mi igen is büszkék vagyunk az Államvédelmi Hatóság harcos munkájára”. *Betekintő*, 2008, 1. sz. <http://www.betekinto.hu/en/node/87>, 2016. augusztus 18.

²⁶⁴ ABS Praha, *f. Historický fond MV*, H-669/1 Udalosti v Maďarsku a Polsku; s.n. Zpráva o služební cestě do Budapešti ve dnech 21-24.1.1957.

is részt kellett volna vennie, de ő beteget jelentett.²⁶⁵ Pócze szerint a magyar belügyminisztériumnak elsősorban könnyű kézfegyverekre és lőszerre, a már jelzett 5000 gumibotra, a BM gépkocsiparkjában lévő személy- és tehergépkocsikhoz pótalkatrészekre és gumiabroncsokra, valamint megfelelő operatív technikai eszközökre volt elengedhetetlen szüksége. Pócze a tárgyalásokra nagyon felkészülten érkezett, s feltételezhetően ekkor adta át Klímának a magyar fél konkrét igényéről szóló részletes jegyzéket.²⁶⁶ De ugyanez vonatkozott Klímára is, aki még az elutazás előtt konkrét adatokkal bírt pl. A fölös kézfegyverek mennyiségéről. A látogatás második napján Klímáék találkoztak, ill. tárgyaltak még Némethi Tiborral, az Operatív Technika Osztály (ORFK II/7.) osztályvezetőjével, Sós Györggyel, a Budapesti Rendőr-főkapitányság parancsnokával, saját lakásán fogadta őket Móró István, a hírszerzés vezetője és helyettese, Rajnai Sándor. A magas rangú, kéttagú csehszlovák küldöttség tárgyalt Münnich Ferenc miniszterrel is. Az Országházban folyt tárgyaláson Münnich megismételte a Pócze által tolmácsolat igényét, és külön kifejezte köszönetét és háláját a csehszlovák kormány és a belügyminisztérium által addig nyújtott segítségéért. Münnich ezzel feltételezhetően arra is utalt, hogy időközben a csehszlovákok már leszállítottak 250 darab gumibotot.

Klíma és Smíšek 1957. január 24-én utaztak vissza a csehszlovák fővárosba. A tárgyalások eredményéről másnap számoltak be Baráknak, és bemutatták neki a Pócze-féle jegyzéket. Az optikai cikkeket (fényképezőgépek, nagyítók, objektívek stb.), Škoda 1100-as gépkocsikhoz műszaki cikkeket (főleg gumiabroncsokat), Tatraplan monopox motorokhoz alkatrészeket, fegyverzeti és operatív műszaki cikkeket (magnetofon, Tatra Dinamic gépkocsi stb.) tartalmazó részletes jegyzék alapján Klíma első lépésként azt mérte fel, hogy a belügyminisztérium, ill. Az állambiztonsági szervek raktárkészlete lehetővé teszi-e a magyar igények kielégítését. Ez ügyben folyamatosan kapta az információkat a BM illetékes szerveitől. A Budapestnek szánt anyagi-eszközi támogatás lehetőségének felmérésekor figyelembe vették, hogy a magyar kérelem teljesítése nem veszélyezteti-e a BM egyes szerveinek működését. Az igényelt eszközök közül a legnagyobb nehézséget a gumiabroncsok biztosítása jelentette, ugyanis

²⁶⁵ ABS Praha, f. *Historický fond MV*, H-669/1 Udalosti v Maďarsku a Polsku; s.n.; Tömpe levele Póczeének. „Kedves Pócze elvtárs! Nagyon sajnálom, hogy nem tudok elmenni Klíma elvtárshoz, de nem jól érzem magam és ezért ágyban kell fekvődnöm. Kérlek, ments ki előtte és nevében is mondj köszönetet segítségükért. Elvtársi üdvözléssel: Tömpe István. (1956) I. 23.”

²⁶⁶ ABS Praha, f. *Historický fond MV*, H-669/1 Udalosti v Maďarsku a Polsku; s.n. Pócze Tibor Budapest, 1957. január 23-i keltezésű levele.

Klíma a magyar igényeknek csak az 1/7-ét tudta biztosítani.²⁶⁷ A fegyverek és lőszeres szállítása számított a legkönnyebb feladatnak, hiszen azokból bőven volt Prágának. A BM Gazdasági főosztálya által készített kimutatás alapján 40 685 darab fölös kézfegyver és több mint 3,5 millió darab éleslőszer volt raktárkészleten. Ezt a jelentős fegyverarzenált a csehszlovák Belügyminisztérium 1955-ben ugyan felajánlotta a keletnémeteknek, ill. A Külkereskedelmi Minisztériumnak, de nem sikerült azt értékesítenie.²⁶⁸ Persze Münnich igénye valamivel szerényebb volt.

Rudolf Barák belügyminiszter, mint a CSKP KB Politikai Bizottságának tagja, Münnich kérelmét 1957. február 4-én a Politikai Bizottság elé terjesztette. Az anyag tartalmazta Münnich levelét, Klímáék jelentését budapesti útjukról és a kért eszközök jegyzékét.²⁶⁹ A PB jóváhagyásával a hónap folyamán történt a kért eszközök végleges összeállítása, ami Klíma megbízása alapján a BM Gazdasági Főcsoportja vezetőjének, Jan Svoboda alezredesnek lett a feladata. A szállítmányt – a már jelzett gumiabroncsokon kívül – nem egész egy hónap alatt sikerült véglegesíteni. A magyar Belügyminisztérium igényét Prága több mint 2,5 millió Kčs értékben jelölte meg, de annak több mint egyötödét nem tudta biztosítani. Erről Klíma 1957. február 26-én értesítette a belügyminisztert. Barák még aznap levélben tudatta Münnich Ferencsel, hogy a kért szállítmány, amelynek összértéke 1 869 915,- Kčs (3 048 904,- Ft), március 4-én indul útnak.²⁷⁰ A szállítmányról készült kimutatásban a legnagyobb anyagi tételt a fegyverek, lőszeres és operatív műszaki eszközök alkották 1 587 801,- Kčs értékben. A csehszlovák belügy 550 kézfegyvert (500 db DUO 6,35-ös pisztolyt és 50 db 9 mm-es kisméretű géppisztolyt) és 4 db duplacsőes vadászpuskát, valamint 3 550 000 db éleslőszeres szállított Budapestre. Az igényelt 5 ezer darab gumibotból a csehszlovák fél csak 2 ezret tudott leszállítani, a maradékot záros határidőn belül ígérte Barák.

A fegyvereket és egyéb eszközöket tartalmazó rakományt hat Tátra 111-es tehergépkocsira pakolva 1957. március 4-én, reggel 7 órakor indították útnak

²⁶⁷ A kért tétel értéke 740 ezer Kčs-t tett ki, de Prága csak 177 ezer Kčs értékben tudott biztosítani.

²⁶⁸ ABS Praha, *f. Historický fond MV*, H-669/1 Udalosti v Maďarsku a Polsku; s.n., Hospodářska správa MV, Praha, 19.1.1957, Informace pro náměstka ministra vnitra s. plk. Klímu.

²⁶⁹ ABS Praha, *f. Historický fond MV*, H-669/1; Udalosti v Maďarsku a Polsku; s.n., Zpráva o jednání pracovníků ministerstva vnitra se s. Münnichem v Budapešti.

²⁷⁰ ABS Praha, *f. Historický fond MV*, H-669/1; Udalosti v Maďarsku a Polsku; s.n., Rudolf Barák levele Münnich Ferencnek.

Prágából. A konvoj biztonságáért Oldřich Slanina alezredes és Čestmír Vepřek őrnagy felelt. A szállítmányt további két személygépkocsi kísérte 8 fős tiszti állománnyal. Másnap, március 5-én délelőtt 10 órakor a komáromi határátkelőn adta át Slanina és Vepřek a szállítmányt a magyar félnek.

A kért és átadott eszközök némi viszonzószolgáltatása fejében a magyar belügyminisztérium még 1957. január 23-án felajánlott 3 db CSEPEL dízelmotoros őrhajót és 5 db KOVÁCS csónakmotort hajótesttel együtt. Bartos Antal belügyminiszter-helyettes 1957. április 19-én telefonon értesítette Klímát, hogy az ígért motoros őrhajók már elkészültek, és április 26-án Komáromban szeretnék átadni őket. A szóban forgó vízi járművek darabjéért a magyar belügy 240 ezer Ft-ot számlázott. Műszaki próbájuk a Dunán történt, majd a csehszlovák határőrség dunai vízirendészetébe sorolták be őket.²⁷¹ Ezzel az ellenszolgáltatással és bizonyos tételek leszállítása után a csehszlovák belügyminisztérium illetékes főosztálya 1957. május 21-én egy részletes kimutatást készített Barák miniszternek. Ezek szerint a csehszlovák fél által leszállított eszközök összértéke 1 950 165,27 korona volt, míg a magyar féltől kapott 3 CSEPEL őrhajó 447 027,98 koronát tett ki.²⁷²

Részben a csehszlovák Belügyminisztérium által folyósított fegyverek és egyéb eszközök – főleg az operatív műszaki eszközök – segítségével 1957 második felére sikerült a magyar Belügyminisztériumnak és az azon belül felállított politikai rendőrségnek rendezni sorait. Az 1957. március elején leszállított fegyverszállítmány viszont nem az első volt 1956 kapcsán. A salgótarjáni forradalmi események során az MDP Nógrád megyei vezetése a besztercebányai kerületi pártvezetésnél próbált kilincselni megfelelő kézfegyverek biztosítása végett, hogy a megyében továbbra is ellenőrzésük alatt tudják tartani a helyzetet. Jakab Sándor, a párt megyei másodtitkára 1956. október 28-án felkereste a szlovák elvtársakat, és tolmácsolta a kérést. A kerületi pártbizottság a magyarok kérésével felkereste Karol Bacíleket, Szlovákia Kommunista Pártjának első titkárát, akinek ajánlása után Novotný jóváhagyta a fegyverek leszállítását. A 300 személy részére biztosított kézfegyvereket 1956. október 28-án a határon vették át Jakabék, majd a BM megyei főosztályán kiosztották a megmaradt

²⁷¹ ABS Praha, *f. Historický fond MV*, H-669/1; Udalosti v Maďarsku a Polsku; s.n.; Hospodárska správa MV, Praha, 30.4.1956 – Jan Svoboda alezredes jelentése Klímának.

²⁷² ABS Praha, *f. Historický fond MV*, H-669/1; Udalosti v Maďarsku a Polsku; Finanční odbor MV, č. F-05554/01-1957, Praha, 21.5.1957 – Rudolf Barák belügyminiszternek készült beszámoló.

ÁVH-soknak és a pártkádereknek.²⁷³ A nógrádi fegyverszállítás szükségessége csak megerősítette a legfelsőbb csehszlovák pártvezetés elhatározását, hogy a pártszervek ideológia felkészültsége mellett az országon belüli esetleges ellenforradalmi aktivitások, ill. A magyarországi „ellenforradalmi” csoportok megfékezésére szükség van a belügyi alakulatok, s azon belül is a politikai rendőrség nagyobb arányú felfegyverzésére. A PB 1956. október 29-i határozata szerint a Honvédelmi Minisztérium központi raktáraiból a BM pozsonyi, beszterbányai és kassai kerületi parancsnokságainak több mint 20 ezer db gépfegyvert, ill. golyósórót és több mint 13 millió db éleslőszer utaltak ki.²⁷⁴

A kádári konszolidáció idején nyújtott csehszlovák kormányzati támogatás hatékony és hatásos segítségként jelent meg Magyarországon, bár a magyar igényeket a csehszlovák pártvezetés nem tudta teljes egészében teljesíteni.²⁷⁵ Ennek ellenére a két testvérpárt kormányzatának magyar részről való viszontlátogatása során Prágában, 1958. december 10-én Münnich Ferenc, a munkás-paraszt kormány elnöke „*határtalan segítség*”-ként értékelte Novotnýék lépését.²⁷⁶ A magyar párt- és kormányküldöttség viszonylag hosszúra nyúlt hivatalos csehszlovákiai látogatása során az elutazást megelőző munkanapon a magyar fél részéről Münnich és Marosán, csehszlovák részről pedig Novotný és Široký nyilatkozatot írtak alá a két ország együttműködésének további bővítéséről és elmélyítéséről.²⁷⁷

A nagy nyilvánosság számára ezen a ponton véget ért a magyar delegáció prágai tartózkodása. Csak kevesen tudták, hogy a két delegáció tagjaként tárgyaló magyar belügyminiszter, Biszku Béla és csehszlovák partnere, Rudolf

²⁷³ ABS Praha, *f. Historický fond MV*, H-669/1; Udalosti v Maďarsku a Polsku; s.n., s.d., Zpráva od s. Kotala; Az esettel kapcsolatosan lásd: Á. Varga László (szerk.): 1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára (A forradalom eseményei és aktív szereplői a megyében). In *Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei Levéltárból 19.*, Salgótarján, 1996, 18.

²⁷⁴ ABS Praha, *f. Historický fond MV*, H-669/1; Udalosti v Maďarsku a Polsku; Náčelník generálního štábu čs. lidové armády, č.j. 002116, Praha, 30.10.1956.

²⁷⁵ Lásd: Honvári János: A szovjet és a keleti hitelek, segélyek szerepe a Kádár-rendszer stabilizálásában. *ArchivNet*, 7. évf. 2007, 2. sz. http://www.archivnet.hu/gazdasag/a_szovjet_es_a_keleti_hitelek_segelyek_szerepe_a_kadarrendszer_stabilizalasaban.html?oldal=1, 2016. augusztus 20.

²⁷⁶ Lásd: Prágába érkezett a Magyar Népköztársaság párt- és kormányküldöttsége, Dr. Münnich Ferenc elvtárs beszéde. *Új Szó*, 1958. december 11. http://library.hungaricana.hu/hu/view/UjSzo_1958_12/?pg=63&layout=s

²⁷⁷ Lásd A Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Népköztársaság párt- és kormányküldöttségének közös nyilatkozata. *Új Szó*, 1958. december 18. http://library.hungaricana.hu/hu/view/UjSzo_1958_12/?pg=118&layout=s, 2016. augusztus 21.

Barák csak Münnichék visszautazása után kezdték meg az „érdemi” munkát, mely oda vezetett, hogy az 1958. december 17-én kezdődött intenzív tárgyalásokat követően december 19-re elkészült a két tárca által felügyelt politikai rendőrség operatív együttműködéséről kötött megállapodás, amit a két miniszter látott el kézjegyével. Az 1956 őszen beindult intenzív kapcsolat eredményeként létrejött megállapodásnál magyar részről ott bábáskodott Galambos József ezredes, Móró István alezredes és Hazai Jenő ezredes. A megállapodás aláírásával, mely még aznap hatályba is lépett, új fejezet nyílt a két pártállam politikai rendőrségének kapcsolatában.

IV. FEJEZET

Jiří Bílek

A csehszlovák hadsereg reakciója az 1956-os magyar forradalomra

A csehszlovák hadsereg magyarországi eseményekre adott reakcióját²⁷⁸ több tényező is meghatározó módon befolyásolta. A legfontosabb ezek sorában az állami vezetés alá rendeltsége, a politikai elit helyzetértékelésének automatikus átvétele, illetve a belső és külső biztonsággal kapcsolatos elvárásainak garantálása volt. Mivel Csehszlovákia nem rendelkezett saját ügynökhálózattal Magyarországon területén, amely képes lett volna naprakész és ellenőrzött információkkal szolgálni a szomszédos ország aktuális helyzetével kapcsolatban, a Csehszlovák Kommunista Párt teljes egészében a szovjet politikai és katonai szervek álláspontjából indult ki. Ennek következtében a magyar forradalmat kezdettől fogva egy külföldről kiváltott, „a magyar nép érdekei, illetve a Szov-

²⁷⁸ 1993. október 22-én és 23-án a Cseh Köztársaság Hadseregének Történelmi Intézete „Csehszlovákia reakciója az 1956-os magyar forradalomra” címmel tudományos kollokviumot rendezett, amelyen cseh, magyar és szlovák történészek is képviseltették magukat. A találkozót követően két kötet jelent meg: az egyik (*Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956*, Praha, Historický ústav Armády České republiky, 1994.) a kollokviumon elhangzott tudományos előadásokat összegezte, a másik (Bílek, Jiří [ed.]: *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956. díl 1 a 2*. Praha, Historický ústav Armády České republiky, 1993.) pedig az Állami Központi Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár, a Cseh Köztársaság Hadserege Vezérkarának Művelőirányítási Központja, valamint a Cseh Köztársaság Belügyminisztériuma Levéltárának idevonatkozó forrásanyagát publikálta.

jetunió és a népi demokratikus országok közti szövetség ellen irányuló „ellenforradalomnak”, a felkelőket pedig „banditáknak” tekintette.²⁷⁹

A politikai tényezőkön kívül nagy jelentőséggel bírtak a katonai, illetve belső, szervezeti szempontok. A rend megóvására és az államhatár védelmére kidolgozott tervek nagyban támaszkodtak az 1953-as pénzügyi reform idején a hadsereg bevetésével kapcsolatban szerzett tapasztalatokra. Eszerint a hadsereg egységeire a belügyminisztérium erői számára nyújtott erősítésként is számítottak. E tervek egyike sem számolt viszont egy szövetséges államból jövő fenyegetettség lehetőségével. A csehszlovák–magyar államhatár 679 km hosszú volt, ráadásul a déli területeken a határ teljes hosszúságában nagyszámú magyar kisebbség élt.

A hadsereg rendkívül bonyolult helyzetben volt. A legfelsőbb vezetést érintő változásokon kívül – amikor is több parancsnok és a vezérkari tiszt cseréje mellett, 1956 áprilisában a leváltott nemzetvédelmi miniszter, Alexej Čepička helyére Bohumír Lomský vezérezredes került – a hadsereg átfogó szervezeti és szerkezeti reformon esett át. Itt mindenekelőtt a hadtestekről a hadosztályi rendszerre való átállást kell kiemelnünk. 1956 őszén a haderő nagysága még az 1945-ben előirányzott békeállományi feltöltöttséget sem érte el, több alakulat és egység is csökkentett létszámmal működött. Ennek egyik oka az volt, hogy az előző évekhez képest kevesebb volt a besorozható újonc, a másik pedig a hadsereg létszámának szovjet mintára történő ún. „politikai” redukálása, amely az 1955 májusában életre hívott Varsói Szerződés „békés szándékait” volt hivatott bizonyítani. Mivel ebben az időben a csehszlovák hadsereg békebeli állományát 243 606 fő alkotta, 1956 őszén durván 167 ezer főről volt szó, miközben a lengyelországi zavargások idején rendkívüli hadgyakorlat címén 34 ezer sorkatonát kényszerítettek tovább szolgálni az év végéig.

Mivel 1945-től kezdődően – és főként az ötvenes évekre jellemző módon – mindenekelőtt a nyugati, a későbbi Német Szövetségi Köztársasággal közös

²⁷⁹ Mindez világosan kitűnik a CSKP KB első titkárának, Antonín Novotnýnak 1956. október 25-én Moszkvából küldött leveléből. A CSKP vezetője egy nappal korábban a szovjet fővárosban részt vett az SZKP KB-nak a lengyelországi és magyarországi fejleményekkel foglalkozó gyűlésén. A levél tartalmát a CSKP KB Politikai Bizottságának rendkívüli ülésen elemezték, amelyen először vetődött fel „a magyarországi események függvényében végrehajtandó szükséges intézkedések” lehetősége. A CSKP a legnagyobb veszélyt a kommunistaellenes erők lehetséges aktivizálódásában látta Csehszlovákia megalakulása (október 28.) évfordulóján, és jóváhagyott határozatai csak a belügyminisztérium egységeire és a népi milíciára korlátozódtak. NA ČR, fond ÚV KSČ, fond 07/16, sv. 3 a fond 02/2, sv. 120, aj. 150.

határvonal védelme volt hangsúlyos, a sereg zömét jellemzően Csehországba, annak is a délnyugati térségébe összpontosították. Az állam területe két katonai körzetre oszlott. Az egyik a szűkebb értelemben vett Csehországot és Morvaországot nagyobb részét, míg a másik Szlovákiát, valamint Dél- és Kelet-Morvaországot foglalta magában. Szlovákia területén mindössze két hadosztály, jelesül a 4. és a 18. lövészhadosztály teljesített szolgálatot. Ez a kiegészítő alakulatokkal együtt is mindössze 8 000 főt, tehát a csehszlovák haderő létszámának öt százalékát jelentette. A szovjet katonák Ausztriából való 1955-ös kivonását követően a hadseregre újabb feladat hárult: az 570 km hosszúságú osztrák határszakasz védelme. A csehszlovák politikai vezetés többször is elutasította a Szovjetunió azon kérését, hogy Csehszlovákia területére szovjet katonai egységeket telepítsenek az említett határ biztosítása végett. Nem volt tehát más választás, a csehszlovák haderőnek önmagában kellett megfelelnie a szovjet vezérkar által támasztott szervezeti és létszámbeli követelményeknek, még ha az a szlovákiai jelenlét további csorbítását eredményezte is.²⁸⁰

A fent röviden vázolt körülmények jelentősen korlátozták a magyarországi helyzet kapcsán megvalósítható intézkedések lehetőségét, valamint gyakorta gyors döntéshozatalra és rögtönzésre készítették hadsereg vezetését.

A SZLOVÁK–MAGYAR ÁLLAMHATÁR KATONAI BIZTOSÍTÁSA

A magyar forradalom következtében meghozott csehszlovákiai intézkedések sorát időrendileg három szakaszra oszthatjuk. Az első időszakban, amely október 24-től november 2-ig tartott, kiépítették az új helyzetnek megfelelő határvédelmi rendszert, azaz sor került az államhatár katonai biztosítására (teljes lefedésére). A második fázisban – november 3-tól november 13-ig – valósult meg a szó szoros értelmében vett katonai védelem, végül november közepétől

²⁸⁰ A csehszlovák hadsereg állapotáról szóló, 1956 őszére vonatkozó bővebb elemzést lásd: Bílek, Jiří–Láník, Jaroslav–Minařík, Pavel–Povolný Daniel–Šach, Jan: *Historie československé armády 7. Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy. Květen 1955 – srpen 1968.* Praha, Ministerstvo obrany České republiky, 2008.

egészen december 21-ig az ezzel kapcsolatos intézkedések fokozatos korlátozására, majd visszavonására került sor. Míg az első szakasz során lényegében egy, a kommunista- és szovjetellenes tendenciák Csehszlovákiába való beszivárgását gátló védelmi „pajzs” kiépítése valósult meg (egyebek között az egyéni és a csoportos határátlépés megakadályozásával), addig a második szakaszban a pajzs már magyar forradalom felszámolását célzó szovjet terv részévé vált, illetve megakadályozta a magyar felkelők csehszlovák területre történő hátrálását. Ezzel tulajdonképpen Csehszlovákia közvetve támogatta a szovjet haderő intervencióját. Miként az első kettő, a harmadik időszakban foganatosított intézkedésekkel is a magyarországi helyzet alakulására, ezúttal a Kádár-rendszer kiépítésére reagáltak.

Vitanovský ezredes, a Vezérkar Műveleti Részlegének parancsnoka már október 24-én Magyarországra utazott Pozsonyból induló repülőgéppel, hogy az aktuális állapotokról közvetlenül a helyszínen tájékozódva, onnan informálja a hadsereg vezetését, továbbá döntsön a szükséges lépések végrehajtásáról. Másnap azonnal utasították a 2. Katonai Körzet (2. KK) Magyarországgal közös határ védelmére kijelölt alakulatait és egységeit, hogy a belügyminisztérium fegyveres erőit támogatva biztosítsák az 570 km hosszúságú Pozsony–Királyhelmec szakaszt. Október 26-án este a nemzetvédelmi minisztérium (NVM) rendkívüli kollégiumának ülésén a vezérkar parancsnoka tájékoztatta a jelenlevőket az előző nap intézkedéseiről. A beszámolót követő megbeszélés során döntés született a határvonal teljes hosszában történő, egyenletesen széthelyezett egységek általi újabb megerősítéséről, illetve a bevetési csoportok egysoros lineáris rendszerének kialakításáról, amelyet szükség esetén a 2. KK és a NVM tartalékosaiból lehetne feltölteni. Döntés született továbbá a Kroměříž-i 3. Gépesített Hadosztály egy részének Szlovákiába történő átcsoportosításáról. Október 25-én a Magyarországgal közös határ védelmét biztosító egységek és alakulatok személyi állományának létszáma 6750 fő volt, a bevetési csoportok és tartalékosok további 5300 főt tettek ki, ezenkívül pedig 70 harckocsi és rohamlőveg állt rendelkezésre.²⁸¹

²⁸¹ Vojenského ústřední archiv – Vojenský historický archiv (a továbbiakban VÚA-VHA), fond Ministerstvo národní obrany (a továbbiakban f. MNO), 1956, SM/KM, 1/10-I. Érdekeség, hogy vezérkar már október 22-től a magyar történésekre reagáló hadinaplót vezetett. Az eseményeket december 9-ig követte, s Magyarország mellett figyelemmel kísérte a közel-keleti, a lengyelországi és a nyugat-németországi fejleményeket. A hadinapló tartalmazza az egyes határvédelmi intézkedések időrendi sorrendjét és más fontos adatokat.

Október 26-án a miniszteri kollégium határozatai alapján a 2. KK parancsnoksága számára kiadott, „a Magyarországgal közös államhatáron történő katonai műveletekről”²⁸² szóló parancs a Pozsony–Királyhelmecec határszakaszt hat védelmi zónára²⁸³ osztotta, amelyekbe készenléti csapatokat rendelték. A 2. KK feljebb vázolt helyzetéből fakadóan összefegyvernemi egységekről és alakulatokról volt szó, amelyek létszáma és a képzettségének színvonala – a sorkatonai szolgálat második évfolyamát töltő férfiak tartalékosná nyilvánítása miatt is – meglehetősen alacsony volt. A 2. KK parancsnoksága tartalékosainak létszáma 2260 főt tett ki. Mivel Szlovákia valamennyi térségéből besorozott katonákról volt szó, ezért esetükben 5-6 órás bevetési idővel számoltak. A NVM különleges tartaléka esetében – amelyet a 3. gépesített hadosztály, az 1. hadapród páncélos ezred és a Repüléstechnikai és Tüzérségi Hadapródiskola alkotott – ez az idő 10-12 óra volt. Az intézkedések elsőrendű célja a belügyminisztérium egységeinek a katonai, gazdasági vagy politikai szempontból fontos szakaszokon történő megerősítése volt. A hadsereg egységeinek feladata mindenekelőtt a határ ellenőrzése és katonai lefedése volt, hogy megakadályozzák akár egyének vagy kisebb csoportok átjutását. Október 27-én a határt már 1976 katoná, tizenöt tank, kilenc rohamlövég és öt 122 mm-es tarack őrizte. Jellemző módon viszont már a mozgósításuk és a pozíciójuk elfoglalása során is több probléma adódott: mindenekelőtt a megfelelő közlekedési eszközök és szakemberek hiánya, a képzettség alacsony szintje és a hiányos felszerelés. Ráadásul az egyes zónákban szolgálatot teljesítő katonák létszáma sem volt elegendő.²⁸⁴ Ezért a vezérkar parancsnoka október 27-én két gépesített rohamcsapat létrehozására utasította a 2. KK vezetését, azok gyors bevetésére végett, súlyosabb határsértések esetén. A lesti kiképzőközpont területére telepített rohamcsapatot a 33. harcokosi-zászlóaljból, a 6. gépesített zászlóaljból, illetve a gyalogsági hadapródiskola 3. évfolyamából alakították ki, míg az eperjesi telepítésűt a 22. ejtőernyős dandárból és a 10. önjáró harcokosiezredből. A kijelölt egységek és alakulatok létszámhiánya miatt csakhamar döntés született azok két napon belüli, tartalékosok általi feltöltéséről. A tartalékosoknak négyhetes

²⁸² VÚA-VHA, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-2b

²⁸³ A következő szakaszokról volt szó: Pozsony–Komárom (580 fő), Komárom–Ipolyság (150 fő), Ipolyság–Losonc (60 fő), Losonc–Pelsőc (130 fő), Pelsőc–Szepsi (80 fő), Szepsi–Királyhelmecec (100 fő).

²⁸⁴ VÚA-VHA, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-49b. Az ország teljes területén elrendelték továbbá a hadi létesítmények és raktárak őrzését (aznap támadás érte a jičíni hadiraktárt), ami további katonák bevetését tette szükségessé.

hadgyakorlatot kellett abszolválniuk, amely részét képezte a lőszerrel, üzemanyaggal, élelmiszerral, felszereléssel stb. való megfelelő eszközhasználat a jellemző terepviszonyok között. A nemzetvédelmi miniszter utasítása nyomán pedig a 3. gépesített hadosztálynak – amely a NVM tartalékos rohamcsapatának számított – el kellett érnie a békeidőkre előirányzott létszámkvótát. Végül pedig meghosszabbították a Pozsony–Királyhelmecec védvonalat egészen a csehszlovák–magyar–szovjet hármashatárig.²⁸⁵

Október 29-én ismét sor került a nemzetvédelmi minisztérium kollégiumának ülésére²⁸⁶ és a vezérkari főnök beszámolójára a 2. KK-ben végrehajtott aktuális intézkedésekről. Ahogy az előző tanácskozások alkalmával, ezúttal is bebizonyosodott, hogy a hadsereg hírszerző szolgálata képtelen pontos és megbízható információkkal szolgálni a magyarországi fejleményekkel kapcsolatban, így kénytelenek voltak több – gyakran egymásnak ellentmondó – forrásból tájékozódni. Ebből kifolyólag a szakmaiakkal szemben gyakran nagyobb súllyal érvényesültek az ideológiai szempontok, ahogy az ellenforradalom általi fenyegetettség képzete is igencsak eltúlzott volt. Egyebek között e tényezők miatt született döntés a hadsereg kizárólag cseh és szlovák nemzeti-ségű tartalékosokkal való feltöltéséről, illetve ezért fektettek nagy hangsúlyt a fegyelmet és a harckészültséget erősítő intézkedésekre.

A vezérkari főnöknek a kollégium számára készített iratanyaga²⁸⁷ a következőképpen fogalmaz: „...Nem zárható ki, hogy az ellenforradalmi erők majd igyekeznek beszivárogni országunk területére és megpróbálják kiterjeszteni a felkelést Szlovákia egyes vidékeire. Az is lehetséges továbbá, hogy az ellenforradalmárok egyes csoportjait fokozatos felszámolásuk során a mi területünkre szorítják vissza.” Ezen okokra hivatkozva a vezérkar parancsnoka nem tartotta elegendőnek az eddig realizált intézkedéseket, ám a részleges mozgósításról szóló javaslatát a kollégium elvetette. Hasonlóképpen elutasította (egyebek közt a szuezi válság kitörése miatt) a nyugati országrészben állomásozó haderő további csapatainak Szlovákiába telepítését, ahogy nem támogatta a 2. KK további alakulatainak és egységeinek készülségbe helyezését sem, ami a 3. gépesített hadosztályon kívül – melynek hadgyakorlatra történő behívásáról már korábban döntöttek – elsősorban a 4. és a 18. lövészadosztályt érintette volna. Minden jel arra utal, hogy aznap a nemzetvédelmi minisztériumnak még nem

²⁸⁵ VÚA-VHA, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-50a

²⁸⁶ VÚA-VHA, f. MNO, 1956, SM/KM, 1/10-2

²⁸⁷ VÚA-VHA, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-39b

volt tudomása a szovjet hadsereg által tervezett magyarországi intervencióról, két nappal később ugyanis már jóval radikálisabb lépésekre szánta el magát.

Október utolsó napján a 2. KK készenléti serege már teljesen harcképes állapotba került (lásd a 2. sz. mellékletet). November 1-jén az államhatár három szakaszának katonai biztosítására kirendelt tartalékos hadosztály és a két rohamosztag összesen 8759 fővel, 280 harckocsival, 102 páncéltörő ágyúval, 33 légelhárító ágyúval, 42 tüzérségi ágyúval és hátrasiklás nélküli löveggel, 43 rohamlöveggel és 82 aknavetővel rendelkezett. Az első hullám egységeit 2761 fő, 24 harckocsi, 89 páncéltörő ágyú, 14 tüzérségi ágyú, illetve hátrasiklás nélküli löveg, 17 rohamlöveg és 12 aknavető alkotta. Emberállományának és haditech-nikájának legnagyobb részét a pozsonyi hídfőhöz, legkisebb részét pedig az Ipolyság–Szepsi vonalra összpontosították. Szükség esetén további erősítést jelentettek a békehadtestekbe beosztott nemzetvédelmi minisztériumi tartalékosok: 3415 fő, 129 harckocsi, 15 páncéltörő ágyú, 38 légelhárító ágyú, 21 tüzérségi ágyú, 17 rohamlöveg és 5 hátrasiklás nélküli löveg.²⁸⁸ Október 29-étől a 2. KK egyes alakulataihoz és egységeihez csatlakoztak a négyhetes kiképzést abszolváló tartalékosok, egyes szakaszokon pedig elkezdődtek a műszaki és álcázó munkálatok, zajlott a rohamcsapatok kiképzése, sor került a védelmi állás elfoglalására a pozsonyi hídfőnél, illetve a medvei és komáromi dunai hidak védelmének megszervezésére, valamint egyéb intézkedések végrehajtására a határ katonai biztosítása érdekében.

Az október 31-re összehívott miniszteri kollégium²⁸⁹ ismét bővítette az intézkedések sorát. A vezérkari főnök tájékoztatója²⁹⁰ után a Szlovákiában szolgáló teljesítő egységek megerősítése céljából újabb tartalékosok behívásáról döntöttek (továbbra is kivételt képeztek a magyar, német és lengyel nemzeti-ségű tartalékosok). Behívót 7500 személy kapott, november 7-ig pedig (a korábbiakkal együtt) mindösszesen 13 964. Döntés született továbbá a rendelkezésre álló gépjárműállomány bővítéséről, a pozsonyi hídfő, illetve a dunai határszakasz és Kassa térsége védelmének megerősítéséről, különös tekintettel a Szovjetunió felé irányuló infrastruktúrára. Ezenfelül szükségesnek látták a

²⁸⁸ VÚA-VHA, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-49 b. A 225 km hosszúságú Pozsony–Ipolyság szakaszt a 4. lövészadosztály egységei ellenőrizték Dzamko ezredes vezetésével, a 167 km hosszúságú Ipolyság–Pelsőc vonalat a 31. tüzérandár Rozehnal ezredes vezetésével, a Pelsőc–Tiszacsernyő szakaszt a 18. lövészadosztály Andrejčík ezredes vezetésével.

²⁸⁹ VÚA-VHA, f. MNO, 1956, SM/KM, 1/10-3

²⁹⁰ *Beszámoló a sereg harckészültségét erősítő intézkedésekről.* VÚA-VHA, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-49b

tüzérségi egységek megerősítését, illetve rendelkeztek az élelmiszer- és egészségügyi ellátással kapcsolatban.

A hadsereg vezetése ekkor már feltehetően tudott a forradalmat eltipró szovjet beavatkozás tervéről. Ahogy Václav Kratochvíl vezérkari főnök beismerte, minden egyes intézkedésüket „a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek parancsnokságával való szoros egyetértés jellemezte”. Ez valójában a szovjet vezérkarral való egyeztetést jelentette.²⁹¹

A CSKP KB Politikai Bizottságának november 2-án összeülő 131. ülésén is sor került a magyarországi események megvitatására. A bizottság állásfoglalásban szólította fel „Lomský nemzetvédelmi miniszter elvtársat, illetve Barák belügyminiszter elvtársat, hogy szavatolják a határ védelmét ellátó haderő éber és teljes figyelmét, biztonságát és felkészültségét”.²⁹² Ezt követően a vezérkari főnök november 3-án a kora reggeli órákban kiadta a 2. KK parancsnokának szóló 1. sz. parancsot, melynek értelmében a csehszlovák–magyar határ katonai biztosítását katonai védelemre módosították.

ÁTÁLLÁS A SZLOVÁK–MAGYAR ÁLLAMHATÁR KATONAI VÉDELMEÉRE

A november 3-án reggel hét órakor kiadott „az államhatár védelmének megkezdéséről” szóló 1. sz. parancs²⁹³ értelmében a 2. katonai körzet egységeinek és alakulatainak rövid időn belül hozzá kellett látniuk a határvédelem megkezdéséhez közvetlenül szükséges segítségnyújtási feladatok ellátásához. A hadgyakorlatra behívott katonákkal feltöltött 4. és 18. lövészhadosztályra ruházták a felelősséget a csehszlovák–magyar határ Pozsonytól Tiszacsernyőig terjedő teljes vonalának védelméért. A lövészhadosztályok első hullámba való telepítésével a déli határ mentén gyakorlatilag a nyugati országrész helyzetével megegyező állapot állt elő. A tüzérségi, a híradó és más alakulatok hátravonásával – a harctámogató tüzérségi és a tankelhárító tartalékos csapatokkal együtt –

²⁹¹ NA ČR, archiv ÚV KSČ, f. 01, sv. 51, aj. 55

²⁹² NA ČR, Archiv ÚV KSČ, f. 02/2 - /politické byro ÚV KSČ, sv. 120, aj. 151

²⁹³ VÚA-VHA, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-39b

mozgó tartalékot képeztek. November 4-én befejeződött a NVM tartalékát képező 3. gh Malacka térségébe történő áttelepítése. A határvédők a legnagyobb erőkkkel a pozsonyi hídfőre, a komáromi és a medvei hídra, valamint a délkeleti szakaszra koncentráltak. Az utóbbi térség egyes részeit pedig elkezdték aknáztatni.

Változtatásokra került sor a belügyminisztérium egységeinek együttműködési rendszerében is. A vezérkar parancsnokának utasítása értelmében „a határsértés bekövetkeztéig a határ őrzését a belügyminisztérium szervei látják el és irányítják a Csehszlovák Néphadsereg egységeivel szoros együttműködésben. Magyar fegyveres csoportok esetleges határátlépését követően a határvédelem irányítása és teljes felelőssége a hadsereg egységeinek és alakulatainak parancsnokaira száll át a számukra kijelölt szakaszokon”.²⁹⁴ November 7-én befejeződött a határ katonai védelmének megszervezése. Az első védelmi hullám egységei a megerősített őrszolgálat mellett kiképző gyakorlatot és földmunkát végeztek, valamint a határőrszolgálattal együttműködve műszaki feladatokat is elláttak.²⁹⁵ Egy nappal később a hadsereg vezérkara – a közelkeleti válság kiéleződése és a francia–brit koalíciós erők egyiptomi beavatkozása miatt – immár egész Csehszlovákia területére kiterjedő fokozott harckészültséget rendelt el. A megváltozott helyzet a magyar határ védelmét biztosító 2. KK erőinek újbóli átszervezését eredményezte. November 10-én a Szlovákiába telepített katonák száma és a haditechnika nagysága elérte a maximumot, ami azt jelenti, hogy a védelmi rendszert (a csaknem 14 000 tartalékkal együtt) összesen 26 658 katona, 358 harckocsi, 141 rohamlőveg, 609 páncéltörő, illetve légelhárító ágyú és egyéb löveg, valamint 82 vadászrepülőgép alkotta. Ebből az első hullamba 13 333 főt, 64 harckocsit, 62 rohamlőveget, valamint 318 páncéltörő, légelhárító és más löveget osztottak be.²⁹⁶ November 11-én tárgyalások kezdődtek a 18. lövészhadosztály és a szovjet hadsereg lépéseinek összehangolásáról. A Felsőnémetiben megtartott kétórás találkozó a csehszlovák határ-

²⁹⁴ Uo.

²⁹⁵ November 6-án a vezérkari főnök kiadta „a csehszlovák–magyar államhatár biztosítása során megnyilvánuló hiányosságok eltávolítására” utasító rendeletet 2. KK vezetése számára. A rendelet elsőként reagál a szovjet hadsereg magyarországi fellépésére, illetve felveti annak csehszlovák egységekkel való együttműködésének lehetőségét.

²⁹⁶ VÚA-VHA, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-19b. A bevetett haditechnikával kapcsolatos magas számok valamelyest félrevezetőek lehetnek, mivel a harckocsik és rohamlővegek jelentős része rossz, esetenként pedig egyenesen használhatatlan állapotban volt. Ez a felszerelés egyéb részeire is jellemző volt.

védelmi egységek feladatát határozta meg azzal összefüggésben, hogy a szovjet hadsereg egy nappal azelőtt kezdte meg ún. „megtisztító” hadműveletét, továbbá a Miskolc és Sátoraljaújhely környéki forradalmárok, valamint más helységek felkelői egységeinek bekerítését. A hadművelet részben a csehszlovák határ hosszában haladt előre. A 18. lövészhadosztály egységeinek feladata a védelem megerősítése volt a Sajószentkirály–Abaújnádasd–Alsómihályi szakaszon, hogy meggátolják a bekerített forradalmárok csoportjainak Szlovákia területére történő esetleges átjutását. A 2. KK vezetése azonnali hatállyal végrehajtotta a kért intézkedést és megerősítette a közvetlenül a határnál szolgálatot teljesítő egységeket csakúgy, mint a tartalékos csapatokat. A rendelkezésre álló dokumentumok tanúsága szerint csupán egyetlen alkalommal kísérelte meg a forradalmárok egy csoportja a csehszlovák határon való átjutást. A héttagú társaságnak sikerült is átlépnie a határt Méhészudvarnok térségében (Rozsnyótól délkeleti irányban 20 km-re), ám az államrendőrség (Sbor národní bezpečnosti) tüzet nyitva rájuk, Magyarország területére való visszavonulásra készítette a határsértőket. A hadsereg egységei tehát a rendkívüli intézkedések idején közvetlenül nem vettek részt harci cselekményekben.²⁹⁷

A RENDKÍVÜLI INTÉZKEDÉSEK FOKOZATOS VISSZAVONÁSA A SZLOVÁK–MAGYAR ÁLLAMHATÁRON

A szokványos határőrzéshez való visszatérést a magyarországi fejlemények tették lehetővé, ti. Az egyes határszakaszok szovjet hadsereg általi elfoglalása, valamint a Kádár-rendszer új magyar határőrségének létrehozása. Már november 14-én megszüntették a hadraktárak megerősített őrzését és felfüggesztettek több más rendkívüli intézkedést, mindamellett nagy számban kezdték meg a Tüzér és Páncélos Hadapródiskola hallgatóinak békehadtestekbe való átcsoportosítását. Másnap megszüntették az 1. KK katonáinak harckészültségét, valamint folytatódott a 2. KK (főként tüzér- és harckocsi-) egységeinek átcsoportosítása az előbbi soraiba. Ez a folyamat november 19. után felgyorsult, amikor is a rendkívüli állapotot mindkét katonai kerület területén megszünt-

²⁹⁷ Bílek, Jiří (ed.): *Vojenská a další*, i. m. 226–227.

tették, négy nap múlva pedig az 1. rohamcsapatot is feloszlatták. Nem sokkal később ugyanilyen sorsra jutott a 2. rohamcsapat, nemkülönben a tartalékos tüzérség, illetve a NVM és a 2. KK tartalékos fegyveresei is. A csehszlovák–magyar határt a 4. és a 18. lövészhadosztály és részben a különleges egységek őrizték, amelyek az október 24. és november 2. közti időszakhoz hasonlóan ellátták az államhatár biztosítását, illetve a Határőrség és a Rendőrség Határrendészeti Osztályát támogatták (lásd a 4. sz. mellékletet). November és december fordulóján a régieket 15 ezer új tartalékos katona váltotta fel. December 9-én a vezérkar befejezte a hadinapló vezetését,²⁹⁸ a következő napokban pedig gyorsított eljárásban zajlott a 4. és a 18. lövészhadosztály egységeinek a békehadtestekbe történő átcsoportosítása. 1956. december 21-én a belügyminisztérium a fokozott határfelügyelethez kapcsolódó valamennyi rendelkezést visszavonta, egyúttal Rudolf Barák belügyminiszter ismertette a CSKP KB PB-vel a csehszlovák–magyar határ védelméhez kapcsolódó összes eddigi rendkívüli intézkedést.²⁹⁹ Az NVM vezetése pedig megvitatta „*A magyarországi rendkívüli események kapcsán végrehajtott intézkedések tapasztalatainak kiértékelése*” c. beszámolót,³⁰⁰ amelyet a vezérkari főnök a nemzetvédelmi minisztérium kollégiumának 1957. január 8-i ülésén terjesztett be. A beszámoló különösen részletes volt: kitért a szuezi válság kapcsán megvalósult, egész országot érintő intézkedésekre, továbbá értékelte a hadsereg egyes részeinek és egységeinek feladatát és erkölcsi-politikai állapotát.³⁰¹ Nagy figyelmet szenteltek a feltárt hiányosságoknak, a megszerzett ismeretanyagot pedig a későbbiekben hasznosították a műveleti felkészítéseknél, főként a déli, osztrák és magyar államhatárral kapcsolatban.

* * *

²⁹⁸ VÚA-VHA, f. MNO, 1956, GŠ/oS 2/8-49b. E dokumentum számol be a rendkívüli állapot fokozatos megszüntetéséről a 2. KK területén.

²⁹⁹ NA ČR, Archiv ÚV KSČ, f. 02/2 - /politické byro ÚV KSČ, sv. 126, a. j. 162

³⁰⁰ VÚA-VHA, f. MNO, 1957, SM/KM, 1/1-3 a 1/1-9. Hasonló alapossgú értékelést terjesztett a CSKP KB Politikai Bizottsága elé Rudolf Barák belügyminiszter is. Az ebben ismertetett tapasztalatokat később hasznosították a Határőrség munkájának hatékonyabbá tételénél.

³⁰¹ A magyar forradalommal szembeni csehszlovák szerepvállalás elítéléséért és negatív véleménynyilvánításért a hadsereg állománya 133 tagjának – köztük 84 tisztnek – az ügyét vizsgálták ki, s végül 33 személyt el is bocsátottak a hadsereg kötelékéből. Egyes esetekben büntető feljelentés is történt. *Vojenská opatření*, i. m. 52.

Az 1956-os magyar forradalom idején a szovjet hadsereg intervenciója után minden bizonnyal a Szlovákia területén zajló katonai műveletek tekinthetők a keleti blokkon belüli második legjelentősebb hadicselekménynek. Jellemét tekintve nem beszélhetünk aktív fellépésről, hanem elsősorban a határvédelem megerősítéséről: az első periódusban a rend és nyugalom megzavarására alkalmas kommunista- és szovjetellenes tendenciák Csehszlovákiába való beszivárgását gátló védelmi „pajzs” kiépítése formájában. A második fázisban – a szovjet politikai és katonai vezetés a magyar forradalom fegyveres úton történő felszámolásáról szóló döntését követően – ez a „pajzs” a csehszlovák–magyar határ áttörhetetlen védvonalává vált, közvetett módon segítve a forradalom elszigetelését és leverését.

A csehszlovák hadsereg 1956-os szlovákiai bevetése – az ukrán nacionalista csoportok (banderisták) elleni harcok után – a második legnagyobb katonai akció az ország 1945 utáni történelmében. Megmutatkozott, hogy a csehszlovák hadsereg viszonylag gyorsan és jól birkózik meg a rendkívüli helyzetek okozta kihívásokkal, illetve hogy a katonák és a parancsnokok túlnyomó többsége lojális a CSKP-hoz. A csehszlovák haderő gyakorlati tapasztalatokra tett szert a széles frontos határvédelem korlátozott erővel és eszközökkel való biztosításában, egyszersmind a műveleti felkészítés és a belügyminisztérium fegyveres erőivel való együttműködés területén. A CSKP és az állam elismerő értékelése pedig megerősítette a NVM új vezetőinek pozícióit. Az 1956-os fellépés továbbá erősítette a csehszlovák haderő integritását a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek struktúráiban.

MELLÉKLETEK

1. MELLÉKLET

A 2. katonai körzet október 1-jén Szlovákiába telepített egységei és alakulatai

ÖSSZHADERŐNEMI EGYSÉGEK ÉS ALAKULATOK

4. lövészadosztály – Nagyszombat

- 7. lövészezred – Malacka
- 8. lövészezred – Léva
- 9. lövészezred – Pozsony
- 9. önjáró harckocsiezred – Galgóc
- 26. tüzérezred – Nagytapolcsány
- 46. tüzérezred – Bazin

18. lövészadosztály – Kassa

- 55. lövészezred – Töketerebes
- 63. lövészezred – Nagymihály
- 64. lövészezred – Kassa
- 10. önjáró harckocsiezred – Homonna
- 21. tüzérezred – Jolsva
- 49. tüzérezred – Kassa

TÜZÉRSÉGI EGYSÉGEK ÉS ALAKULATOK

- 31. nehézüzér-dandár – Breznóbánya
- 205. páncéltörő dandár – Párkány
- 262. légvédelmi dandár – Besztercebánya

A HADSEREG SPECIÁLIS ERŐINEK EGYSÉGEI ÉS ALAKULATAI

- 64. műszaki dandár – Szered
- 52. pontonezred – Pozsony
- 4. összekötő ezred – Trencsén
- 22. ejtóernyős dandár – Eperjes

LÉGVÉDELMI ALAKULATOK

- 156. rádiótechnikai ezred – Zólyom

182. légvédelmi tüzérezred – Máriatölgyes
192. légvédelmi tüzérosztág – Pozsony

A LÉGIERŐ ALAKULATAI

30. vadászrepülőezred – Pöstyén

32. vadászrepülőezred – Trencsén

Az alakulatok és egységek jelentős része csökkentett létszámmal működött.

Forrás: Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný Daniel – Šach, Jan: *Historie československé armády 7. Československá lidová armáda v koalicioních vazbách Varšavské smlouvy. Květen 1955 – srpen 1968.* Praha, Ministerstvo obrany České republiky, 2008, 42.

2. MELLÉKLET

A 2. katonai körzet csehszlovák–magyar határt biztosító alakulatainak és egységeinek 1956. november 1-jei telepítése

1. HATÁRSZAKASZ: POZSONY – IPOLYSÁG

A. alszakasz: Pozsony – Komárom, parancsnok: Kosmel alezredes (9. lövész-
ezred)

a 4. lövészadosztály 9. lövészezrede

9. önjáró harckocsiezred

az 1. tüzérezred 26. és 46. osztaga

52. pontonos-hidász ezred

B. alszakasz: Komárom – Ipolyság, parancsnok: Urbanec ezredes (205. páncéltörő dandár)

205. páncéltörő dandár

6. műszaki ezred

9. pontonos-hidász zászlóalj

2. HATÁRSZAKASZ: IPOLYSÁG – PELSŐC

A. alszakasz: Ipolyság – Garamszécs, parancsnok: Pekárek őrmester (8. lövész-
ezred)

a 4. lövészadosztály 8. lövészezrede

a Gépkocsivezető Hadapródiskola osztaga

a rádiótechnikai ezred 56. zászlóalja

B. alszakasz: Garamszécs – Fülek, parancsnok: Kopulety törzsőrmester (21. tüzérezred)

21. tüzérezred

Gépkocsivezető Hadapródiskola osztaga

C. alszakasz: Fülek – Pelsőc, parancsnok: Muržic őrmester (31. nehéz-tüzér-dandár, parancsnokhelyettes)

219. páncéltörő ezred

az Összekötő Hadapródiskola összekötő osztaga

31. nehéz-tüzér-dandár

3. HATÁRSZAKASZ: PELSŐC – TISZACSERNYŐ

A. alszakasz: Pelsőc – Szepsi, parancsnok: Krúpa törzsőrmester (64. lövészezred)

a 18. lövészhadosztály 64. lövészezrede

B. alszakasz: Szepsi – Nagy-Milic, parancsnok: Ljach alezredes (49. tüzérezred)

49. tüzérezred

híradós zászlóalj

C. alszakasz: Nagy-Milic – Tiszacsernyő, parancsnok: Černoch alezredes (55. lövészezred)

a 18. lövészhadosztály 55. lövészezrede

10. rakétakilövő osztag

A 4. LÖVÉSZHADOSZTÁLY PARANCSNOKÁNAK TARTALÉKOS EGYSÉGEI ÉS ALAKULATAI

7. lövészezred – Malacka

9. összekötő zászlóalj – Nagyszombat

26. tüzérezred – Nagytapolcsány

9. rakétakilövő osztag – Nagyszombat

9. páncéltörő osztag – Nagytapolcsány

A 18. LÖVÉSZHADOSZTÁLY PARANCSNOKÁNAK TARTALÉKOS EGYSÉGEI ÉS ALAKULATAI

10. műszaki zászlóalj – Kassa

10. összekötő zászlóalj – Kassa

a Tüzérségi Műszaki Hadapródiskola 1. és 2. tüzérosztaga

a 105. légvédelmi tüzérosztag 1. és 2. dandárja

A 2. KK PARANCSNOKÁNAK TARTALÉKOS EGYSÉGEI ÉS ALAKULATAI

1. rohamcsapat – Lest

33. harckocsiezred

6. gépesített ezred

13. összekötő zászlóalj

a Páncélos Hadapródiskola harckocsizászlóalja

a Gyalogsági Hadapródiskola lövészzászlóalja

2. rohamcsapat – Eperjes, Homonna

22. ejtőernyős dandár

10. önjáró harckocsiezred

312. nehéztüzér-dandár

64. műszaki ezred – Szered

262. légvédelmi dandár – Besztercebánya

Gépkocsi Hadapródiskola – Nyitra

A NVM TARTALÉKOS ALAKULATAI ÉS EGYSÉGEI

3. gépesített hadosztály – Kroměříž

1. hadapród harckocsizászlóalj

Tüzérségi Műszaki Hadapródiskola – Túrócszentmárton

Légvédelmi Műszaki Hadapródiskola – Liptószentmiklós

Forrás: VÚA-VHA, fond MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-49b

3. MELLÉKLET

A csehszlovák–magyar határt védő alakulatok és egységek 1956. november 4-én

A 4. LÖVÉSZHADOSZTÁLY ÁLTAL VÉDETT HATÁRSZAKASZ

A. alszakasz: Pozsony – Komárom

9. lövészezred

52. pontonos-hidász ezred

B. alszakasz: Komárom – Ipolyvisk

7. lövészezred

92. pontonos-hidász zászlóalj

6. műszaki zászlóalj

C. alszakasz: Ipolyvisk – Garamszécs

8. lövészezred

A 18. LÖVÉSZHADOSZTÁLY ÁLTAL VÉDETT HATÁRSZAKASZ

A. alszakasz: Garamszécs – Pelsőc

64. lövészezred

B. alszakasz: Pelsőc – Kolbása

55. lövészzászlóalj

C. alszakasz: Kolbása – Tiszacsernyő

63. lövészezred

2. KK PARANCSNOKÁNAK TARTALÉKOS EGYSÉGEI ÉS ALAKULATAI

1. rohamcsapat

33. harckocsiezred

6. gépesített ezred

262. légvédelmi dandár

a Páncélos Hadapródiskola harckocsizászlóalja

a Gyalogsági Hadapródiskola lövészzászlóalja

2. rohamcsapat – Kassa

22. ejtőernyős dandár

10. önjáró harckocsiezred

mozgó tüzérségi tartalék

312. nehéztüzér-dandár – Szenice

31. nehéztüzér-dandár – Breznóbánya

A NVM TARTALÉKOS ALAKULATAI ÉS EGYSÉGEI

3. gépesített hadosztály – Malacka

Forrás: VÚA-VHA, fond MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-39b

4. MELLÉKLET

A 2. KK készenléti alakulatai, 1956. november 29.

HATÁRSZAKASZ: POZSONY – GARAMSZÉCS

4. lövészadosztály – Nagyszombat

Határvédő alakulatok:

8. lövészezred, bevetve 200 fő

9. lövészezred, bevetve 90 fő

52. pontonos-hidász ezred, bevetve 20 fő

92. pontonos-hidász zászlóalj, bevetve 40 fő

8. műszaki zászlóalj, bevetve 40 fő

HATÁRSZAKASZ: GARAMSZÉCS – TISZACSERNYŐ

18. lövészadosztály – Kassa

Határvédő alakulatok:

a 63. lövészezred 1. zászlóalja, bevetve 140 fő

a 64. lövészezred 2. zászlóalja, bevetve 123 fő

a 55. lövészezred 1. zászlóalja, bevetve 150 fő

A Párkánytól Tiszacsernyőig terjedő határszakaszt a 2. KK készenléti alakulatai mellett a belügyminisztérium fegyveresei is őrizték. Garamszécs térségét és a Fülek – Pelsőc szakaszt csak a határőrség és a belügyminisztérium speciális alakulatai védték, a 2. KK készenléti csapatai pedig tartalékos állományban voltak.

Forrás: Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956, Praha, Historický ústav Armády České republiky, 1994. 59.

Popély Árpád

A magyar forradalommal szembeni propaganda a pozsonyi Új Szóban

A csehszlovákiai sajtó 1956 őszen kivétel nélkül a kommunista állampárt hivatalos álláspontját hirdetve írt a szomszédos Magyarországon történekről. A hatalom elsőszámú és kiemelten kezelt propagandaeszközének természetesen a pártsajtó számított, amely tevékenységét a pártvezetés a forradalom leverését követően rendkívül pozitívan értékelte. A propagandagépezet szerves részét képezte az 1948-ban alapított pozsonyi *Új Szó* is, amely az egyetlen magyar nyelvű napilapja volt a kommunista Csehszlovákiának. A lap, noha magyar nyelven, Szlovákia magyar lakossága számára jelentették meg, a kommunista diktatúra négy évtizede alatt jobbra nem a kisebbségi magyarság, hanem – a cseh nyelvű prágai *Rudé právo*hoz és a szlovák nyelvű pozsonyi *Pravdához* hasonlóan – az állampárt szócsöve volt. Főszerkesztői tisztét 1955 márciusa óta Dénes Ferenc, a magyar kisebbség egyik legszervilisebb politikai reprezentánisa töltötte be, akit 1954-ben a Szlovák Nemzeti Tanács, vagyis a szlovák parlament egyik alelnökévé is megválasztottak, majd 1955 áprilisában helyet kapott Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottságában is.

Az *Új Szó* forradalom alatti számai – a többi pártlapéihoz hasonlóan – a pártközpont szigorú felügyelete alatt készültek. Azokat egy, a lap szerkesztőségén belül létrehozott, négy-öt főből álló operatív csoport állította össze. Publikálni kizárólag a pártközpontból kapott anyagokat lehetett, olyanokat, amelyek korábban már a központi pártlapban, a *Rudé právo*ban is megjelentek, vagy pedig a Csehszlovák Sajtóiroda (ČTK) szigorúan cenzúrázott hírei voltak. Ön-

álló, a lap munkatársaitól származó eredeti anyag gyakorlatilag alig jelenhetett meg a lapban. A nyomás előtti első levonatokat rendszeresen be kellett vinni a párt sajtóosztályára, ahol a szövegeket le kellett fordítani, s fel kellett mutatni, hogy melyik írás honnan, milyen forrásból származik.³⁰²

Az SZLKP KB kiadásában megjelenő *Új Szó* 1956-os szerepvállalása mindazonáltal két vonatkozásban különbözött a cseh és a szlovák pártlapétól. Egyrészt abban, hogy propagandájának nem az ország többségi nemzetei, hanem a magyar kisebbség irányában kellett hatnia, aminek különös pikantériáját az adott helyzetben az adta, hogy ezt a propagandát a Magyarországon, vagyis a kisebbség anyaországában zajló eseményekkel szemben kellett kifejtenie. A másik különbség pedig az volt, hogy ezúttal nem csak hagyományos olvasóközönségét, azaz a szlovákiai magyarságot kellett megszólítani és befolyásolnia, hanem magyarországi terjesztésre szánt különszámai révén Magyarország lakosságát is.

Az alábbiakban az *Új Szó* forradalom alatti, részben pedig a forradalom vérbe fojtását követő számaiban megjelent írások segítségével annak számbavételére vállalkozunk, hogyan reagált a lap a Magyarországon történetekre, s milyen módon jelent meg a hatalom forradalommal szembeni propagandája a lap hasábjain.³⁰³

³⁰² Molnár Imre: 1956 hatása és következményei Csehszlovákiában. In Zombori István (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom hatása a környező országok egyházaira*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség–Historica Ecclesiastica Alapítvány, 2010, 101.

³⁰³ A forradalom csehszlovákiai sajtóvisszhangjára lásd még Pernes, Jiří: Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti. *Soudobé dějiny* 1996 (III. roč.) 4. č., 513–516.; Janek István: Csehszlovákia. In Békés Csaba (szerk.): *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. Budapest, 1956-os Intézet–Gondolat Kiadó, 2007, 194–198.; Barnovský, Michal: Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Šamorín/Somorja–Bratislava/Pozsony, Fórum inštitút pre výskum menšín/Fórum Kisebbségkutató Intézet–Historický ústav SAV/Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Disputationes Samarienses 9.), 2006, 28–29.; Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953–1956*. Brno, Barrister & Principal, 2005, 475–486.; valamint Gábor József prágai magyar nagykövet 1956. november 22-i jelentését. Utóbbit közli Popély Árpád (szerk.): *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948–1956 közötti történetéhez II. Válogatás a prágai magyar követség és a pozsonyi magyar főkonzulátus magyar kisebbséggel kapcsolatos jelentéseiből*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet (Fontes Historiae Hungarorum 5.), 2014, 533–536.

A FORRADALOM KITÖRÉSE ÉS A NOVEMBER 4-I SZOVJET INTERVENCIÓ KÖZÖTTI IDŐSZAK

A csehszlovákiai napilapok, köztük az *Új Szó* is, október 24-én még úgy jelentek meg, hogy az előző napi budapesti eseményekről egy szóval sem emlékeztek meg. Az egyedüli kivételt a *Rudé právo* jelentette, amely ugyan a Magyarországon történekről szintén nem számolt be, de terjedelmes vezércikkében már megtalálhatóak azok az elemek, amelyek a későbbiekben a forradalommal szembeni propaganda vezérmotívumai lesznek: a csehszlovák társadalom egységének, Csehszlovákia gazdasági sikereinek, valamint a Szovjetunió iránti hűség és barátság fontosságának hangsúlyozása.³⁰⁴

Az *Új Szó* – akárcsak a többi napilap – először október 25-én adott hírt a Budapesten történekről. A pártpropagandára jellemzően azonban előbb közölte a párt állásfoglalását, mint magát a hírt, így igyekezve befolyásolni az olvasó véleményét az eseményekkel kapcsolatban. A lap címdalán kapott helyet a *Rudé právo* – lényegében a pártvezetés álláspontjának tekinthető – némileg aktualizált³⁰⁵ előző napi vezércikke, s csupán a harmadik oldalon, a külpolitikai cikkek rovatában a sajtóiroda hivatalos jelentése, amelynek a többi napilaphoz hasonlóan a *Komoly események Magyarországon* címet adták.³⁰⁶ A sajtóiroda rövid összefoglalója azonban csupán néhány kiragadott részletet közölt az október 23-án és 24-én történekből. Megemlítette a zavargások tényét, amelyet „ellenforradalmi elemek szítottak” azzal a céllal, hogy megdöntsék a népi demokratikus rendszert, ismertette Gerő Ernő párt-elsőtítkár rádióbeszédét, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezetésében végrehajtott változásokat, beszámolt Nagy Imre miniszterelnöki kinevezéséről, a statárium kihirdetéséről és a szovjet csapatok felkéréséről a rend helyreállítására, legvégül pedig, azt sugallva, hogy hamarosan helyreáll a rend, leszögezte, hogy „sikeresen folyt az ellenforradalmi bandák felszámolása”.

A történekek előzményeiről, az október 23-i tüntetés céljairól és okairól a sajtóiroda hírei természetesen mind ekkor, mind a későbbiekben hallgattak.

³⁰⁴ *Rudé právo*, 1956. október 24. Pevně cestou socialismu, 1.

³⁰⁵ A *Rudé právo* vezércikkét egyebek között a következőkkel egészítették ki: „Ma hírek érkeztek arról, hogy Magyarországon ellenforradalmi elemek megkíséreltek kezét emelni a népi államra és véres zavargásokat idéztek elő”. (*Új Szó*, 1956. október 25. Szilárdan a szocializmus útján, 1.)

³⁰⁶ Vö. *Rudé právo*, 1956. október 25. Vážné udalosti v Maďarsku, 1.; *Pravda*, 1956. október 25. Vážne udalosti v Maďarsku, 2.

Az olvasókhöz így a legcsekélyebb információ sem juthatott el sem az egyetemi diákság október 22-én megfogalmazott követeléseiről, sem az október 23-i tüntetés részleteiről, sem pedig a fegyveres összetűzések kialakulásának körülményeiről és fejleményeiről. Az *Új Szó* külpolitikai rovatában a forradalom egész időtartama alatt, általában hasonló címekkel (pl. *A magyarországi események, Jelentés a magyarországi helyzetről, A magyarországi helyzet, Mi a helyzet Magyarországon?*) sorra láttak napvilágot a sajtóirodának a magyarországi történésekről beszámoló jelentései. Ezek azonban, a pártvezetés elvárásainak és utasításainak megfelelően, mindvégig rendkívül szelektíven bántak a Magyarországról érkező hírekkel: azokat a hatalom aktuális érdekei szerint hol elhallgatták, hol pedig kiemelték és felnagyították.

Az első napok hírösszefoglalóira összességében a bizakodó hangnem volt jellemző. A sajtóiroda hírei általában a rend sikeres helyreállításáról és az „ellenforradalmi bandák” felszámolásáról tájékoztattak. Az *Új Szó* október 28-i száma például egy már a címében is derűlátó híradásban (*A népi demokrácia Magyarországon megszilárdítja hatalmát*) kész tényként közölte, hogy „Budapestben letörték az ellenforradalmi gonosztevők ellenállását”.³⁰⁷ A sajtóhírek október végéig folyamatosan javuló képet tártak az olvasó elé: október 29-én egybeközött a budapesti fegyveres csoportok folytatódó sikeres felszámolásáról, 30-án az üzletek kinyitásáról, 31-én a budapesti hidak szabaddá tétele mellett egyes vidéki városok üzemeinek és a tanítás újraindulásáról számoltak be.

Nagy Imréről és október 27-én kinevezett új kormányáról a sajtó kezdetben szintén kedvező, vagy legalábbis semleges képet tárt az olvasó elé. Az *Új Szó* október 28-i számában megjelent – már idézett – híradás például az új kormány összetételének közlésekor nem kommentálta azt aényt, hogy abban egykori kisgazda politikusok is helyet kaptak, a lap másnapi vezércikke pedig egyenesen örömét fejezte ki a kormány megalakulása fölött, „amely a magyar dolgozó nép valamennyi rétegét képviseli”.³⁰⁸ A többi napilaphoz hasonlóan október 30-án az *Új Szó* is címdalton közölte Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) Központi Bizottságának az MDP Központi Vezetőségéhez, valamint a csehszlovák kormánynak a magyar kormányhoz intézett október 29-i

³⁰⁷ *Új Szó*, 1956. október 28. A népi demokrácia Magyarországon megszilárdítja hatalmát, 3.

³⁰⁸ *Új Szó*, 1956. október 29. Egy emberként, a párt vezetésével!, 1.

leveleit, amelyek még mindig a Nagy-kormány és az MDP új vezetésének elfogadásáról tanúskodtak.³⁰⁹

A magyarországi események megítélésében a magyar miniszterelnök október 30-i bejelentését követően állt be gyökeres fordulat. Nagy Imre bejelentését az egypártrendszer felszámolásáról és a kormányon belüli szűkebb kabinet létrehozásáról, amelyben az 1945-ös koalíciós pártok képviselői is helyet kapnak, a sajtóiroda híre úgy értékelte, hogy az „a magyar munkásosztály és Magyarország egész dolgozó népe ügyében egy lépést jelent visszafelé”.³¹⁰ Hasonlóan fogalmazott a sajtóhírhoz fűzött kommentár is, amely szerint ezzel a lépésével a magyar kormány eltért a munkásosztály vezető szerepéről szóló lenini elvtől, a szociáldemokrata párt tervezett újjászervezésével pedig megzavarta a munkásosztály egységét.³¹¹

A sajtóhírek és a hozzájuk fűzött kommentárok november első napjaiban már egyre növekvő aggodalommal írtak a magyarországi események alakulásáról, s egyre negatívabb képet festettek a magyarországi helyzetről. Egymást követték az újabb és újabb híradások a különböző emigráns csoportok, „fasiszta elemek”, „horthysta tisztek” és egykori nyilasok szervezkedéséről és visszatéréséről Magyarországra, a hazai és a külföldi reakció szövetkezéséről és a munkásosztállyal szembeni „féktelen terrorról”. A fentebb idézett kommentár szerint mindezek az események azt bizonyítják, hogy „a magyar munkásosztály és az egész dolgozó nép jól megszervezett, nyugatról támogatott ellenséggel került küzdelembe”.

A sajtó támadásának első számú célpontjai a kisgazda politikusok és Mindszenty József esztergomi érsek voltak. Az 1947-ben emigrációba kényszerített, s a forradalom napjaiban Ausztriába érkező Nagy Ferenc egykori miniszterelnököt úgy mutatták be, mint a „Horthy-féle fasiszta burzsoá csoportok” és a „reakciós népellenes politika” képviselőjét. Kovács Béláról, az új földművelésügyi miniszterről tudni vélték, hogy Budapesten Nagy Imre leváltásáról folytat tárgyalásokat, az agrárkörök azonban nem értenek egyet az ő miniszterelnöki jelölésével, s szívesebben látnák Nagy Ferencet a miniszterelnöki székben.³¹² A fogságából szabadult Mindszenty Józsefet „a magyar népi demokrácia meg-

³⁰⁹ *Új Szó*, 1956. október 30. A CSKP Központi Bizottságának levele a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségéhez, 1.; *Új Szó*, 1956. október 30. A Csehszlovák Köztársaság kormányának levele a Magyar Népköztársaság kormányához, 1.

³¹⁰ *Új Szó*, 1956. november 1. A magyarországi helyzet, 3.

³¹¹ *Új Szó*, 1956. november 1. A magyar népnek meg kell védelmeznie szocialista vívmányait, 3.

³¹² *Új Szó*, 1956. november 4. Mi a helyzet Magyarországon?, 3.

átalkodott ellenségének” nevezték, akinek Budapestre érkezése szintén „az ország reakciós erőit erősíti”. Tudomása volt a sajtónak arról is, hogy bizonyos körök Nagy Imre kormányát egy új, „fasiszta kormánnyal” kívánják felváltani, a miniszterelnöki székbe pedig „a sötét vatikáni reakció képviselőjét”, Mindszenty bíborost ültetnék.³¹³ Kijutott a támadásokból végül többek között ifj. Horthy Miklósnak is, aki Eisenhower amerikai elnökhöz intézett táviratában kérte a magyarországi forradalmárok támogatását, Habsburg Ottónak, amiért kijelentette, hogy Magyarországnak vissza kell adni a Szent Koronát, valamint a kommunista hatóságok által 15 évi börtönbüntetésre ítélt Esterházy Pál hercegnek, aki kiszabadulása után állítólag azért érkezett Budapestre, hogy „megkísérelje visszaszerezni latifundiumait”.³¹⁴

Az üzletek kinyitásáról, valamint az üzemek és a tanítás újraindulásáról szóló korábbi híreket a Budapest romhalmazzá válásáról, a *Szabad Nép* székházának feldúlásáról, az üzemek, hivatalok, üzletek és iskolák zárva tartásáról szóló híradások váltották fel. A sajtó szerint „a budapesti utcákon [...] égnek a könyvmáglyák”, a „burzsoá pártok” és lapjaik újjáalakulásának az a célja, hogy „a legerélyesebben harcolhassanak a szocialista elvek, valamint a munkások és parasztok vívmányai ellen”, a helyzet pedig azért fajulhatott idáig, mert az MDP vezetősége a döntő pillanatokban nem állt feladata magaslatán.³¹⁵

Nagy Imre és kormánya november első napjaiban szintén kezdett a sajtó támadásának kereszttüzebe kerülni. Az *Új Szó* november 3-án *A magyar kormány sajnálatraméltó lépése* címmel közölte a sajtóiroda hírért arról, hogy a magyar kormány november 1-jén azonnali érvénnyel felmondta a Varsói Szerződést, s ezzel „egyre inkább meghátrál az ország reakciós erői elől”.³¹⁶ A kormány kérését pedig, hogy az ENSZ közgyűlése tűzze napirendjére Magyarország kérelmét az ország semlegességének a nagyhatalmak általi garantálásáról, a lapban megjelent kommentár „hallatlan tettnek” és a szocialista eszmék nyílt megsértésének minősítette.³¹⁷

A magyarországi eseményekről beszámoló hírekhez fűzött kommentárok november 1-jétől váltak mindennapossá az *Új Szó*-ban. A kommentárok azonban nem a lap munkatársainak, hanem kivétel nélkül Čestmír Suchýnak, a

³¹³ *Új Szó*, 1956. november 3. Előre tör a magyarországi reakció – veszélyben a nép érdeke, 3.

³¹⁴ *Új Szó*, 1956. november 2. A magyarországi helyzet, 3.

³¹⁵ *Új Szó*, 1956. november 2. A magyarországi helyzet, 3.; *Új Szó*, 1956. november 2. Magyarország tragikus napjai, 3.; *Új Szó*, 1956. november 3. A magyar kormány sajnálatraméltó lépése, 3.

³¹⁶ *Új Szó*, 1956. november 3. A magyar kormány sajnálatraméltó lépése, 3.

³¹⁷ *Új Szó*, 1956. november 3. Előre tör a magyarországi reakció – veszélyben a nép érdeke, 3.

Rudé právo publicistájának tollából származó írások voltak, olyanok, amelyek *Új Szó*-beli közlésük előtt egy nappal már a központi pártlapban is megjelentek.³¹⁸ Miután az *Új Szó*ban erre semmiféle utalás nem történt, a lap olvasóinak sejtelmük sem lehetett arról, hogy valójában nem is a magyar, hanem a cseh pártlap kommentárjait olvassák.

Az *Új Szó* – a többi csehszlovákiai laphoz hasonlóan – esetenként a „baráti országok” sajtótermékeinek írásait is ismertette a magyarországi eseményekről. Október 29-én például a moszkvai *Pravda* és a leningrádi *Izvesztija* egy-egy írásával foglalkozott. Az előbbi a magyarországi „népellenes kalandot” az „imperialista nagyhatalmak hosszas felforgató tevékenysége” eredményének értékelte, az utóbbi pedig Varga Béla „reakciós magyar emigránst”, a magyar Nemzetgyűlés 1947-ben emigrált kisgazdapárti elnökét sejtette a Magyarországon történtek mögött.³¹⁹ November 3-án a belgrádi *Borba* szerkesztőségi kommentárját ismertette, amely szerint „a klerikális és reakciós elemek, sőt Horthy hívei” a magyarországi fejleményeknek szocialistaellenes irányzatot akarnak adni, másnap pedig a pekingi *Zsenmin Zsipao* vezércikkét, amely a szovjet kormány október 30-i nyilatkozatát méltatta a szocialista tábor országaihoz fűződő kapcsolatainak új alapokra helyezéséről.³²⁰

A ČTK híreibe és a kommentárrokba olykor nyugati hírügynökségek (például a francia AFP, a nyugatnémet DPA és a brit Reuters) és lapok (a francia *Libération*, az osztrák *Bildtelegraph*, a nyugatnémet *Süddeutsche Zeitung* és *Frankfurter Neue Presse*, valamint az amerikai *New York Times*) híreit is beépítették, de természetesen csakis abban az esetben, ha azokkal az „ellenforradalomról” és a népi demokratikus rendszer ellen szőtt „imperialista összeesküvésről” szóló téziseket erősíthették.

A szakirodalom véleménye szerint a forradalommal szembeni csehszlovák propaganda tudatosan élesztette a cseh és szlovák lakosságnak a magyar revizionizmus feléledésétől való félelmét is, s a felkelést igyekezett olyan nacionalista mozgalomként beállítani, amely területi igényeket támaszt Magyarország

³¹⁸ Lásd *Rudé právo*, 1956. október 31. Nový obrat ve vývoji událostí v Maďarsku, 3.; *Rudé právo*, 1956. november 1. Tragické dny Maďarska, 3.; *Rudé právo*, 1956. november 3. Reakce v Maďarsku na postupu – zájmy lidu v nebezpečí, 3.

³¹⁹ *Új Szó*, 1956. október 29. Szovjet lapok a magyarországi eseményekről, 3.

³²⁰ *Új Szó*, 1956. november 3. Komoly veszély fenyegeti a magyar munkásosztályt. A *Borba* a magyarországi helyzetről, 3.; *Új Szó*, 1956. november 4. Éljen a szocialista országok hatalmas egysége, 3.

szomszédjaival szemben.³²¹ A cseh és különösen a szlovák sajtóban valóban megjelentek a magyar revíziós törekvések feléledésével foglalkozó írások,³²² az *Új Szóban* azonban csupán minimális nyomát találjuk ennek. A lapban a forradalom egész időtartama alatt mindössze két – ráadásul a *Rudé právo*-ból átvett – írás utalt a magyar irredentizmus állítólagos feléledésére. Az egyik szerint a felkelők jelszavai között ott találhatóak a Szlovákiát és Erdélyt is magában foglaló Nagy-Magyarországot követelő jelszavak, a másik pedig a felkelők soproni és miskolci rádióállomásaival szemben fogalmazta meg a revizionizmus vádját.³²³

A Csehszlovák Sajtóiroda Magyarországon történekről beszámoló híreinek terjedelme a forradalom egész időtartama alatt jelentősen eltörpült mind a vezércikkek, mind pedig az ugyancsak nagy teret kapó hűségnyilatkozatok terjedelme mellett. Az *Új Szóban* a forradalom napjaiban megjelenő vezércikkek – a kommentárokhoz hasonlóan – általában a *Rudé právo* előző napi számából átvett vagy aznapi számában megjelenő szerkesztőségi cikkek voltak.³²⁴ Amíg azonban erre kezdetben rendszeres utalás történt, egy idő után ez elmaradt, azt a tévhitet keltve ezáltal az olvasókban, hogy – akárcsak a kommentárok esetében – a magyar pártlap önálló írásait olvassák.

Amint arra a vezércikkek címei (például *Határozottan és biztosan, Az egész ország egységesen a párt vezetése alatt, A helyes út, A legszilárdabb barátság, Egy emberként, a párt vezetésével!, A szocializmus ellenségei nem érnek célt, Népünk legyőzhetetlen egysége, Éberség - napjaink parancsa!*) is utalnak, mindvégig kiemelt helyet kapott bennük az éberség, az egység, a lakosság kormány és párt iránti hűségének, Csehszlovákia és Magyarország eltérő gazdasági helyzetének, valamint a Szovjetunió iránti megbonthatatlan barátság hangsúlyozása. Ez utóbbit az egyik szerkesztőségi cikk a következő határozottsággal fogalmazta meg: „A Szovjetunió iránti kapcsolatunk több mint barátság. [...] Népünk

³²¹ Blaive, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha, Prostor, 2001, 296–299.; Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, 2003, 71.; Janek István: i. m. 189–190.

³²² Ezek Bényi Józsefnek, a pozsonyi magyar főkonzulátus ideiglenes vezetőjének az értékelése szerint valóban hozzájárultak a forradalommal szembeni ellenszenv kialakulásához (Bényi jelentését közli Popély Árpád [szerk.]: *Iratok...* i. m. 537–539.).

³²³ *Új Szó*, 1956. november 1. A magyar népnek meg kell védelmeznie szocialista vívmányait, 3.; *Új Szó*, 1956. november 4. Határunk e napokban, 2.

³²⁴ Az *Új Szó* egyetlen saját vezércikke a lap október 29-i számában jelent meg *Egy emberként, a párt vezetésével!* címmel.

még egy ujjal sem enged ehhez hozzáúlni, éppen úgy, mint ahogy senkinek sem enged kezét emelni forradalmi vívmányainkra. Egységes és el van szánva egységét minden körülmények között, minden módon tettel is támogatni. Vegye tudomásul ezt mindenki, aki külföldről meg akarná kísérelni a lehetetlent, mindenki, aki ezt még nem vette tudomásul.³²⁵

A forradalommal szembeni propaganda egyik legfontosabb elemét az ún. hűségnyilatkozatok képezték, amelyek nemcsak a forradalom napjaiban, hanem annak leverését követően is valósággal elárasztották a csehszlovák lapokat, s október 26-ával kezdődően az *Új Szó* egyes számai is tucatszám közölték vagy ismertették őket. Az egyes nyilatkozatokat gyakran hangzatos szalagcímek fogták össze. A lap október 27-i száma például a *Munkások, parasztok, értelmiségiek egységes hangja: Hűséggel a párthoz és a szocializmushoz – gyűlölettel az ellenséggel szemben* cím alatt a pozsonypüspöki egységes földműves-szövetkezet tagjainak, a kassai Magasépítészeti Vállalat dolgozóinak, a kassai vasútigazgatóság vasutasainak, a nógrádszentpéteri és az ötösbányai bányászok, a Csehszlovák Írószövetség pártszervezetének, a Csehszlovák Néppárt vezetőségének, a prágai Műszaki Főiskola és a Károly Egyetem diákjainak, október 28-i száma pedig *Népünk szilárdan tömörül a párt és a kormány köré* címmel a brünni Klement Gottwald Gépgyár és az eperjesi Křížik-Dukla Üzem dolgozóinak, a Csehszlovák Tudományos Akadémia műszaki-fizikai intézete alkalmazottainak, valamint a kalondai egységes földműves-szövetkezet tagjainak nyilatkozatait, illetve kötelezettségvállalásait ismertette.

Az egyes vállalatok, gyárak és üzemek munkaközösségeinek nyilatkozatai a hűség kinyilvánítása mellett a tervteljesítéssel kapcsolatos kötelezettségvállalásokat és felajánlásokat is tartalmaztak, amelyeket október utolsó és november első napjaitól kezdődően már nemcsak a magyarországi események kapcsán, hanem gyakran a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” közelgő évfordulójának tiszteletére, valamint a szuezi válsággal összefüggésben tettek. Amint azt az *Új Szó* november 29-i száma közölte, a felsővámosi egységes földműves-szövetkezet tagjai például azt vállalták, hogy a sertéshúsbeadást az év vége helyett december 10-ig, a tejbeadást december 1-ig teljesítik, a losonci téglagyár dolgozói pedig azt, hogy az év végéig terven felül 470 000 nyerstéglát, 56 000 késztéglát, 37 500 tetőfedő cserepet és több ezer más terméket gyártanak összesen 145 000 korona értékben.³²⁶

³²⁵ *Új Szó*, 1956. október 28. A legszilárdabb barátság, 2.

³²⁶ *Új Szó*, 1956. október 29. A Nagy Október tiszteletére, 2.

Az *Új Szó*ban közzétett vagy ismertetett hűségnyilatkozatok köre csupán minimális mértékben különbözött a cseh és a szlovák lapokban közzétett nyilatkozatokétól. Az talán természetes, hogy amíg a cseh lapok elsősorban a csehországi, addig a magyar napilap – a szlovák lapokhoz hasonlóan – a szlovákiai munkaközösségek nyilatkozatairól számolt be. A leglényegesebb, de feltűnőnek korántsem mondható különbség azonban az volt, hogy az *Új Szó* némileg nagyobb teret szentelt a magyarlakta területekről érkező nyilatkozatoknak, s alkalmanként utalt a munkaközösségek tagjainak magyar mivoltára is. Ez történt egyebek között az érsekújvári Elektrosvit vállalat nyilatkozatának közzététele során, amelyhez a lap a szlovák *Pravdával* ellentétben hozzáfűzte, hogy „az üzemben a dolgozók legnagyobb része magyar nemzetiségű”,³²⁷ vagy a kalondai efsz³²⁸ leveléről szóló tudósításban, amelynek már a címébe is belefoglalták, hogy „magyar nemzetiségű szövetkezeti tagok” tiltakozásáról van szó.³²⁹ Mindemellett viszont az is előfordult, hogy az *Új Szó* a *Rudé právo*ra hivatkozva tudósított olyan magyar nemzetiségi hűségnyilatkozatokról – Gice és Dunamocs község lakosainak, a komáromi állami gazdaság dolgozóinak, valamint a párkányi és az érsekújvári tizenegy éves középiskola tanulóinak leveleiről –, amelyekről korábban a központi pártlap is megírta, hogy azok magyar nemzetiségű polgárok nyilatkozatai.³³⁰

A magyarországi „ellenforradalmat” elítélő hűségnyilatkozatok, egyben a hatalom iránti szervilizmus egyik legtipikusabb példáját a Csemadok KB Elnökségének október 29-én elfogadott, majd az *Új Szó* másnapi számában közzétett felhívása szolgáltatta, amellyel már csak a Csemadoknak a szlovákiai magyarság életében betöltött szerepe miatt is érdemes kissé behatóbban foglalkoznunk. Vitathatatlan, hogy az 1949-ben alapított kultúregyesület tevékenységében időnként kisebbségi érdekképviseleti törekvések is érvényesültek, vezetése azonban az ötvenes években, így 1956 őszén is sokkal inkább képviselte az állampárt, mint a kisebbségi magyar közösség érdekeit.³³¹

³²⁷ Vö. *Új Szó*, 1956. október 26. „Mi, az érsekújvári Elektrosvit dolgozói...”, 1.; *Pravda*, 1956. október 26. Závazkami v ústrety Októbru, 1.

³²⁸ Az egyéges földműves-szövetkezetek közkeletű rövidítése

³²⁹ *Új Szó*, 1956. október 28. A kalondai magyar nemzetiségű szövetkezeti tagok tiltakozása, 1.

³³⁰ Vö. *Rudé právo*, 1956. november 2. Z dopisů občanů maďarské národnosti, 1.; *Új Szó*, 1956. november 4. A magyar nemzetiségű polgárok szava, 1.

³³¹ Vö. Simon Attila: A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom. In: Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): i. m. 45.

A Csemadok-központ szervilis, egyben óvatos magatartását mindennél jobban illusztrálja a csehországi lengyel kisebbségi vezetők kapcsolatfelvételi szándékára adott válasza. A Lengyel Kulturális és Művelődési Szövetség tisztviselői október 24-én azzal a szándékkal látogatták meg a Csemadok KB-t, hogy a közös lépésekről egyeztessenek a magyarországi eseményekkel kapcsolatban. A Csemadok vezetői azonban a felajánlott együttműködést visszautasították, s kijelentették, hogy határozottan elítélik a Magyarországon történeteket.³³²

Az október 29-i állásfoglalás előzményei közé tartozik az is, hogy a Csemadok KB Elnöksége három nappal a forradalom kitörését követően egyszer már ülésezett, akkor azonban semmiféle állásfoglalást nem fogadott el a történetekkel kapcsolatban, s noha kizártnak tartjuk, hogy ne foglalkozott volna velük, az október 26-i elnökségi ülés jegyzőkönyvében minderről semminemű feljegyzés nem maradt fenn.³³³ Az egyesület Elnöksége végül azt követően fogadta el a magyarországi forradalmat elítélő nyilatkozatát, hogy október 29-én az SZLKP KB Irodája elrendelte vezető tisztviselőinek az összehívását, s instrukciókkal ellátását arra nézve, milyen munkát fejtsenek ki a magyar lakosság körében a magyarországi eseményekkel kapcsolatban.³³⁴

A Csemadok KB Elnökségének az *Új Szó* október 30-i számában közzétett, majd másnap a *Rudé právo* által is ismertetett nyilatkozata mindezek után rendkívül éles szavakkal ítélte el a magyarországi felkelést, mint „a nemzetközi reakcióval szövetkezett ellenforradalmi bandák népellenes kísérletét”, céljaként pedig azt nevezte meg, hogy újra gyárosokat, földbirtokosokat, bankárokat, grófokat és bárókat ültessenek a magyar nép nyakára. Állásfoglalása lényegi részében a Csemadok vezetése a csehszlovákiai magyar dolgozók lojalitásáról biztosította a CSKP-t és a csehszlovák kormányt, Csehszlovákia magyar lakosságát pedig felszólította, hogy „még odaadóbban, még határozottabban” tömörüljön a kommunista párt köré, s „ápolja és védelmezza” a Szovjetunióhoz fűződő szövetséget.³³⁵ A központi elnökség nyilatkozatát hamarosan a Csema-

³³² Slovenský národný archív, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony; a továbbiakban: SNA), Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága; a továbbiakban: ÚV KSS), tajomník Pavol David (P. David titkár), 2253. d., a. j. 40., Maďarsko, Polsko.

³³³ Szesztay Ádám: i. m. 42.

³³⁴ SNA, ÚV KSS, Predsedníctvo (Elnökség), 932. d., Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS dňa 29. októbra 1956.

³³⁵ *Új Szó*, 1956. október 30. A Csemadok központi elnökségének felhívása, 2.; *Rudé právo*, 1956. október 31. Výzva Csemadoku k občanom maďarské národnosti. Stojíme pevne za stranou a vládou, 1.

dok besztekercebányai, pozsonyi, nyitrai és kassai kerületi elnökségeinek, illetve értekezleteinek hasonló tartalmú és hangvételi határozatai követték.³³⁶

A FORRADALOMMAL SZEMBENI PROPAGANDA AZ ÚJ SZÓBAN NOVEMBER 4-ÉT KÖVETŐEN

A forradalom bukását a többi csehszlovák sajtótermékhez hasonlóan az *Új Szó* is lelkesen ünnepelte. A lap november 5-i számának első oldala – a cseh és a szlovák pártlap előző napi rendkívüli kiadásával megegyezően – *A magyar nép letörte az ellenforradalmat* szalagcím alatt tájékoztatta az olvasókat az „ellenforradalom” vereségéről.³³⁷ Címoldalon közölte a szovjet harcok által hatalomra juttatott Kádár János ún. munkás-paraszt kormányának felhívását is, amit egyebek között azzal a valótlan alcímmel vezetett fel, hogy „Nagy Imre áruló kormánya lemondott”.³³⁸ A forradalomellenes propagandában Nagy Imre alakja ekkorra már egyértelműen árulóvá lépett elő. Amint azt az *Új Szó*-nak a *Rudé právo*-ból átvett vezércikke is megfogalmazta: Nagy Imre „a nép aljas árulója” és „a munkásosztály pártjának likvidátora” volt, aki „eladta magát a reakciónak”.³³⁹

A magyarországi vagy Magyarországgal kapcsolatos hírek a november 4-ét követő napokban és hetekben továbbra is hosszú ideig a vezető sajtóhírek közé tartoztak. Az *Új Szó* naponta közölte a sajtóiroda tudósításait a magyarországi helyzet konszolidálásáról, az élet normalizálásáról, a rend és a nyugalom helyreállításáról, a károk felszámolásáról, Budapest újjáépítéséről és az áruhiány megszűnéséről, karácsony közeledtével pedig a budapesti üzletek állítólagos

³³⁶ *Új Szó*, 1956. október 30. Híven a párthoz és a Szovjetunióhoz, 2.; *Új Szó*, 1956. november 1. Együttérzünk mindazokkal, akik védik a szocializmus ügyét, 2.

³³⁷ Vö. *Rudé právo*, 1956. november 4. – rendkívüli kiadás, Maďarský lid zvíťazil nad kontrarevolúciou, 1.; Pravda, 1956. november 4. – rendkívüli kiadás, Maďarský ľud zvíťazil nad kontrarevolúciou, 1.; *Új Szó*, 1956. november 5. A magyar nép letörte az ellenforradalmat, 1.

³³⁸ *Új Szó*, 1956. november 5. Új forradalmi munkás-parasztkormány Magyarországon, 1.

³³⁹ Vö. *Rudé právo*, 1956. november 5. Velké víťazství maďarského lidu, 1.; *Új Szó*, 1956. november 5. A magyar nép nagy győzelme, 1.

jó ellátottságáról.³⁴⁰ November végétől kezdődően egyre többet cikkezett az *Új Szó* a Nyugatra menekült magyarok súlyos helyzetéről, kiszolgáltatottságáról és hazatérési szándékáról is.³⁴¹

Természetesen figyelemmel követte és örömmel üdvözölte a lap a Kádár-kormány és az új állampárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) megszilárdulását is. Közölte egyebek között az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága december eleji ülésének az október 23. utáni események okairól és előzményeiről hozott határozatát,³⁴² december közepén pedig napokon át jelentette meg a Kádár-kormánnyal szembeni ellenállást vezető, ezért felosztatott Nagy-budapesti Központi Munkástanácsot lejáratni igyekvő, a munkástanács és a „külföldi reakció” közötti kapcsolatokat „leleplező” cikkeket.³⁴³ A szovjet katonai beavatkozás után a budapesti jugoszláv nagykövetségre menekült Nagy Imre és társai sorsáról ezzel szemben hallgatott. Csupán Nagy Imréék november 22-i elrablását követően – a TANJUG jugoszláv hírügynökségre hivatkozva – közölte, hogy a csoport tagjai elhagyták a nagykövetséget és „visszatértek otthonaikba”, majd a Magyar Rádióból vette át azt a nyilvánvalóan hazug hírt, hogy saját kérésükre (sic!) elhagyták Magyarországot és november 23-án Romániába „utaztak”.³⁴⁴

Nagy teret kaptak a sajtóban a csehszlovák állami és pártvezetésnek a Kádár-kormány gazdasági és politikai megsegítése érdekében hozott intézkedései is. Az *Új Szó* november 7-én számolt be a „Magyar Népköztársaság dolgozóinak megsegítésére” létrehozott Szolidaritási Alapról, majd másnap címdoldalon közölte a Szlovák Nemzeti Front KB Elnökségének az adományok gyűjtésére vonatkozó felhívását is.³⁴⁵ A lap ezt követően – általában a *Segítjük a magyar*

³⁴⁰ Ez utóbbiakra lásd pl. *Új Szó*, 1956. december 23. Budapest karácsony előtt, 3.; *Új Szó*, 1956. december 25. Karácsonyi hangulat Budapesten, 3.

³⁴¹ Pl. *Új Szó*, 1956. november 29. Sok magyar menekült haza akar térni, 3.; *Új Szó*, 1956. december 10. A magyar menekültek sorsa Angliában, 3.; *Új Szó*, 1956. december 28. Egyre több magyar állampolgár tér vissza hazájába, 3.

³⁴² *Új Szó*, 1956. december 11. A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottságának határozata, 3.

³⁴³ Lásd pl. *Új Szó*, 1956. december 12. A kommunisták a népi hatalom megszilárdításáért. További adatok az úgynevezett Budapesti Központi Munkástanács tevékenységéről, 3.; *Új Szó*, 1956. december 14. Kudarca ítélt kísérletek, 3.; *Új Szó*, 1956. december 20. A volt budapesti központi munkástanács és a külföldi reakció közötti kapcsolatok további bizonyítéka, 5.

³⁴⁴ *Új Szó*, 1956. november 24. Kik kértek menedékjogot a budapesti jugoszláv nagykövetségen, 6.; *Új Szó*, 1956. november 25. Nagy Imre Romániában, 3.

³⁴⁵ *Új Szó*, 1956. november 7. Szolidaritási alapot létesítenek a Magyar Népköztársaság dolgozóinak megsegítésére, 5.; *Új Szó*, 1956. november 8. A Szlovák Nemzeti Front Központi Bizottsága elnökségének felhívása Szlovákia dolgozóihoz, 1.

népet cím alatt – heteken keresztül szinte naponta hozta a híreket a különböző csehszlovákiai munkaközösségek, ipari és mezőgazdasági dolgozók adományairól és felajánlásairól, de folyamatosan tájékoztatott a Szovjetunióból, Lengyelországból, az NDK-ból, Kínából, Mongóliából és a többi szocialista országból Magyarországra érkező gazdasági segítségről is. November 16-án beszámolt a csehszlovák adományokat szállító első vonatszerelvény komáromi útnak indításáról,³⁴⁶ s 3-4 napos rendszerességgel közölte a Szolidaritási Alap 999-es folyószámláján összegyűlt pénzádomány összegét is, ami november 17-én 6,6 millió, november 28-án 23,5 millió, december 27-én pedig már 55,2 millió koronát tett ki.³⁴⁷ Magyarország gazdasági megsegítését szolgálta végül az a 90 millió koronás csehszlovák kormánysegély is, amelyről az *Új Szó* november 15-én címdoldalon tudósított, a Kádár-kormány politikai támogatásának demonstrálását pedig a Viliam Široký miniszterelnök által vezetett csehszlovák kormányküldöttség november 15–16-i budapesti látogatása, amely ugyancsak a lap vezető hírei között kapott helyet.³⁴⁸

Továbbra is gyakoriak voltak az „ellenforradalom” hazai és külföldi szervezőit pellengérré állító írások, akiket általában a volt gyárosokban és nagybirtokosokban, a „horthysta” tábornokokban, egykori kispapok politikusokban és az „amerikai imperialistákban” találtak meg.³⁴⁹ Számos írás ecsetelte az „ellenforradalom” rémtetteit, foglalkozott a lap a nyugati rádióállomások, elsősorban a müncheni Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja felelősségével, s „leleplező” írásokat közölt a vöröskeresztes szállítmányokkal Magyarországra csempészett fegyverekről is.³⁵⁰ Támadásainak egyik első számú célpontja továbbra is – a szovjet megszállást követően a budapesti amerikai nagykövet-

³⁴⁶ *Új Szó*, 1956. november 16. Elment az első tehervonat Magyarországra, 1; Elindult a csehszlovák adományokat vivő első vonatszálítmány, 2.

³⁴⁷ A folyószámlára összességében mintegy 60 millió korona gyűlt össze.

³⁴⁸ *Új Szó*, 1956. november 15. A Csehszlovák Köztársaság segítsége Magyarországnak, 1; *Új Szó*, 1956. november 17. Hazaérkezett Magyarországról a csehszlovák kormányküldöttség, 1–2.; *Új Szó*, 1956. november 18. Gátat kell vetni a nemzetközi feszültség fokozódásának. Nyilatkozat a Csehszlovák Köztársaság kormányküldöttségének magyarországi látogatásáról, 1.

³⁴⁹ Pl. *Új Szó*, 1956. november 7. Újabb tények a nyugati ügynökök magyarországi tevékenységéről, 7.; *Új Szó*, 1956. november 10. Előmerészkedtek a régi világ sötét erői, 3.; *Új Szó*, 1956. november 11. Kik a magyar ellenforradalom vezetői?, 4.

³⁵⁰ Pl. *Új Szó*, 1956. november 11. A Nyugat győgszerekkel együtt fegyvereket csempészett Magyarországra, 4.; *Új Szó*, 1956. november 14. Amire az ellenforradalmároknak nem maradt idejük, 3.; *Új Szó*, 1956. november 22. Amerika a magyar ellenforradalom aktív támogatója, 2.; *Új Szó*, 1956. november 23. Ez még csak a kezdet volt, 3.; *Új Szó*, 1956. november 28. A burzsoá sajtó a Szabad Európa aljas szerepéről, 4.

ségen menedéket találó – Mindszenty József hercegprímás volt, aki „csak ott folytatta, ahol 1948-ban abbahagyta”, s „a hitleri Németország visszatértében látja egyetlen reményét”.³⁵¹

A többi csehszlovák sajtótermékhez hasonlóan folyamatosan figyelemmel követte az *Új Szó* a magyarországi helyzetről zajló ENSZ-vitát is, amelyet a Szovjetunió és a Kádár-kormány tiltakozása ellenére tűztek a világszövetség közgyűlésének napirendjére, s amelyet a sajtó úgy értékelt, hogy az csupán a közvélemény figyelmének elterelését szolgálja a szuezi kérdésről, másrészt durva beavatkozást jelent Magyarország belügyeibe.³⁵² Már november 29-én bejelentette az *Új Szó*, hogy a magyar kormány egy ún. fehér könyv kiadására készül a magyarországi eseményekről, majd – miközben a cseh és a szlovák pártlap csupán annak ismertetésére szorítkozott³⁵³ – december 15-én megkezdte az *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* címmel megjelent kötet folytatásos közlését is.³⁵⁴

A Magyarországgal foglalkozó írások száma november második felében kezdett némileg csökkenni, s bár december közepén, a Kádár-kormány „rendteremtő” akcióinak kezdetén ideiglenesen ismét megnőtt, számuk december végére a korábbiak töredékére esett vissza. Az *Új Szó* hangja és a lapban megjelent írások tartalma mindazonáltal a forradalom leverését követően sem tért el jelentősebb mértékben a cseh és a szlovák pártlap írásaitól. Kisebb terjedelménél fogva nyilvánvalóan kevesebb cikket közölhetett Magyarországról, azok azonban túlnyomó többségükben továbbra sem a lap munkatársainak tollából származó szövegek, hanem a sajtóiroda hírei és a cseh *Rudé právo*-ból átvett írások voltak.

³⁵¹ *Új Szó*, 1956. november 13. Mindszenty elszámította magát, 3.; *Új Szó*, 1956. november 20. Mindszenty: „Egyetlen reményünk egy olyan Németország, amely hajlandó megtámadni a Szovjetuniót”, 5.; *Új Szó*, 1956. november 27. Mindszenty és az ellenforradalom tervei, 4.

³⁵² Vö. *Új Szó*, 1956. november 11. Az ENSZ közgyűlése a magyar küldött tiltakozása ellenére tárgyalta a magyarországi eseményeket, 3.; *Új Szó*, 1956. december 15. Az ENSZ közgyűlése befejezte az ügynevezett magyar kérdés vitáját, 5. (Csehszlovákia álláspontjára a magyarországi helyzetről folyó ENSZ-vitában lásd Vajda Barnabás: Csehszlovákia álláspontja a magyarkérdés ENSZ-vitájában 1956–1957-ben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VIII. évf. [2006] 3. sz., 33–45.)

³⁵³ *Rudé právo*, 1956. december 15. Z maďarské „Bílé knihy“, 3.; *Rudé právo*, 1956. december 16. Z maďarské „Bílé knihy“, 5.; *Pravda*, 1956. december 16. Dokument – výkričník, 4.

³⁵⁴ *Új Szó*, 1956. november 29. Magyarországon kiadják a magyar ellenforradalom Fehér Könyvét, 3.; *Új Szó*, 1956. december 15. Ellenforradalmi erők garázdálkodása Magyarországon, 4.

AZ ÚJ SZÓ MAGYARORSZÁGON TERJESZTETT KÜLÖNSZÁMAI

Amint arra már korábban utaltunk, az *Új Szó* 1956-os szerepvállalása nem merült ki a Szlovákia magyar lakossága felé irányuló propagandában, s a lapot magyarországi terjesztésre szánt különszamai révén a Magyarország felé irányuló propagandába, a magyarországi szovjetbarát erők támogatásába is bekapcsolták. A kezdeményezés pontos háttere máig tisztázatlan. Visszaemlékezésében Zsilka László, a lap egykori publicistája is úgy fogalmaz, hogy nincsenek hitelt érdemlő adatok arról, vajon a rendkívüli számokat kizárólag a csehszlovák pártvezetés kezdeményezésére, esetleg magyarországi kérésre vagy pedig szovjet utasításra jelentették-e meg.³⁵⁵

A lap különkiadásainak megjelentetése október 28-án kezdődött, s december 2-ig tartott, miközben – jelenlegi ismereteink szerint – összesen huszonöt száma látott napvilágot átlagosan ötvenezres példányszámban, amelyek megjelentetését az SZLKP KB agitációs és propagandaosztálya biztosította. Kiadásában egyetlen alkalommal, november 12–19. között állt be hosszabb, nyolcnapos szünet, ezen kívül csak november 4-én, 24-én és 26-án maradt el a kiadása. Az egyes számok általában kétoldalasak voltak, kivételt csupán az „ellenforradalom” vereségét hírül adó november 5-i egyoldalas, valamint a november 7-én és 25-én megjelent négyoldalas számok jelentettek. Ez utóbbiak bővített terjedelmét az októberi forradalom évfordulója, valamint a moszkvai *Pravda* kétoldalas szerkesztőségi cikkének a közlése³⁵⁶ indokolta.

A különszámok tartalmilag alig különböztek a rendes lapszámoktól, s javarészt azok Magyarországgal foglalkozó cikkeiből összeállított válogatások voltak. A Csehszlovák Sajtóiroda hírei mellett – természetesen a forrás megjelölése nélkül – megjelentek bennük a *Rudé právó*ból átvett vezércikkek és kommentárok éppúgy, mint a hűségnyilatkozatok, köztük a Csemadok október 29-i nyilatkozatának a kivonata is.³⁵⁷ Előfordult, hogy a különszám önálló,

³⁵⁵ Zsilka László: Nem kért segítség. *Dimenziók* II. évf. (1994) 1. sz., 24.

³⁵⁶ *Új Szó*, 1956. november 25. – különszám, A szocializmus erőinek további tömörüléséért a marxista-leninista elvek alapján, 2–3.

³⁵⁷ *Új Szó*, 1956. október 31. – különszám, A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületének felhívásából, 1.

a rendes lapszámban nem közölt írással jelentkezett,³⁵⁸ ez azonban inkább kivételnek számított, s szövegei általában a rendes lapszámokból egy az egyben átvett vagy összeollózott írások voltak, amelyeknek gyakran még a címén sem változtattak. Többször közöltek ugyanakkor olyan, az „ellenforradalmárokat” kifigurázó gúnyrajzokat, amelyek a lap szlovákiai számaiban nem jelentek meg.³⁵⁹

A november 5-i egyoldalas rendkívüli szám *Győzött a magyar nép!* című vezércikkével és *A munkás-parasztkormány megsemmisítette az ellenforradalmat* című írásával üdvözölte az „ellenforradalom” vereségét. A későbbi számokban helyet kaptak egyebek között a Magyarország megsegítésére tett felajánlások, a magyarországi helyzet konszolidálásáról beszámoló tudósítások és a magyar kérdés ENSZ-vitája, de olyan, a rendes számokban nem közölt anyagok is, mint például a szovjet katonai parancsnokságnak a Magyarország dolgozóihoz, a magyar katonákhoz és tisztékhez intézett felhívása, valamint november 6-i 1. számú parancsa a fegyverek beszolgáltatásának és a kijárási tilalom elrendeléséről.³⁶⁰

Az már kezdettől fogva előfordult, hogy a rendkívüli lapszámok Magyarországgal szorosan össze nem függő híreket jelentettek meg például a lengyelországi helyzetről vagy a szuezi válságról, ezek száma és terjedelme azonban idővel meghaladta a magyarországi hírekét, amelyek november második felében – a rendes lapszámokhoz hasonlóan – kezdtek egyre inkább kiveszni a lapból. Ekkor már az általános világpolitikai, valamint a csehszlovák belpolitikai és gazdasági hírek uralták a magyarországi különszámokat is, s nem ment ritkaságszámba az sem, hogy azok az akkor zajló melbourne-i olimpiai játékokról közöltek terjedelmes tudósítást.

A Magyarországra szánt lapszámok a szerkesztőségben belül is szűk körben, egyenesen Dénes Ferenc főszerkesztő irányításával készültek, s az egyes számok tartalmát – a lap rendes számaihoz hasonlóan – előzetesen megvitatták a pártközpont ideológiai osztályával is. Az egyes lapszámok természetesen el-

³⁵⁸ Pl. *Új Szó*, 1956. október 30. – különszám, Soha többé Horthy-uralom!, 1.; *Új Szó*, 1956. november 1. – különszám, Miért éppen Mindszenty?, 2.; *Új Szó*, 1956. november 2. – különszám, A párt él, a párt élni fog!, 1.

³⁵⁹ *Új Szó*, 1956. november 1. – különszám, Útban a „semleges” Magyarországba, 2.; *Új Szó*, 1956. november 2. – különszám, Így akarják a jogrendet helyreállítani, 2.; *Új Szó*, 1956. november 3. – különszám, „Mulat” a magyar ellenforradalom, 2.

³⁶⁰ *Új Szó*, 1956. november 6. – különszám, A szovjet katonai parancsnokság felhívása, 1.; *Új Szó*, 1956. november 9. – különszám, A szovjet katonai parancsnok rendelete, 1.

sősorban Magyarország északi, határ menti megyéibe, közülük is főleg Komárom és Nógrád megyébe jutottak el. Magyarországra juttatásukat illegális úton oldották meg, általában megbízható személyek hordták, illetve csempészték át őket a határon, miközben a feladattal, már csak nyelvismeretük okán is, elsősorban szlovákiai magyarokat bíztak meg. Az átcsempészett lapok egy részét egyszerűen szétszórták a határ menti településeken, másik részük elosztásáról pedig baráti kapcsolataik révén gondoskodtak. Zsilka László olyan nem hivatalos értesülésekről is beszámol, hogy a különszámokat állítólag csehszlovák repülőgépek szórták szét Észak-Magyarország területén.³⁶¹

Az *Új Szó* különszámainak magyarországi fogadtatása – több forrás egybehangzó véleménye szerint is – jobbra elutasító volt. A felkelők a csehszlovákiai ügynököket ellenségesen fogadták, esetenként őrizetbe is vették, s kiutasították az országból. Jól példázza mindezt a lap Magyarországra csempészésében részt vevő két somorjai körzeti zootechnikus, Juricin Imre és Nagy János esete. Juricin és Nagy a somorjai járási pártszervezet megbízásából október 28-án, a délelőtti órákban a Somorja melletti Körtvélyes és a magyarországi Doborgasziget között kelt át a Dunán. Magyarországon mindketten a felkelők fogságába estek, akik az *Új Szó* náluk talált 6 500 példányát elkobozták, őket pedig – hazatérésük utáni beszámolójuk szerint – azonnali kivégzéssel fenyegették. A magyar határőrség egyik hadnagyának közbenjárására ettől elálltak, de megkötözve a dunakiliti laktanyába szállították és kihallgatták őket. Végül másnap a hajnali órákban mindkettőjüket visszakísérték a Dunához és lehetővé tették a hazatérésüket.³⁶²

A különszámok elutasító magyarországi fogadtatását további források is alátámasztják. A *Szabad Nógrád* című Nógrád megyei napilap egyik írása például már október 30-án felháborodását fejezte ki a magyar felkelést „ellenforradalomnak” bélyegző október 28-i különszám tartalma miatt,³⁶³ két nappal később pedig a balassagyarmati járási rendőrkapitányság forradalmi katonai tanácsának ülésén emeltek kifogást az ellen, hogy Csehszlovákiából olyan sajtótermékek kerülnek át Magyarországra, amelyek az ottani eseményeket fa-

³⁶¹ Zsilka László: i. m. 24.

³⁶² SNA, ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2252. d., a. j. 39., Východ s. Juricina Imricha a s. Nagy Jána, ktorí boli na maďarskom území.

³⁶³ Á. Varga László–Pásztor Cecília: *Az 1956-os forradalom Nógrád megyei okmánytára II/1*. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2001, 120–121. (A *Szabad Nógrád* szerint az *Új Szó* fölött maga a nép mondott ítéletet azzal, hogy elolvasása után „papírgombóccá gyűrte, széttépte, sárba tiporta a lapot”.)

siszta ellenforradalomnak minősítik.³⁶⁴ A már többször idézett Zsilka László szerint az *Új Szó* szerkesztősége még hónapokkal a forradalom leverését követően is kapott olyan leveleket Magyarországról, amelyek írói szennylapnak nevezték a különszámokat.³⁶⁵

A magyarországi különszámok elhibázott frazeológiájára hívta fel a figyelmet az SZLKP KB Irodájának november 9-i ülésén a szlovák pártvezetés egyik tagja, Jozef Valo is. Véleménye szerint az *Új Szó* Magyarországon terjesztett számai nem jelentenek túl nagy segítséget, s azzal, hogy az általános magyarországi szovjetellenes hangulatban „azonnal a Szovjetunióval kezdik”, csak azt érik el, hogy az emberek azonnal széttépik a lapot. Valo ezért azt javasolta, hogy a különszámokat a továbbiakban már ne jelentessék meg,³⁶⁶ miután azonban Karol Bacílek, az SZLKP KB első titkára kiállt a lap további magyarországi terjesztése mellett, annak különszámai november 9-ét követően is megjelentek. Azt, hogy a lap különszámai a szlovákiai magyarság körében sem váltottak ki osztatlan szimpátiát, a korabeli csehszlovák belügyi jelentések bizonyítják. A belügyminisztérium pozsonyi kerületi igazgatóságának november 5-i jelentése szerint például a Csevadok somorjai helyi szervezetének ülésén a pozsonyi küldött jelenlétében élesen bírálták az *Új Szó* illegális magyarországi terjesztését és azt olyan „piszkos akciónak” nevezték, amelynek célja „Magyarország lakosságának félrevezetése”.³⁶⁷

A forradalom vérbe fojtását követően, 1956–1957 fordulóján felmerült, hogy „a magyarországi haladó erőknek” nyújtott segítségben érdemeket szerző személyeket és munkaközösségeket állami kitüntetésben részesítik. A kitüntetésre javasoltak között szerepelt többek között az *Új Szó* szerkesztősége, valamint a lap különszámainak Magyarországra juttatásában szerepet vállalt több pártmunkás, köztük a fent említett Juricin Imre és Nagy János is. Miután azonban a szlovák pártvezetés 1957 júliusában a kitüntetések adományozását elvetette, érdemeik ilyenén elismerésére ekkor nem került sor.

Az *Új Szó* megjutalmazása végül az 1957. szeptember 21-i sajtónap alkalmából történt meg, amikor Antonín Zápotocký köztársasági elnök a lap szer-

³⁶⁴ Á. Varga László (szerk.): *1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára*. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 1996, 138.

³⁶⁵ Zsilka László: i. m. 25.

³⁶⁶ SNA, ÚV KSS, Predsedníctvo, 933. d., Záznam z diskusie členov Byra ÚV KSS na zasadnutí dňa 9. nov. 1956 k otázkam vyhodnotenia udalostí v Maďarsku.

³⁶⁷ SNA, ÚV KSS, tajomník Pavol David, 2253. d., a. j. 40., Maďarsko, Polsko.

kesztőségének a Kiváló munkáért kitüntetést adományozta.³⁶⁸ A kitüntetést a szerkesztőség hivatalosan „a csehszlovákiai magyar lakosság körében végzett sikeres nevelő és szervező tevékenységéért” érdemelte ki, a szlovák pártvezetés által előzőleg megvitatott és jóváhagyott javaslatban azonban egyértelműen a lap 1956-os szerepvállalásának a méltatása dominált.³⁶⁹ Zsilka László szerint Dénes Ferenc főszerkesztő állítólag a magyarországi pártszerveknél is kezdeményezte az *Új Szó* 1956-os tevékenységének elismerését, azok azonban a megkeresésre soha nem reagáltak.³⁷⁰

* * *

Az *Új Szó* 1956-os szerepvállalásából és a lap számaiból az az egyoldalú a kép bontakozhat ki, hogy a szlovákiai magyarság – akárcsak a csehszlovák társadalom egésze – lojális maradt a rendszerhez, s nemcsak elítélte és elutasította a magyarországi „ellenforradalmat”, hanem aktívan kivette részét a forradalommal szembeni propagandamunkából is. A csehszlovák társadalom valamennyi rétegének, közte a magyar lakosság párt melletti kiállását hirdette a propaganda, s ugyanezt állapították meg a CSKP KB és az SZLKP KB 1956. decemberi ülései is, amelyek rendkívül kedvezően értékelték a magyar kisebbség forradalom alatti magatartását.

A hatalom által sugallt egyoldalú kép azonban, amint azt a más helyütt már említett csehszlovák állambiztonsági jelentések is igazolják, csak részben felelt meg a valóságnak. Arról, hogy magában a kommunista párt magyar nyelvű szócsövében, az *Új Szó*ban sem ment minden zökkenőmentesen, Dénes Ferenc főszerkesztőnek az SZLKP KB december 12–13-i ülésén elhangzott felszólalása is tanúskodik. Dénes az *Új Szó* „ellenforradalom” alatti tevékenységét összességében pozitívan értékelte, nem hallgathatta el ugyanakkor, hogy a lap szerkesztőségének is voltak munkatársai, akik „meginogtak” és „nacionalista jelszavak hatása alá kerültek”. Voltak, akik „üdvözölték Nagy Imre visszatérését”, s a magyarországi eseményeket „nemzeti forradalomnak” és „igazságos felkelésnek” tartották. Eszmei alapállásukat a szlovák írószövetség magyar tagozatának ülésén meg is fogalmazták, s arra akarták rábírní az *Új Szó* szerkesz-

³⁶⁸ *Új Szó*, 1957. szeptember 22. A sajtónap ünnepei Prágában, 1.

³⁶⁹ SNA, ÚV KSS, Predsedníctvo, 959. d., a. j. 192., Návrh na vyznamenanie redakčného kolektívu *Új Szó*.

³⁷⁰ Zsilka László: i. m. 25.

tőségét, hogy tegye közzé határozatukat, amelyben élesebben ítélték el az MDP egykori vezetésének hibáit, mint „az ellenforradalom barbár-fasiszta tetteit”.³⁷¹

Az *Új Szó* szerkesztőségének munkatársai közül utóbb többeket el is bocsátottak a laptól. Egyikük Mács József volt, akinek ügyét 1957. március 8-án a legmagasabb fórumon, az SZLKP KB Irodájának ülésén is megtárgyalták. Mács ugyan egy 1957. januári rádiónyilatkozata miatt kapta meg a felmondást, elbocsátásának indoklása azonban hosszasan ecsetelte az „ellenforradalom” alatti „bűneit” is. Ezek közé tartozott egyebek között az, hogy jelen volt az írószövetség magyar tagozatának fent említett ülésén, amelyen az írók olyan állásfoglalást fogadtak el a magyarországi eseményekkel kapcsolatban, amely nem felelt meg a hatalom elvárásainak. Ennek közzétételét az *Új Szó* elutasította, Mács azonban azt mindenáron közölni akarta, s ezért éles harcot folytatott a lap szerkesztőségében.³⁷²

Annak természetesen a legcsekélyebb esélye sem volt, hogy a cenzúra, illetve a pártközpont által felügyelt és irányított csehszlovákiai lapokban, köztük az *Új Szóban* a magyarországi „ellenforradalom” hivatalos értékelésével ellenkező vélemény napvilágot lásson. Az *Új Szó* szerkesztőségében történtek mindenestre az egyik legékezebb bizonyítékát szolgáltatják a szlovákiai magyar pártlap által is hirdetett pártállami propaganda hamisságának.

³⁷¹ SNA, ÚV KSS, pléna (plénium), 1836. d., Zasadanie ÚV KSS, konané v dňoch 12-13. decembra 1956.

³⁷² SNA, ÚV KSS – Predsedníctvo, 942. d., a. j. 164., Návrh na uvolnenie redaktora s. Jozefa Mácsa z redakcie *Új Szó*.

Gaucsík István

Elfelejtett dél-szlovákiai élettörténetek 1956–1957-ből

1956 a szlovákiai magyar kollektív emlékezetben halvány, vagy inkább mindjobban halványuló képként él. A különböző intenzitású véleménynyilvánítások az ominózus forradalmi napokban inkább az egyénekre és a kisebb csoportokra voltak jellemzőek. Egy szlovákiai, célirányosan szervezett magyar közösségi fellépésre, netalántán tüntetésekre – a feltárt levéltári források és a visszaemlékezések tükrében – nem kerülhetett sor.³⁷³ A szlovákiai magyar kommunista elit más utakon járt, és a Csemadok vezetősége nem tudott kilépni a szervilizmus csapdájából. Szimpátia, szolidaritás és jelképes cselekedetek keveredtek az óvatossággal, mérlegeléssel.³⁷⁴ A csehszlovák belügyi szervek (titkosszolgálat,

³⁷³ Az egyéni és közösségi ellenállási formákat Bukovszky László szedte lajstromba. Bukovszky László: Október szlovákiai recepciójának tükröződése a (cseh)szlovák állambiztonsági iratokban. In Rainer M. János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiiban*. Évkönyv XIV. 1956-os Intézet, 2006–2007, 343–346.

³⁷⁴ Simon Attila: A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Madarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Šamorín–Somorja, Bratislava–Pozsony, Fórum inštitút pre výskum menšin–Fórum Kisebbségkutató Intézet, Historický ústav SAV–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 2006, 41–42. Popély Árpád: A szlovák pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom. Uo. 67.

rendőrség, határőrség) fokozott jelenléte a déli határterületen, majd azok katonai megerősítése félelmet keltett a helyi lakosság körében.³⁷⁵

A szlovákiai magyarok 1945 utáni társadalmi, gazdasági és kulturális jogfosztásának emlékezete 1956-ban élő tapasztalat volt. Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után kibontakozó felemás-diszkriminatív magyarságpolitikának³⁷⁶ a megnyilvánulásai, így az elhalasztott társadalmi és gazdasági integráció, a nyelvi és kulturális sérelmek, az erőszakos kollektivizálás és földreformpolitika, vagy még az 1955-ben Dél-Szlovákia egyes régióiban zajló nyilvános kulákperek³⁷⁷ hatásai szintén jól érzékelhetőek voltak, ezért nem lehetett szó szervezett kisebbségi magyar fellépésről, akaratnyilvánításról. A csehszlovák állambiztonsági szervek kiterjedt besúgói hálózatot működtettek, ami a társadalom lefojtottságát okozta.³⁷⁸

Ez a tanulmány az 1956-os magyar forradalom dél-szlovákiai rezdüléseit, legfőképpen a csehszlovák kommunista hatalom számára érzékeny témákat (szimpátiák nyílt kifejezése a magyar forradalommal, rendszerkritika, a kommunista párt szerepének és a szlovák nemzeti pozícióknak a megkérdőjelezése) vizsgálja az ipolysági, lévai és zselízi régióban. A kutatás során a Nyitrai Állami Levéltár Lévai Fióklevéltárában töredékesen fennmaradt nép- és járásbíróági, illetve ügyészségi gyűjteményekre támaszkodtam. Összesen 22 esetet sikerült tanulmányoznom, melyek az Ipolysági, Lévai és Zselízi járás 14 településéhez³⁷⁹ kapcsolódnak. Ezekből válogattam ki kilencet, melyek nemcsak

³⁷⁵ Tüma, Oldřich: A magyar forradalom hatása Csehszlovákiára, 1956–1968. In Rainer M. János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom viszhangja a szovjet tömb országában. Évkönyv XIV.* 1956-os Intézet, 2006–2007. 82–83.

³⁷⁶ Szarka László: *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában.* Pozsony, Kalligram, 2015, 272, 278.

³⁷⁷ Gaucsik István: Az agrárpolitika metamorfózisai. A földtulajdon nacionalizálása és kollektivizálás Csehszlovákiában (1945–1960). In Schlett András (szerk.): *Földindulások – sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében.* Budapest, Szent István Társulat, 2012, 179–180. A szlovákiai kulákkérdés és a kollektivizáció bővebb összefüggéseire Hlavová, Viera: Fenomén „kulaka” v procese kolektivizácie na Slovensku v rokoch 1949–1960. In *Forum Historiae*, 2016, 1. sz., 34–55.

³⁷⁸ Bukovszky László: *Štátna bezpečnosť a maďarská revolúcia roku 1956.* In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia*, i. m. 77.

³⁷⁹ Az 1949. február 1-jétől érvényes közigazgatási beosztás alapján a következő településekről van szó: Ipolysági járás – Felsőtúr, Hrussó, Ipolyszakállos, Palást, Százd, Tesmag; Lévai járás – Disznós, Léva (a peranyagokban ötször szerepel); Zselízi járás – Érsekéty, Hontvarbó, Nagypeszek, Sáró (kétszer), Zselíz (négyyszer, Tergénye városrészsel együtt). Volko, Viliam–Kiš, Miloslav (szerk.): *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska.* Bratislava,

az 1956-tal kapcsolatos államhatalmi megfontolásokat, a meghurcolások mozgatórugóit, hanem az érintett személyeknek a múlt homályából hirtelen felbukkanó élettörténetét, bizonyos fokig motivációjukat és szociális háttérüket is dokumentálják.

A bemutatott peranyagok minden bizonnyal a jéghegy csúcsát képezik. A járási közigazgatási, bírósági és ügyészségi szervek tudatos iratselejtezése során nem kevés forrás semmisülhetett meg. A másik említendő fontos jelenség a kommunista párt járási szervezeteinek az öncenzúrája. Az ipolysági, lévai és zselízi járási kommunista bizottságok iratanyagaiban alig rezonálnak a magyarországi események.³⁸⁰ Elszórtan csupán a Csemadok-tagság rendszertámogató aktivizálása jelenik meg a titkosított iratokban.³⁸¹ Tudatos szelektálás jelei is megfigyelhetők, hiszen az ipolysági járási kommunista bizottság teljes 1956-os ügyirata és jegyzőkönyvei hiányoznak. A lévainak pedig feltűnő módon az év második felétől az év végéig nem maradt fenn semmiféle dokumentációs anyaga. A korszak regionális szlovák és magyar nyelvű névlegesen földműves, valójában pártsajtója – mely 1950-től jelent meg – a propaganda szolgálatában állt. Az újságokban található, az 1956-os eseményekhez kapcsolódó anyag csekély.³⁸²

A tanulmány kilenc népbírósági per részlemeinek társadalomtörténeti vizsgálatára szorítkozik. Az elkövetett „bűnökön” keresztül az ítéletek nagyságára és azok indoklására fektetem a hangsúlyt. Az ítéletek – sok esetben tragikusán – befolyásolták az egyének és családtagjaik életét, hiszen például azok a személyek, akik a legsúlyosabb büntetéseket kapták, csehországi munkatáborokba kerültek. Az utóbbi eseteket összeköti az a szomorú tény, hogy mindegyiküket csak 1990–1992-ben rehabilitálták. A pénzbeli kártérítési igényeket az Igazságügyi Minisztériumhoz lehetett benyújtani. Ezek sorsáról – ha egyáltalán az érintettek még életben voltak és benyújtották kérvényeiket – nincsen információnk.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Sekcia verejnej správy, Odbor koordinácie a modernizácie verejnej správy, 2007, 44–45.

³⁸⁰ Lásd például Státny archív v Nitre, pobočka Levice (továbbiakban ŠA N PL), Okresný výbor KSS Želiezovce (továbbiakban OV KSS Ž), Zápisnice 29. 11. 1956 – 2. 5. 1957.

³⁸¹ ŠA N PL, OV KSS Ž, Zápisnice byra Okresného výboru KSS v Želiezovciach zo dňa 13. 12. 1956, 9/333.

³⁸² Az újságok (*Hlas roľníka – Földműves szava, Smelšie vpred – Báttrabban előre, Za pokrokovú dedinu*) a Nyitrai Állami Levéltár Lévai Fióklevéltárában található.

„A NÉP HANGJA”

A csehszlovákiai népbíróságok intézménye a csehszlovák nemzetállam megalapozásának az évében, 1945-ben alakult ki. A kassai kormányprogram tartalmazta a háborús bűnösök, kollaboránsok és a náci, illetve fasiszta pártok funkcionáriusainak és tagjainak a megbüntetésére létrehozandó népbíróságok téziséét.³⁸³

A Szlovák Nemzeti Tanács 33/1945-ös számú rendelete szabályozta a szlovákiai népbíróságok (Nemzeti Bíróság, járási és helyi népbíróságok) – számos esetben indokolt, de akadozó, elfogult és gyakran vitatható – tevékenységét.³⁸⁴ A belügyi szervek a nációkkal és fasisztákkal együttműködő magyarokat és németeket azonnal internálhatták. Ez azonban a bizonyítottan nem háborús bűnösök tömeges őrizetbe vételére, vagyonuk elkobzására, kitoloncolásukra és kitelepítésükre is alkalmas büntetőeszköz volt.³⁸⁵

A népbíróságok (és részben az ügyészségek) működésében 1947-ben,³⁸⁶ 1948-ban³⁸⁷ és 1952-ben történt változás (a Legfőbb Ügyészség – szovjet minta alapján – ekkor vált kézi irányítású szervvé, mely az államigazgatás mechanizmusába is beavatkozhatott). A 64-es számú 1952. október 30-án elfogadott törvény átszabta a csehszlovákiai bíróságok szervezeti felépítését (általános és specializált bíróságok) és kompetenciáit. A népbíróságok a kerületi bíróságokkal együtt alkották az általános típusú bíróságokat. Területi hatáskörüket

³⁸³ Szarka László: *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések*. Komárom, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kecskés László Társaság (Források a kelet-közép-európai kisebbségek 20. századi történetéhez 2.), 2005, 37–51.

³⁸⁴ Gabzdilova-Olejníková, Soňa – Olejník, Milan – Šutaj, Štefan: *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945–1953 v dokumentoch I*. Prešov, Universum, 2005. 20, 83–87. A retribúciós törvény jogi elemzésére és a népbíróságok jogtörténeti szerepére Rašla, Anton: *Ludové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdництва*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969, 101–154.

³⁸⁵ Gaucsik István: *Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948*. Kalligram, Pozsony 2013. 233–234.

³⁸⁶ A Szlovák Nemzeti Tanács 88. számú rendeletét 1947. december 19-én adta ki. A rendelet a népbíróságok jogköreit szabályozta. Az ügyek jelentékeny részét a kerületi bíróságok kapták. Rašla, i. m. 163.

³⁸⁷ A kommunista hatalmi pozíciók megszilárdítása érdekében a 33/1948-as törvény 1948 végéig megújította a korábbi retribúciós rendelkezéseket. Szlovákiában a 33/1945-os tanácsi rendeletről volt szó.

a járási beosztás szerint állapították meg. Szerepük ideológiailag volt meghatározva. A népbíróságoknak védeniük kellett a társadalmi rendet, az állami berendezkedést, annak szocialista fejlesztését és a szocialista vagyont; az állampolgárok személyes, munka- és vagyoni jogait; a szocialista szervezetek jogait. A kommunista hatalom a bíróságokat egy tágran értelmezhető „nevelői” szerepkörbe helyezte. A bíróságok kötelessége volt az állampolgári hűség kialakítása, a törvénytisztelet megerősítése, a szocialista vagyon megóvásának tudatosítása a lakosság körében, a munka és a társadalmi együttélés szabályainak megtartatása.³⁸⁸

A KOMMUNISTA HATALOM „PÖRÖLYE”

A népbírósági ítéleteket a 86/1950-es törvény alapján hozták meg, mely 1961-ig volt érvényben. Ezért is érdemes rövid figyelmet szentelni a törvény szellemiségének és céljainak.

A jogtörténettel foglalkozó szakemberek a 86/1950-es törvényt a szlovákiai jog fejlődésében mérföldkőnek tekintik, mely a hosszú ideig fennálló kétvágányúságot (az osztrák–magyar és általános-katonai jogrendet) távolította el. Bár a történésznek a törvényt elemző jogászok okfejtések némelyike elvontnak tűnik, tény, hogy a törvény társadalomtörténeti hatása negatív volt, szigorú drámai. A törvényt 1950. július 12-én hirdették ki, és 1950. augusztus 1-jétől lépett érvénybe. Megalkotói a fő büntetésekre helyezték a hangsúlyt (halálbüntetés, szabadságvesztés, javító-nevelő jellegű intézkedések). A mellékes büntetéseket a fő büntetésekhöz csatolva alkalmazták (például állampolgárság elvesztése, kiutasítás, vagyonelkobzás). A törvény a bíróságok számára lehetővé tette, hogy a büntetések kiszabásánál a személyek származását és politikai nézeteit is figyelembe vegyék. Csak 1956 végén került sor a szigorú intézkedések enyhítésére, melyet a 63/1956-os törvény szabályozott.

A törvény az osztályharc kiéleződésének sztálini tételéből indult ki, mely természetesnek tartotta a megtorló intézkedések megtételét. Legfontosabb je-

³⁸⁸ Vojáček, Ladislav–Kolárik, Jozef–Gábris, Tomáš: Československé právní dejiny (1918–1992). Text a pramene. Paneurópska vysoká škola, Bratislava, 2011. 94, 196–197.

gyének tekinthetjük a fő és mellékes, illetve a vagyoni büntetések kombinálását. Ebben a büntető törvényben jelent meg elsőként a népi demokratikus rendszer fokozott védelmének eszméje.³⁸⁹

1. táblázat. A 86/1950-es törvény alapján kiszabott jelentősebb büntetések az Ipolysági, Lévai és Zselízi járás területén³⁹⁰

<i>Vádpont</i>	<i>A kiszabható büntetés alsó és felső határa</i>	<i>Hány esetben fordul elő?</i>	<i>A ténylegesen kiszabott büntetés nagysága az adott vádpontokban</i>
81. §. 1. Köztársaság elleni lázítás – A népi demokratikus rendszerrel szembeni ellenséges magatartásából kifolyólag legalább két személyt lázított a köztársaság, a népi demokratikus államberendezkedés, a társadalmi rend, a dolgozó nép, a köztársaság területi egysége és védelmi képessége ellen, illetve szánt szándékkal az ilyen jellegű lázításokat lehetővé tette és terjesztette.	3 hónaptól 3 évig	10	4,5 év
100. §. Útlevelkihágás.		1	
110. §. 1. A köztársasági elnök tekintélyének csorbítása.	1 hónaptól 1 évig	1	5 hónap
117. §. Fizikai erőszak alkalmazása a köztársaság lakosai ellen nemzetiségük, fajuk, vallásuk szerint, vagy azok ellen, akik nem hívők, vagy a népi demokratikus rendszer hívei.	max. 2 év	1	4 hónap
125. §. Szövetséges állam és vezetőinek gyalázása.	3 hónaptól 2 évig	2	12 hónap

³⁸⁹ Bališová, Kristína: *Systém trestov podľa zákona č. 86/1950 Zb. (Trestný zákon) a ich aplikácia v ČSR* (Structure of penalties according to a criminal code No. 89/1950 and its application in Czechoslovak Republic).

COFOLA 2010: the Conference Proceedings, Brno, Masaryk University, 2010.

³⁹⁰ A törvény egyes pontjait szabadon fordítottam magyarra. A szlovák szöveget lásd *Sbíрка zákonů republiky Československé*, ročník 1950, částka 39, 213–263.

<i>Vádpont</i>	<i>A kiszabható büntetés alsó és felső határa</i>	<i>Hány esetben fordul elő?</i>	<i>A ténylegesen kiszabott büntetés nagysága az adott vádpontokban</i>
126. §. Valamely nép, nyelv és faj nyilvános megsértése.	max. 1 év	1	6 hónap
127., 129 §. Lázító hírek terjesztése.	1–5 év	10	23 hónap börtön; 17 hónap feltételes
245. §. Szocialista vagyon megkárosítása.	3 hónaptól 5 évig	1	

REAKCIÓK AZ 1956-OS FORRADALOMRA ÉS AZOK ÁLLAMHATALMI RETORZIÓI

A lévai levéltár bírósági és ügyészégi fondjaiban a szlovák nyelvű dokumentumok szűkebben véve az 1956. október 19. és 1957. december 17. közötti időszakra vonatkoznak.³⁹¹ A rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvekben, ügyészi vádiratokban, tanúvallomásokban és népbírósi jegyzőkönyvekben a magyar nyelvű szövegek hibás és hiányos fordításai találhatók meg.

A 22 peranyag tizenkét magyar, kilenc szlovák és egy bizonytalan nemzetiségű személy ügyeit tartalmazza. A legfiatalabb elítélt 23, a legidősebb 61 éves volt. Az elítéltek majdnem fele földműves, kisebb parcellákon önállóan gazdálkodó egyén volt. A 22 között csak egy női elítéltet találunk. Az összes letöltendő börtönbüntetés 6,16 évet ért el. A feltételes büntetések száma – 1-2 év felfüggesztett fogsággal – nagyon alacsony, csak 17 hónap volt. Három magyar és három szlovák kapott súlyos, munkatáborokban letöltendő büntetést, összesen 3,41 évet.

³⁹¹ Természetesen a járásbírók rehabilitációs határozatai 1990–1992-ből származnak. Felbukkan még 1969-ből egy rehabilitációs kérvény, illetve 1958-ból egy perirat.

2. táblázat. A személyek foglalkozásbeli megoszlása³⁹²

Földműves, gazdálkodó	8
Hivatalnok	3
Szerelő	2
Csősz	1
Erdőőr	1
Háztartásbeli	1
Kéményseprő	1
Könyvelő	1
Mezőőr	1

A letartóztatások az ipolysági, lévai és zselízi régióban nem mutatnak rendszerszerűséget. Az egyik oldalon feltételezhető a rendőri és ügyészségi szervek kivárása, mérlegelése, hogy a cselekménytől függően mikor, milyen vád kaphatott hangsúlyozott szerepet; mikor, milyen koncepciók pert indíthattak. Az iratokból visszatükröződik a lokális besúgói hálózatok megléte is.

Az elkövetett „bűnök” és a letartóztatások között (9 esetet vizsgálva) átlagosan 1,5 nap telt el, azonban kivételek is voltak. A rendőrség öt személyt később vett őrizetbe, a többiekhez képest átlagban 26 nappal. A legkirívóbb példa a lukanényei gazdáé, Varga Istváné, akit 1957. január 31-én jelentettek fel tesmagi szlovák áttelepültek, de csak március 1-jén tartóztatták le.³⁹³ A vizsgálati fogság időtartama, melyet a személyek a nyitrai és besztercebányai börtönökben (Vážnica č. 1 Nitra, Vážnica č. 1 Banská Bystrica) töltöttek, 5–91 nap között mozgott. A negatív rekordot ismét Varga István szolgáltatja, akit 81 nap elteltével, 1957. május 21-én ítélték el.³⁹⁴ A zselízi, szlovák nemzetiségű Jozef Varga, aki bírósági ügye ideje alatt szabadlábon védekezhetett, de közben munkahelyét is elveszí-

³⁹² Három személy foglalkozását nem lehetett megállapítani az iratokból.

³⁹³ ŠA N PL, Ludový súd Šahy (továbbiakban LS Š), T 46/57, Protokol o výsluchu obvineného, Protokol o výsluchu svedka (15048/40-57).

³⁹⁴ ŠA N PL, LS Š, T 46/57, Rozsudok.

tette, a feljebbviteli bíróság ítéletét csak 67 nap elteltével hallgathatta meg.³⁹⁵ A szintén szlovák Ladislav Paraj ügyét letartóztatásától számítva 55 nap elteltével, csak 1957. január 25-én tárgyalták.³⁹⁶ A dobronyai születésű, mindkét nyelvet bíró, palásti szlovák lakos, Štefan Bosák a feljebbviteli tárgyalásig 42 napot töltött vizsgálati fogságban.³⁹⁷ A meglett korú 61 éves, tragikus sorsú sárói Mikus Gyula 35 napot várt az ítéletre.³⁹⁸

Az alábbiakban tehát kilenc esetet rekonstruálok.³⁹⁹ Kíváncsi vagyok arra, hogy az 1956-os eseményekről milyen nézetek alakultak ki. A népbíróági ítéletek és indoklásaik alapján pedig rekonstruálhatók a hatalom megtorló és a politikai rendszert konszolidálni hivatott szándékai.

Érdemes még megvizsgálni azt is, hogy hol és milyen körülmények között került sor a hatalom szemében veszélyeseknek ítélt cselekményekre, nézeteltérésekre, véleménynyilvánításokra. A helyszínek a magánlakásokon kívül leggyakrabban a vidéki élet csomópontjai, közösségi terei voltak: a Jednota szövetkezeti üzlet, a Zdroj élelmiszerüzlet, az állami gazdaság büféje, munkahely (üzem, szőlőültetvény), a posta, a köztér és az utca. A kijelentések széles skálán mozogtak: a társadalom- és rendszerkritika mellett fontos szerepet kaptak a személyes, családi, vagyoni sérelmek, a más csoportokkal szembeni előítéletek, újragerálta ellentétek. Nem véletlen – és szociológiai megközelítést kívánna –, hogy a diktatórikus elnyomás időszakában a vizsgált esetekben a kritikus vagy annak vélt megnyilvánulások több mint fele alkoholos befolyásoltság alatt született. Mindenesetre ezeket a tényeket a népbíróági anyagok rögzítették, fel is rótták a delikvenszeknek, de védekezésüként nem fogadták el. A nyílt kritikát vagy a hivatalostól eltérő más véleményt, tekintet nélkül arra, hogy az elkövetők alkoholt fogyasztottak-e vagy sem, tudatos cselekvésként kezelték.

³⁹⁵ ŠA N PL, Okresná prokuratúra Želiezovce (továbbiakban OP Ž), Pv 456/56, Rozsudok.

³⁹⁶ ŠA N PL, OP Ž, T 368/56, Rozsudok.

³⁹⁷ ŠA N PL, LS Š, T 175/56, To 853/56-36.

³⁹⁸ Mikus Gyula, aki nem tudta elviselni, hogy 1951-ben a csehszlovák állam mint „magyar kuláknak” elkobozta a földjeit, köztársaság elleni lázításért egy évet kapott. A büntetését csehországi munkatáborban töltötte le (Nápravně pracovní tábor Sýrovice). 1957. november 27-én szabadult. Közben meghalt a felesége és fogsága alatt 29 éves gyengeelméjű fiát sem ápolhatta. ŠA N PL, OP Ž, Pv 434/56, Protokol o výslechu, Rozsudok (T 345/56-16), NZ-1173/57.

³⁹⁹ A szlovák nyelvű tanúvallomásokat szabadon, értelemszerűen fordítottam magyarra.

1. EGY MOTORBICIKLI ÁRA

Az önállóan, szüleivel együtt 20 hektáron gazdálkodó, kulák fiaként jegyzett 41 éves szlovák nemzetiségű Štefan Bosák 1956. október 26-án a délutáni órákban tért be a palásti Jednota üzletbe. Zefirín Béréš üzletvezetővel akart beszélni egy motorbicikli vásárlásáról. A tanúvallomások alapján ittasan azt kiabálta, hogy „Éljen a szocializmus, éljen a magyar forradalom vagy nemzeti felkelés, vagy ahogyan hívják” (emellett még a rendőrségről is becsmérőleg beszélt). Az üzletben mindenki a magyar rádiót hallgatta, és mikor a rádióban felszólították a munkásokat, hogy hagyjanak fel az ellenállással és térjenek vissza a munkahelyükre, Bosák durván kommentálta, hogy azok nem mennek haza („B [...] k majd hazamenni”).⁴⁰⁰ Nem tudhatta, hogy éppen az üzletben tartózkodott átutazóban egy főhadnagyi rangban szolgáló belügyminisztériumi dolgozó Besztercebányáról, aki mindezt később jelentette.⁴⁰¹

Bosákot 1956. október 30-án letartóztatták és a besztercebányai börtönbe szállították. Bosák a rendőrségi kihallgatáson – mely során vagyoni állapotáról és földjeinek nagyságáról külön faggatták – és a bírósági tárgyaláskor tagadta, hogy bűnt követett volna el. Tagadta a magyar forradalommal kapcsolatos állításokat is. Végül hajlott arra, hogy részben bűnös, de hangsúlyozta, hogy politikai kérdésekkel sosem foglalkozott és büntetlen előéletű volt.⁴⁰² Az Ipolysági Népbíróság 1956. november 21-i határozata ellen, mely hat hónap letöltendő szabadságvesztésre ítélte lázító hírek terjesztése és hivatalos személy megsértése vádjával, fellebbezett. Anyja, Anna Bosáková és apja, Juraj Bosák is kérvényezte szabadon bocsátását vagy legalább az ítélet enyhítését a mezőgazdasági munkákra és a kontingensek teljesítésére való tekintettel.⁴⁰³

A Besztercebányai Kerületi Bíróság 1956. december 28-án tárgyalta a „részben indokolt” fellebbezést. Számos eljárési hibára mutatott rá, de a népbírósági ítélet lényegén nem változtatott, sőt „alaposabb” ideológiai alapokra helyezte, magyarán csúsztatott: Bosák bűnösnek tekinthető, mert tudatosan veszélyeztette Csehszlovákia népi demokratikus rendszerét azzal, hogy a rádióban hallgatta az ellenforradalmi híreket. Büntetését azonban mégiscsak csökken-

⁴⁰⁰ ŠA N PL, ES Š, T 175/56, Obžaloba.

⁴⁰¹ ŠA N PL, ES Š, T 175/56, Štefan Šarik–Osobná výpoveď vo veci Štefan Bosák.

⁴⁰² ŠA N PL, ES Š, T 175/56, Protokol o výsluchu (16707/40-56).

⁴⁰³ ŠA N PL, ES Š, T 175/56, Rozsudok.

tették két hónapra, és figyelembe vették a vizsgálati fogságban eltöltött időt, így 1956. november 29-én szabadulhatott. A bírósági költségeket 804 Kčs értékben azonban meg kellett térítenie.⁴⁰⁴

2. A KASZA

A Zselízi Népbíróság a 45 éves nagypeszeki földművest, Füzél Dezsőt lakosság elleni támadással vádolta. Az esetre 1956. október 26-án került sor Füzél házában a kamrájában. Italozás közben kipattant vitáról volt szó, mely során Füzél a helyi kommunista párttagot, egyébként ivótársát, Július Sýkorát fenyegette meg. Ebben az esetben – Sýkora állítása szerint, melyet Füzél tagadott – a forradalomra utalva mondta: ha hasonló eset történik Csehszlovákiában, mint Magyarországon, akkor a két kaszájának lesz dolga. Állítólag életveszélyesen megfenyegette Sýkorát, akinek végül menekülnie kellett. Sýkora vallomása súlyosan esett latba, mert a Nagypeszeki Helyi Nemzeti Bizottság tagja volt. A Zselízi Népbíróság szerint Füzél Dezső magatartása társadalmilag veszélyes volt, hiszen a szocializmus építését támadta. 1956. december 28-án négy hónap börtönre ítélték, és a perköltséget is meg kellett fizetnie.⁴⁰⁵

3. A DEZINFORMÁTOR

A 45 éves Bohák Kálmán, aki először segédként dolgozott egy üzletben, majd 1,5 hektáron gazdálkodott, 1956. október 28-án Érsekkétyen, a helyi nemzeti bizottság előtti téren ittasan keveredett vitába Jozef Gutmannel. Bohák – szlovák nyelven vitázva – azt állította, hogy Magyarországon háború folyik, ami Csehszlovákiába is átgyűrűzhet, és „utána jobb élet lesz”. Gutman az ellenke-

⁴⁰⁴ ŠA N PL, ES Š, T 175/56, Zápísnicá o odvolacom pojednávání (3 To 553/56).

⁴⁰⁵ ŠA N PL, OP Ž, Pv 439/56, Rozsudok (T 353/56-7).

zójéről próbálta meggyőzni Bohákot, de sikertelenül. Ennek a találkozásnak nem is lett volna rendőrségi és bírósági folytatása, ha Bohák 1956. november 7-én az érsekkétyi postán nyilvánosan nem kezdi „elemezni” a nemzetközi és a budapesti történéseket. Szerinte ugyanis az amerikaiak (állítólag „cigány amerikaiak”) felheccelték a magyarokat, és utána nem segítettek nekik. Még aznap letartóztatták és vizsgálati fogságba helyezték. A Zselízi Járási Ügyészség korábbi, októberi kijelentésével együtt köztársaság elleni lázítással vádolta.⁴⁰⁶

A Zselízi Népbíróság az 1956. november 23-i tárgyalásán négy hónap letöltendő börtönre ítélte. Ítéletét súlyosbította, hogy korábban már kétszer büntetve volt, és a hivatalos szervek szerint nem élt „rendes munkás életet”.⁴⁰⁷ A Nyitrai Járásbíróság 1956. február 21-én kereken elutasította és indokolatlannak nyilvánította fellebbezését, mert a tanúvallomások, főleg Jozef Cimbalíké, aki az Érsekkétyi Helyi Nemzeti Bizottság titkára volt, meggyőzőek voltak. A járásbíróság Bohák érvelését, hogy Cimbalík nem is tudott magyarul, így nem is érthette, hogy mit mondott a postán, figyelmen kívül hagyta.⁴⁰⁸

4. EGY „TÍZPERCES ELIGAZÍTÁS” TÖRTÉNETE

Az egyetlen, munkahelyen dokumentált népbírósági ügy Léváról származik. A Nyitrai Baromfifeldolgozó Üzem lévai kirendeltségében 1956. október 29-én a reggeli órákban az igazgató, Petrovič eligazítást tartott a kb. 30 fős munkáskollektívának. A magyar ellenforradalmárok tetteit és céljait „világította meg”. A jelenlévőket hűségnyilatkozat aláírására szólította fel. Erre az üzem két hivatalnoka, a 39 éves Karol Bačkor és a 24 éves Tibor Tomčík, lévai szlovák lakosok kértek szót. Bačkor úgy nyilatkozott, hogy hagyják békén a magyarokat, amúgy is ott nemzeti felszabadítási harc folyik. Tomčík – vitába keveredve az igazgatóval – azt állította, nem igaz, hogy ügynökök robbantották ki a felkelést, melyet előre megterveztek, és hogy az ellenforradalmárok felszámolásával a

⁴⁰⁶ ŠA N PL, OP Ž, Pv 397/56, Obžaloba (Pt 316/56).

⁴⁰⁷ ŠA N PL, OP Ž, Pv 397/56, T 321/56.

⁴⁰⁸ ŠA N PL, OP Ž, Pv 397/56To 41/57.

társadalmi rendet állítják vissza Magyarországon. Azt mondta, hogy a felkelők már egész Nyugat-Magyarországot az ellenőrzésük alatt tartják.

A rendőrségen a kihallgatás alatt Bačkor (állítólag) azzal védekezett, hogy ő magyar érzelmű ember, és csupán a véleményét mondta el. Közfelháborodást nem akart okozni, és hamis híreket sem kívánt terjeszteni. Mindketten bevallották, hogy az információkat a Szabad Európa Rádióból és a magyar rádióból szerezték.⁴⁰⁹

A Lévai Járási Ügyészség szerint Bačkor és Tomčík súlyos bűncselekményeket követtek el. Alaptalan híreket terjesztettek, ami elégedetlenséghez vezetett. A vádlottak nem akarták aláírni a pártnak és a kormánynak küldendő hűségnyilatkozatot (ez nem volt igaz). Cselekedetük társadalmilag veszélyesnek minősült, mert baráti országban zajló ellenforradalmi tevékenységgel szimpatizáltak. A vádlottaknak az ügyészi vádirat szerint tudatosítaniuk kellett volna, hogy ellenséges beállítottságú híradásokat nem hallgathatnak, és nézeteik a magyarországi eseményekről tévesek.

A Lévai Népbíróság 1956. november 20-án tárgyalta az ügyet. Tettük társadalmi veszélyességét kihangsúlyozta – az összes ideológiai ballasztot felvonultatva –, de meglepő módon enyhe ítéletet hozott. A bíróság figyelembe vette a vádlottak büntetlen előéletét. A két hónap egy évre felfüggesztett börtönbüntetést elegendőnek vélte „átnevelésükre”.⁴¹⁰

5. A RENDSZER ÉS A SZLOVÁK NEMZET „ELLENSÉGE”

A 32 éves szlovák–magyar vegyes házasságból, munkáscsaládból származó, magát magyarnak valló Fučko Ferenc⁴¹¹ ipolysági lakos, kéményseprő 1956. október 29-én Hrussóba utazva nem gondolta volna, hogy örökre emlékezetes lesz ez a szolgálati útja. Nem idegen helyre ment. A Besztercebányai Állami

⁴⁰⁹ ŠA N PL, Eudovj súd Levice (továbbiakban ES L), T 273/56, Pt 271/56. A peranyag töredékesen maradt fenn.

⁴¹⁰ ŠA N PL, ES L, T 273/56, Rozsudok (T 275/56-20).

⁴¹¹ A periratban ilyen formában írta családnevét.

Vállalat Ipolysági Kirendeltségének alkalmazottjaként a szélesebb régió településeit, így Hrussót is sokszor – több mint hat éve – látogatta.

Ipolyságról autóbusszal utazott Hrussóra kéménytisztítás végett. Viliam Hlavaj házánál találkozott az ács munkát végző idősebb Štefan Kamasszal és fiával, Pavel Kamasszal. Štefan Kamas megkérdezte őt, hogy van, mire a fiatalabbik közbevágott, hogy biztosan rosszul, mert odaát verik a magyarokat. Fučko azt válaszolta, hogy „elég szomorú dolog, hogy olyan sok a halott”. Az idősebbik Kamas megkérdezte, hogy még mindig folynak-e a harcok. Fučko szerint „még mindig nincs ott nyugalom”. A fiatalabbik Kamas ekkor kezdett provokálni: „Én naponta húsz magyart ölnék meg!” Ez a megjegyzés sértette Fučkot, aki megpróbálta „felvilágosítani”: „Lassan, lassan, hiszen azok a magyarok Önt nem bántották. (...) A magyarok nem a kormány ellen harcolnak, csak Gerő miniszter ellen, akit el is mozdítottak.” Pavel Kamas azonban folytatta a sértegetést: „Ezek magyarok, csak verekednének, ezek disznók.” Fučko visszavágott: „Maga is lehet olyan disznó, mint egy magyar.” Štefan Kamas ekkor szólt rá Fučkóra, hogy vigyázzon, mit mond, mert Hrussóban van (ezzel utalt a község szlovák jellegére). Fučko csak annyit mondott, hogy ő itt senkit sem bántott, és ezzel elment.⁴¹²

Az összeütközésnek két nap múlva lett folytatása. Ismeretlenül származó feljelentést követően 1956. október 31-én Fučko Ferencet letartóztatták. November 1-jétől a járási ügyész, Ján Dulay javaslatára vizsgálati fogságba helyezték a besztercebányai börtönben köztársaság-ellenes lázítás és rémhírterjesztés vádjával.⁴¹³

Fučko sorsát megpecsételte, hogy a két Kamas egyöntetűen ellene vallott. A magyarországi eseményekkel kapcsolatban alaptalan rágalomokkal illették. („A kilencmilliós magyar nemzet most már nem fog nyomorultul szenvedni, mint eddig, és úgy él majd, mint az osztrák vagy a svéd. (...) Senki nem várt segítséget Csehszlovákiától. A csehszlovák katonák Szlovákgyarmatnál mentek át a határon, de az orrukra koppintottak a magyarok. (...) Szégyen a szlovákokra, hogy mit tettek ezen a vidéken.”) Lényegében magyar nacionalistaként festették le őt, aki nyíltan rokonszenvezett a magyar ellenforradalommal. Štefan Kamas szerint Fučko régtől sovínisztaként viselkedett a szlovák nemzettel

⁴¹² ŠA N PL, Ludový súd Šahy (továbbiakban ES Š), Pt 170/56, Protokol o výslechu.

⁴¹³ ŠA N PL, LS Š, Pt 170/56, Pv 221/56.

szemben. Ezenkívül munkáját sosem végezte el rendesen, amire a helyiek is panaszkodtak.⁴¹⁴

A harmadik tanú, Viliam Halaj nem volt jelen az éles véleménycserén, semlegesen nyilatkozott, csak annyit mondott, hogy mikor Fučko elment, a Kamasok nem mondtak semmit, hogy valamiféle konfliktus történt volna.⁴¹⁵

Az Ipolysági Járási Ügyészség 1956. november 9-i vádirata ugyan köztársaság elleni lázítással vádolta, de külön hangsúlyozta, hogy magatartásával nyugtalanította a szlovákokat, és lázító szavaival felboríthatta volna a békés szlovák–magyar együttélést.

Az egyórás nyilvános népbírósági tárgyalásra 1956. november 21-én került sor Ipolyságon. Fučko végig ártatlannak vallotta magát, de szigorú ítélet született. Három hónap börtönt kapott, melyhez a perköltségek megtérítésének kötelezettsége is társult. A bírósági indoklás szerint a társadalomra felettébb veszélyes bűncselekményről volt szó, melyre kiélezett nemzetközi helyzetben, a „magyarországi munkásosztály hatalmának a megőrzéséért” vívott harcok közepette került sor.⁴¹⁶ Munkaadója sikertelenül próbálta elhalasztatni büntetését a télen megnövekedett kéményseprői munkákra hivatkozva.⁴¹⁷

Fučko 1956. december 13-án kezdte meg büntetése letöltését az északnyugat-csehországi libkoveci munkatáborban (Národně pracovní tábor č. 2 Libkovice). 1957. február 1-jén szabadult.⁴¹⁸ Az Ipolysági Járási Ügyészség már 1956. december 21-én sürgette a bírósági eljárás költségeinek (347,60 Kčs) megtérítését, amitől 1957. április 15-én állt el. Csak ekkor vették figyelembe Fučko szerény vagyoni helyzetét.⁴¹⁹

⁴¹⁴ ŠA N PL, ES Š, Pt 170/56, Protokol o vyluchu – Pavel Kamas, Protokol o vyluchu – Štefan Kamas.

⁴¹⁵ ŠA N PL, ES Š, Pt 170/56, Protokol o vyluchu – Viliam Halaj. Fučko külön kérte, hogy hallgassák meg tanúként Halajt. A rendőrségen 1956. november 1-jén a kihallgatási jegyzőkönyv utolsó oldalára írta magyarul a következőket: „Kérem, hogy Halaj, aki ott volt, legyen kihallgatva, mert nem érzem magam bűnösnek.”

⁴¹⁶ ŠA N PL, ES Š, Pt 170/56, Zápisnica o hlavnom pojednávaní (T 175/56).

⁴¹⁷ ŠA N PL, ES Š, Pt 170/56, Kn 541/1956.

⁴¹⁸ ŠA N PL, ES Š, Pt 170/56, NZ 224/56.

⁴¹⁹ ŠA N PL, ES Š, Pt 170/56, Dd 414/56.

6. A SZLOVÁK–MAGYAR VISZONY „MEGRONTÓJA”

A fiatal, 29 éves, tüdőgyulladás szövődményei miatt rokkantnyugdíjas százdi Szabó István, aki éppen 1956 tavaszán állt erdőőrként munkába, egy tizenegy évvel ezelőtti sérelmet hordozott magában. 1945 decemberében, mikor a szovjet hadsereg súlyos harcok árán elfoglalta az Alsó-Ipoly mentét, Százdon, a többi helyi lakossal együtt védelmi állásokat kellett építenie. A munkák felügyeletével Ján Ivanovičot bízták meg, aki a falubelieket, köztük Szabót is, gyors munkára szorította.⁴²⁰

Szabó 1956. október 30-án a százdi kocsmában Szobi Jánossal találkozott, akinek ittasan azt mondta, hogy „ő is elmegy a szlovákokkal, mert reszlovakizált”. A vendéglős és Szobi ezen csak nevetett. Ekkor érkezett Ivanovič, akinek Szabó ismét kifejtette, hogy „a szlovákoknak és a reszlovakizáltaknak el kell menniük Százdról. Csak 17 [magyar] család marad, akik nem reszlovakizáltak”. Valószínűleg Ivanovič pontosan nem értette, hogy mire utalt Szabó, mert Szobi magyarázta el neki. Ezután Ivanovič elment, és hallotta, amint Szabó még azt is mondta, hogy megy őt feladni, de ő ettől nem fél.⁴²¹

Mindenesetre 1956. november 1-jén letartóztatták, és Besztercebányán köztársaság elleni lázítás vádjával vizsgálati fogságba helyezték.⁴²² Az ipolysági járási ügyész, Václav Hruška szerint Szabó vétkes volt, mert kijelentéseivel félelmet keltett a szlovákok és a reszlovakizáltak körében. Magatartása „objektív módon” veszélyeztette a köztársaság és a társadalmi rend alapjait. Szavai a magyar nemzetiségű lakosok között ellenséges hangulatot szíthattak az állam területi egységével szemben. Nyíltan kifejezte szimpátiáját a határrevízióval kapcsolatban. Szabó tette különösen veszélyes volt, mert nemcsak az ellenforradalmi puccsot támogatta Magyarországon, hanem a magyarok között azt a meggyőződést erősítette, hogy a déli területeket visszacsatolják Magyarországhoz. Ezzel békétlenség és ellentét alakult volna ki a szlovákok és a magyarok között, miközben „a mi népi demokratikus rendszerünkben a magyar kisebbség egyenjogúsága minden tekintetben biztosított.”⁴²³

⁴²⁰ ŠA N PL, ES Š, T 174/56, Protokol o vypslechu – Štefan Szabó.

⁴²¹ ŠA N PL, ES Š, T 174/56, Protokol o vypslechu – Ján Ivanovič.

⁴²² ŠA N PL, ES Š, T 174/56, Pv 22/56, NZ 3335/56.

⁴²³ ŠA N PL, ES Š, T 174/56, Pt 168/53.

A bírósági tárgyalásra 1956. november 21-én került sor. Szabó védőügyvédet nem kapott. Védelmére azt hozta fel, hogy ittasan követte el cselekedetét, és tettét már megbánta. A bíróság ezt elutasította, azzal az érvel, hogy ittassága nem menti fel büntetőjogi felelőssége alól. Tettét tudatosan, megnövekedett nemzetközi feszültségben követte el. Öt hónap börtönt kapott, és a perköltségek megtérítésére kötelezték.⁴²⁴

Szabót már az ítélelethozatal napján – egyébként más esetekkel összehasonlítva – nagyon gyorsan elszállították a pilzeni munkatáborba (Národně pracovní tábor č. 1 Plzeň), ahonnan 1957. április 1-jén szabadult. Az Ipolysági Járási Ügyészség – tekintettel vagyoni állapotára – 1957. április 16-án állt el a perköltségek (312,20 Kčs) behajtásától.

7. A KOMMUNISTA PÁRTTAG, AKI ÁRULÓ LETT

A 30 éves Ladislav Paraj életútja Magyarországról való áttelepülésétől kezdve, 1947-től 1956. november 4-ig felfelé ívelt. A magyarországi Homrogdon született szlovák családban 1926-ban. Apja, Ján Paraj csendőrként futott be karriert. Kassán szolgált 1911–1914 között, 1914-ben bevonult katonának, és 1918 májusában szerelt le. Utána egy évtizedet töltött Homrogdon főtörzsőrmesteri rangban. 1928-ban vásárolt házat Szarvason, ahol földjeik is voltak. Az idősebbik Paraj 1939 novemberétől Kondoroson dolgozott rendőri titkárként. A Paraj család 1947-ben áttelepült Szlovákiába (apja a kihallgatásakor arra a kérdésre, hogy milyen oknál fogva települt át, azt mondta, hogy szlováknak érzi magát, és Magyarországon mást sem hallott, csak hogy „bűdös tót”).⁴²⁵

Ladislav Paraj 1947. december 13-án belépett a kommunista pártba. A Zselízi Építészeti Vállalatnál hivatalnokként dolgozott 1947–1950 között, majd Nyitrán töltött egy évet. 1950 júliusában nősült, egy gyermeke volt. Albérletben éltek, szerény vagyonnal rendelkeztek. Paraj egy ideig a Zselízi Építészeti Vállalat

⁴²⁴ ŠA N PL, ES Š, T 174/56, Zápisnica o hlavnom pojednávani.

⁴²⁵ ŠA N PL, OP Ž, Pv 437/56, Pv 437/56-7 (Ján Paraj). Ladislav Paraj anyaga még megtalálható ŠA N PL, OS Ž, T 368/56.

vezetője volt, majd 1952 októberétől a Szlovák Műszaki Egyetemet látogatta. Építézmérnökként, káderként fényes jövő állt előtte.⁴²⁶

Ladislav Paraj 1956. november 4-én délután négy óra körül részegen a zselízi Jednota vendéglőben találkozott Michal Záprttal, akivel kb. negyedórás beszélgetést folytatott. Rázúdította a kérdéseit és válaszait. Megkérdezte Záprtot, tudja-e, hogy mi folyik Magyarországon, hogy az oroszok beavatkoztak, és hogy gyilkolják a magyarokat?⁴²⁷ Ő azonban ismeri a magyar vért, és ezért valaki megfizet. Hogy ő a magyar felkelők oldalán áll, és megbosszulja őket, ha meg is kell halnia.⁴²⁸ Záprt szerint az oroszok beavatkozásának minden bizonytalansággal való oka volt. Megpróbálta csitítani a részeg Parajt, aki azt válaszolta, hogyha valami nem tetszik, fel is jelentheti a 200 méterre található Štb-n.⁴²⁹ Záprt ideges lett a beszélgetéstől (másképp fogalmazva félt), és 1956. november 28-án – úgy tűnik, hogy hosszas töprengés után – feljelentette Parajt a rendőrségen.⁴³⁰

Jozef Vyskok járási ügyész – miután konzultált a Szlovák Kommunista Párt Járási Bizottságának titkárával – 1956. december 3-án határozott Paraj vizsgálati fogságba helyezéséről. Érvelése szerint Paraj kijelentései a társadalmi be rendezkedés és szövetséges állam ellen irányultak. Paraj – immár a nyitrai börtönből – nyomban fellebbezett a Nyitrai Kerületi Bíróságnál, amely azonban az

⁴²⁶ ŠA N PL, OP Ž, Pv 437/56, Zápisnica napísaná na okresnej prokuratúre v Želiezovciach dňa 10. 12. 1956 – manželka Ladislava Paraja; Pv 437/56-7 (Ladislav Paraj – sťažnosť do väzby).

⁴²⁷ A szovjet hadsereg egységei 1956. október 31-től özönlettek az országba. November 4-én kezdték meg Budapest és a nagyobb magyarországi városok elleni általános támadást. Varga László (szerk.): 1956. *A forradalom kronológiája és bibliográfiája*. Századvég Kiadó–Atlanti Kiadó–1956-os Intézet, Budapest, 1990. 67. Gati, Charles: *Stroskotané ilúzie. Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*. Bratislava, Kalligram, 2006, 251–252.

⁴²⁸ Ladislav Paraj bírósági anyagában, az őrizetbe vétele ügyészségi indoklásában – de Záprt tanúvallomásában nem található – felmerül egy utalás Pozsonyra („Ő [mármint Paraj] tudja, hogy mi folyik Pozsonyban”). Elképzelhető, hogy tudomása lehetett a forradalom szlovák visszhangjáról Pozsonyban, vagy tanúja (részese) lehetett az 1956 tavaszán kibontakozó egyetemista megmozdulásoknak. Az iratban talán az 1956. október 23-a után lezajlott szlovákiai egyetemi és főiskolai gyűlésekre történt utalás. Vö. Tüma, Oldřich: A magyar forradalom hatása Csehszlovákiára, 1956–1968. In Rainer M. János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában. Évkönyv XIV. 1956-os Intézet*, 2006–2007, 82. Bukovszky László: Október szlovákiai recepciójának tükröződése a (cseh)szlovák állambiztonsági iratokban. In Rainer M. János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában. Évkönyv XIV. 1956-os Intézet*, 2006–2007, 345–346.

⁴²⁹ A csehszlovák politikai titkosrendőrség, a Štátna bezpečnosť rövidítése.

⁴³⁰ ŠA N PL, OP Ž, Pv 437/56, Dozoroví spis v trestní věci; Zápisnica napísaná na okresnej prokuratúre v Želiezovciach dňa 10. 12. 1956 – Michal Záprt.

ügyet a ténymegállapítás hiányosságai és az egyetlen tanú, Záprtv homályos és kusza vallomása miatt visszaküldte a Zselízi Járási Ügyészségnek. Lényegében új, megalapozottabb határozatra volt szükség őrizetbe vételéhez.⁴³¹

A népbírószági tárgyalásra 1957. január 25-én került sor. Paraj azzal védekezett, hogy részeg volt. A szovjet hadsereg elleni szavakat sajnálta. Nem tudta pontosan, hogy mi folyik Magyarországon. Érvelését azzal utasították el, hogy kommunistaként politikailag és ideológiailag fejlettnak kellett volna lennie. Tudnia kellett volna, hogy hová irányul a magyar ellenforradalmi elemek tevékenysége. Ugyanakkor tudatosítania kellett volna azt is, hogy a Szovjetunió nélkül Csehszlovákia sem létezne, és így Paraj sem folytathatott volna egyetemi tanulmányokat. Elárulta a munkásosztályt is, amelyik a kiadásait fedezte. Társadalmilag kudarcot vallott, mert nem lett rendes állampolgár. A magyar ellenforradalom támogatásával egyértelműen kinyilvánította ellenséges érzelmeit a népi demokratikus rendszerrel, a Szovjetunióval és annak politikájával szemben. Hat hónap börtönbüntetést kapott.⁴³²

Paraj ez ellen is fellebbezett.⁴³³ Az ítélet enyhítését kérte, hiszen ittasan beszélt, és a dolgokat csak négy szemközt mondta. A Nyitrai Járásbíróság 1957. február 28-án elutasította a kérvényét. Még ha ittasan volt is, tudatában kellett lennie szavai súlyának. A vendéglőben, nyilvános helyen mások is hallották szavait. Társadalom- és szovjetellenes magatartásával nagy büntetést követelt el. Fellebbezése elutasításakor felhasználták ellene apja – immár kompromittáló – foglalkozását is: Paraj „Horthy-rendőr” családjából származott.⁴³⁴ További fellebbezésre már nem volt lehetőség.

Ladislav Paraj büntetését letöltötte, de sérelmét nem felejtette. A dubčeki erjedésben bízva 1968 végén vagy 1969 elején nyújthatta be kérvényét, hogy 1956-os ügyében szolgáltatassanak igazságot. Azzal indokolta kérvényét, hogy vallomását erőszakkal csikarták ki. Büntetése túlzott volt, csak egyetlen tanú volt, aki ellene vallott, és nem kapott védőügyvédet.⁴³⁵

⁴³¹ ŠA N PL, OP Ž, Pv 437/56, Kpa 237/56.

⁴³² ŠA N PL, OP Ž, Pv 437/56, Rozsudok (T 368/56-15).

⁴³³ ŠA N PL, OP Ž, Pv 437/56, Pt 372/56-12.

⁴³⁴ ŠA N PL, OP Ž, Pv 437/56, T 368/56.

⁴³⁵ ŠA N PL, OP Ž, Pv 437/56, Pt 375/56-20.

A rehabilitációra törvény adta lehetősége volt, mert a csehszlovák szövetségi parlament 1968. június 25-én elfogadta a 82/1968-as törvényt az 1950-es évek koncepciók pereinek a felülvizsgálatáról.⁴³⁶

Paraj kérvényének sorsa jól dokumentálja a husáki visszarendeződést. A Pozsonyi Kerületi Ügyészség 1969 áprilisában megkapta Léváról a Paraj-dossziét és az év decemberében továbbította a Legfelsőbb Ügyészségnek Pozsonyba. Érdemi döntés azonban nem született.⁴³⁷ Az ügyet ad acta tették, és Parajnak a rehabilitációra 1992. május 14-ig kellett várnia.⁴³⁸

8. BÜNTETÉS ÉS MEGHURCOLÁS

A 36 éves szlovák nemzetiségű, garamlöki lakos, Jozef Varga stabil és jövedelmező állást mondhatott magáénak. A Zselízi Állami Gazdaságnál hetedik éve dolgozott könyvelőként. Ez a kiszámíthatónak tűnő életpálya egy 1956. december 11-i esemény miatt tört derékba.⁴³⁹

Varga az állami gazdaság büféjében többedmagával tárgyalta a magyarországi eseményeket. Szerinte a Kádár-kormány⁴⁴⁰ rossz politikát folytatott, hiszen belelövetett az oroszokkal a dolgozókba, pedig éppen hogy engedményeket kellett volna tennie, hogy az elégedetlenség megszűnjön. Szóba került az is, hogy Magyarország a déli területeket fogja követelni. Varga ellenben úgy vélte, hogy ez csak magyarországi propaganda. Itt él, jól ismeri a viszonyokat. Csehszlovákiában mégiscsak jobb a helyzet, mint Magyarországon. Ezután keveredett szóváltásba Mária Némethóval.

⁴³⁶ Bystrický, Valerián et al.: *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. Bratislava, Historický ústav SAV, 2008, 137.

⁴³⁷ ŠA N PL, OP Ž, Pv 437/56, Pt 372/56-21.

⁴³⁸ ŠA N PL, OS Ž, T 368/56, Rt 36/92.

⁴³⁹ Peranyaga megtalálható két fondban: ŠA N PL, OP Ž, Pv 456/56; OS Ž, To 965/56.

⁴⁴⁰ A Nagy Imre-kormány megbuktatására felállított Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, melyben Kádár János miniszterelnök volt, 1956. november 4-én alakult meg. Kádár előző este vállalta a szovjet érdekeket kiszolgáló politikai központ vezetését. Rainer M. János: *Ötvenhat után*. Budapest, 1956-os Intézet, 2003, 33.

Némethová Hontalmásról érkezett vissza, ahol a Zselízi Állami Gazdaság alkalmazottainak a fizetéseit intézte. Elpanaszolta, hogy eltűnt a pénze, és a lo-pással az ottani magyarokat gyanúsította („csak egy piszkos magyar lehetett”). Varga erre megjegyezte, hogy ne nyilatkozzon így mindenkiről, aki magyarul beszél.⁴⁴¹

A következő nap egy ismeretlen személy feljelentette Vargát.⁴⁴² Jozef Vyskok zselízi járási ügyész 1956. december 14-én megfogalmazott vádiratában szövetséges állam, jelen esetben a kádári Magyar Népköztársaság gyalázásának vádjával rendelte el vizsgálati fogságba helyezését a nyitrai börtönben. Varga tagadta a vádakát. Nem érezte magát bűnösnek, mert a magyarországi történésekkel és Kádár János politikájával kapcsolatban – melyekkel amúgy is sokan foglalkoznak, hiszen ezeket több helyen hallotta – csak a véleményét mondta el és senkit sem sértett meg. A szovjet hadseregre pedig nem mondott semmi törvényelleneset.⁴⁴³ Négy tanú azonban terhelő vallomást tett rá.

A bírósági tárgyaláskor, Zselízen, 1956. december 18-án végig tagadta bűnösségét. Az ítéletben hangsúlyozott szerepet kapott két vád: Kádár – egyben az új magyar kormány – és a szovjet hadsereg dehonosztálása. A vádlott az utolsó szó jogán igazságos ítéletet kért. Jozef Varga a tárgyalási jegyzőkönyv szerint – ki tudja, miért? – elállt a fellebbezés lehetőségétől. Ugyan hat hónap börtönbüntetést kapott, és meg kellett térítenie a perköltségeket, de mégsem vonult börtönbe.⁴⁴⁴ Apja, idősebb Jozef Varga ugyanis gyorsan, november 18-án fellebbezett az ítélet ellen a Nyitrai Kerületi Bíróságnál. Kérte fia büntetésének mérséklését, feltételelessé alakítását, mert büntetlen előéletű volt, és ő mint hadirokkant és felesége fiuk keresetétől függtek. Ugyanakkor szerinte 1957. január 1-jével hatályba lép az új büntetőtörvénykönyv, mely az ilyen jellegű ítéleteket feltételesekké nyilvánítja. Mindenesetre a szóban forgó 82/1950-es törvény módosítására ténylegesen 1956 végén került sor, de az új bírósági tárgyalást még 1956. november 19-én lefolytatták. Varga kitartott korábbi vallomása mellett, és kétségbe vonta a tanúk szavahihetőségét, mert szerinte azok a munkahelyéről „akarták kiűzni”.⁴⁴⁵

A zselízi népbíróság az ügyben a Nyitrai Kerületi Bíróság döntésére várt. Jozef Varga gyakorlatilag szabaddal maradt. A végleges ítélet 1957.

⁴⁴¹ ŠA N PL, OS Ž, To 965/56, Protokol o víslechu – Jozef Varga.

⁴⁴² ŠA N PL, OS Ž, To 965/56, 20375/40.

⁴⁴³ ŠA N PL, OS Ž, To 965/56, T 354/56.

⁴⁴⁴ ŠA N PL, OS Ž, To 965/56, Zápisnica o hlavnom pojednávani (T 354/56-4), T 354/56-6.

⁴⁴⁵ ŠA N PL, OS Ž, T 354/56, Zápisnica o odvolacom pojednávani (3 To 965/56-10).

február 19-én született meg. A Nyitrai Kerületi Bíróság nem talált jogsértést a Zselízi Népbíróság határozatában. A bizonyítási eljárást törvényesnek minősítette és a tanúk Vargával szembeni elfogultságának vádját elvetette. Vargának csupán a per költségeit nem kellett megfizetnie.⁴⁴⁶

Közben 1957. február 15-én váratlanul elbocsátották munkahelyéről, és állástalan lett. Ezt az eljárást éles hangon kritizálta, és 1957. február 27-én tiltakozott a Nyitrai Kerületi Bíróságon: „Nem tudom, hogy a szóban forgó büntett érvényes-e a családtagjaimra is, mivel én tartom el őket, és helyes-e, hogy ma, mikor a szocializmus építéséről beszélünk, alkalmazottakat bocsátanak el hamis vádak alapján, emellett megfélelkeznek az öreg szüleimről, akik valószínűleg kenyér nélkül maradnak. Ezért kérem kérvényem mielőbbi elintézését, mert nem tudom, hogy új munkahelyet kereshetek-e, vagy kérnem kell, hogy a büntetésemet minél hamarabb kitöltsem, és végül értesítem Önöket, hogy az egészségi állapotom rosszabbodik.”⁴⁴⁷

A dokumentumok tanúsága szerint Jozsef Varga önként vonult be a nyitrai börtönbe 1957. április 4-én.⁴⁴⁸ A közép-csehországi, Kladnói járásban található vinařicei munkatáborba (Nápravně pracovní tábor Vinařice) április 23-án szállították át.⁴⁴⁹ A pilzeni munkatáborba 1957. június elején helyezték át.⁴⁵⁰ Varga 1957. szeptemberében kérvényezte szabadon bocsátását, de a Pilzeni Jársbíróság ezt elutasította. Munkamoráljával, magaviseletével nem volt gond, de politikailag passzív volt, és az „átnevelése” még nem fejeződött be.⁴⁵¹ Jozef Varga végül 1957. október 9-én szabadult.⁴⁵²

⁴⁴⁶ ŠA N PL, OS Ž, T 354/56, Rozsudok (3 To 965/56-12).

⁴⁴⁷ ŠA N PL, OS Ž, T 354/56, 3 To 965/56.

⁴⁴⁸ ŠA N PL, OS Ž, T 354/56, VB-1204/30-1957.

⁴⁴⁹ ŠA N PL, OS Ž, T 354/56, 6560.

⁴⁵⁰ ŠA N PL, OS Ž, T 354/56, NTP 5108/10e-57.

⁴⁵¹ ŠA N PL, OS Ž, T 354/56, PP 774/57.

⁴⁵² ŠA N PL, OS Ž, T 354/56, 5108/10b-57.

9. AZ ÁLLAMELNÖKÖT „MEGSÉRTŐ” SZLOVÁK

A 23 éves szlovák nemzetiségű, katolikus, gyökösi illetékességű Jozef Chovan, aki magángazdálkodóként kilenc hektár földet művelt és „magánvállalkozóként” lovas kocsijával teherszállítást is vállalt, családfenntartó volt. Anyját és 50%-ban rokkant testvérét gondozta. Falubeli szomszédasszonya, Mária Račková almáit fuvarozta le a magyarokhoz a Zselízi járás községeibe.

Chovan 1956. november 21-én Zselíz tergenyei településrészében található Jednota vendéglőben már ittasan kért italt. A vendéglős, David Masaryk egy új, az alkoholizmus elleni harcot meghirdető rendeletre (más iratban a határövezet békéje szerepel) hivatkozva megtagadta az erőspálinka kiszolgáltatását. Chovan megjegyezte: „szamárnak volt az, aki kiadta ezt a törvényt”. Nos, azt Antonín Zápotocký írta alá. A pálinka fogyasztása közben pedig említette, hogy Magyarországon még mindig nyugtalanság van. Az oroszok leverik a magyarokat, hiszen már nyolc orosz hadosztály áll készen.⁴⁵³

Következő nap letartóztatták. A Zselízi Járási Ügyészség határozott vizsgálati fogságba helyezéséről a nyitrai börtönben, mert kijelentéseit társadalmilag veszélyesnek vélte, szabadlábban pedig befolyásolhatta volna a tanúkat.⁴⁵⁴

A népbírósági tárgyalásra 1956. december 7-én került sor. A kijelentéseit sajnálta, ittas állapotban tette, nem is emlékezett rájuk. Az ügyészség eltúlozta a vádakát. Chovan állítólag az állam elnökét vulgáris módon támadta és sok személy előtt, nyilvánosan gyalázta. Azt is állította, hogy az orosz hadosztályok érkezése majd zűrzavart okoz. Mindezekért öt hónap letöltendő börtönbüntetést kapott, hogy átnevelése sikeres legyen. A perköltségeket is meg kellett térítenie.⁴⁵⁵

Anyja, Žofia Chovanová – a Gyökösi Helyi Nemzeti Bizottság igazolásával – sikertelenül kérvényezte a feltételes büntetést, esetleg a pénzbírság kiszabását, vagy a szabadon bocsátását a Nyitrai Kerületi Bíróságnál. Chovanová azzal érvelt, hogy fia tartotta fenn a gazdaságot. Ő özvegyként, és rokkant fia teljesen rá voltak szorulva.⁴⁵⁶

⁴⁵³ ŠA N PL, T 342/56, Protokol o výslechu – Jozef Chovan.

⁴⁵⁴ ŠA N PL, T 342/56, Pv 429/56.

⁴⁵⁵ ŠA N PL, T 342/56, Zápisnica o hlavnom pojednávaní; Rozsudok (T 342/56-13).

⁴⁵⁶ ŠA N PL, T 342/56, 76/56.

Jozef Chovan 1957. január 15-én került a vinařicei munkatáborba, ahonnan elnöki amnesztiával szabadult április 27-én.⁴⁵⁷

BEFEJEZÉS HELYETT

A magyarországi politikai erjedés, a társadalmi párbeszéd új tereinek a megnyílása és főleg a magyar fegyveres ellenállás 1956. október 23-a utáni kibontakozásának hírei – a rádióknak és a rokoni, baráti kapcsolatoknak köszönhetően – aránylag gyorsan terjedtek a dél-szlovákiai régióban. A hírekhez álhírek, hozzáköltések, pletykák és új értelmezések társultak, gyakran a csehszlovákiai politikai és társadalmi viszonyokra, a kommunista párt hatalmi monopóliumára vagy éppen a szlovák–magyar együttélés frusztrációira, problémáira reflektálva.

Az 1956-os forradalom hatásainak, recepciójának vizsgálatokor felértékelődhetnek a dél-szlovákiai lokális, főképpen (kis)városi és falusi életvilágokat bemutató források, melyek ugyan az etnikai, szociális és mentális törésvonalakra vonatkoznak, de bennük a társadalmi rendszerről és a szlovák–magyar együttéléstről vallott nézetek, előítéletek, sérelmek is felbukkannak. Végül is, a vizsgált források tükrében, 1956 nemcsak kisebbségi magyar, de dél-szlovákiai szlovák élmény is volt. Ezek a dokumentumok ugyanakkor a szocializmus hétköznapi valóságának az érdekes lenyomatait képezik, egyfajta kor- és kórképet közvetítenek.

1956-ban – egy rendkívüli történelmi pillanatban – az idő „felgyorsulásáról” beszélhetünk. Az események, jelenségek, élethelyzetek (ön)dokumentálása ezért volt töredékes vagy egyoldalú.⁴⁵⁸ A népbírószági perek által sújtott szlovákiai emberek személyes történetei, a velük folytatott mélyinterjúk tehetik teljessé (teljesebbé) a fentiekben bemutatott képet. Interjúkészítésre nem vállalkozhattam. Később, talán ez irányban is szülehetnek kezdeményezések.

⁴⁵⁷ ŠA N PL, T 342/56, 5921, Spr 3018/57.

⁴⁵⁸ Vö. Molnár Adrienne–Körösi Zsuzsanna–Keller Márkus (szerk.): *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. Budapest, 1956-os intézet, 2006, 8.

VII. FEJEZET

Bajcsi Ildikó

Az 1956-os forradalom megítélése Komáromban és a Komáromi járásban, különös tekintettel a (cseh)szlovákiai magyarságra*

BEVEZETŐ

2006-ban, az 1956-os forradalom 50. évfordulója alkalmából megsokasodtak a történeti kutatások a témában, s ez a határon túli magyarságot is pozitívan érintette.⁴⁵⁹ Bár a (cseh)szlovákiai magyarok vonatkozásában már ekkor fontos lépésekre került sor 1956 feldolgozásában, az itteni magyar közösség forradalommal szembeni magatartásának feltárása az erdélyi, kárpátaljai és vajdasági kutatásokkal szemben még mindig komoly hiányokat mutat.⁴⁶⁰

* A dolgozatban a ma hivatalosan Komárno nevet viselő várost annak egyetlen hiteles magyar nevén, Komáromnak fogom nevezni. A Komárom megnevezés így – minden külön nem jelölt esetben – a mai Szlovákiához tartozó városra vonatkozik.

⁴⁵⁹ A (cseh)szlovákiai magyarság vonatkozásában ki kell emelni a Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Szlovák Tudományos Akadémia által 2006. október 4-én megrendezett *Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia* c. nemzetközi konferenciát, melynek eredményeiből született a következő kötet: Ivaničková, Edita–Simon Attila: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 2006.

⁴⁶⁰ Elsősorban Szesztay Ádám munkáit kell említeni: Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003. Uő: *Kisebbségi*

Jelen tanulmány a forradalom helytörténeti szempontjait figyelembe véve Komárom és a Komáromi járás lakosainak viszonyulását vizsgálja az 1956-os forradalomhoz, különös tekintettel a magyarságra. Indokolt ez azért is, mivel az 1956-os forradalmi események során a Komáromi járás szerepe a többi dél-szlovákiai járással együtt felértékelődött, hiszen a hatalom különleges figyelmet szentelt a déli járások megerősítésének, a (cseh)szlovákiai magyarság ellenőrzését pedig kiemelt jelentőségűnek ítélte.⁴⁶¹

A magyar többségű, de a szocializmus évtizedeiben egyre inkább vegyes nemzetiségűvé váló Komárom a délnyugat-szlovákiai régió egyik fontos határ- és kikötővárosa, amely így több szempontból is jelentőséggel bír. A város jelentőségét mutatja, hogy a magyar többség és a szlovák kisebbség helyi viszonyának kérdései gyakran kapnak országos visszhangot. Komárom tehát a magyar történelemnek és a kisebbségi magyar jelenlétnek szimbolikus helye, így az 1956-os forradalmat érintő megnyilvánulások vizsgálatában is optimális színtérnek számít.

A Duna mentén létrejött gazdag történelmi múltú város Trianon következtében kettészakadt: a Duna bal parti részén elterülő „ősi” Komárom (1919-től hivatalos nevén Komárno) Csehszlovákiához került, a település déli része (Komárom-Újváros) viszont Magyarországnál maradt. A magyar többségű Komárom már az első Csehszlovák Köztársaságban fontos szerepet töltött be

56: A forradalomhoz kapcsolódó kisebbségi megmozdulások tipológiája. *Valóság*, 2002. 10. sz., 69–99. Ezen kívül fontosak Simon Attila tanulmányai: Simon Attila: A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom. In: Ivaničková, Edita–Simon Attila: *Madárská revolúcia...* i.m. 41–55. Uő: Az 1956-os forradalom visszhangja a szlovákiai magyarok között. In: Rainer M. János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában*. Évkönyv XIV. 2006–2007, 229–246. Valamint ki kell emelni Popély Árpád tanulmányát: Popély Árpád: A szlovák pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom. In: Ivaničková, Edita–Simon Attila: *Madárská revolúcia...* i. m. 56–74. A történészek szerint a (cseh)szlovákiai magyarság körében a többi régióval szemben jóval halványabban él a forradalom emléke. Ez pedig összefüggésbe hozható a korabeli Csehszlovákia helyzetével, mely 1956-ban gazdaságilag stabil állam volt, a szovjetellenesség pedig alacsony szinten állt. Erről ld. bővebben: Blaive, Muriel: *Promarnená příležitost. Československo a rok 1956*. Praha, Prostor, 2001. Ugyanakkor hangsúlyozni kell az 1945 és 1948 közötti jogfosztottság éveinek az emléket, mely a bénultságot és a félelem érzését vonta maga után a kisebbségi magyarság körében. Simon Attila: A szlovákiai magyarok, i. m. 51.

⁴⁶¹ Erről ld. bővebben: Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés*, i. m. Ehhez hozzá kell tenni, hogy az 1970-es évek végéig a magyar állampolgárok majdnem 96 százaléka tizenhárom déli járásban élt. Erről ld. Mannová, Elena: Dél-Szlovákia mint képzelt terület. In: Vajda Barnabás (szerk.): *Államhatár és identitás – Komárom/Komárno*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2011, 12.

a kisebbségi politikai, társadalmi és kulturális életben.⁴⁶² A dél-szlovákiai magyarság szellemi központjává emelkedett településen rendkívül gazdag egyesületi élet folyt.⁴⁶³ Ugyanakkor már az első köztársaság idején állandósult a munkanélküliség a városban, lakosainak száma pedig főként az állami hivatalnokok letelepedésével, illetve a környező falvak agrárproletariátusának beáramlásával növekedett. Mindez elősegítette a munkásosztály megerősödését a településen, amelyet a három nagyobb üzem: a dohánygyár, a hajógyár és a kikötő vonzott. A várost az 1938-as első bécsi döntés során újra Magyarországhoz csatolták, s egyesítették a déli városrészszel,⁴⁶⁴ a második világháború után azonban ismét Csehszlovákiához került és a kommunista hatalomátvétel következtében komoly változásokon ment keresztül.

1948 után Komárom több szempontból is fejlődésnek indult. A város gazdasági előrelépéseiben komoly jelentősége volt az 1950-re felépült új hajógyárnak, mely a városba vonzotta a dolgozókat. A korábbi kulturális intézményeket újak váltották. Közülük kell kiemelni a Komáromi Járási Népművelési Otthont, a Duna Menti Múzeumot, vagy az 1952-ben megalakult Magyar Területi Színházat. A kulturális élet terén fontos szerepet játszott még a Csemadok helyi szervezete. A mai Selye János Gimnázium elődje az 1950/51-es tanévben nyílt meg, s a jogfosztottság éveiben (1945–1948) jórészt felszámolt magyar értelmiség új generációjának kinevelésében is fontos szerepet kapott.⁴⁶⁵ A helyi viszonyok kettősségeire világít rá, hogy mindezek ellenére a város lakossága tovább fogyatkozott: 1950-ben 17 ezer fő alá süllyedt, s csak az 1960-as népszámlálás idejére, az erőltetett iparosítás hatására emelkedett 24 ezer főre.⁴⁶⁶ A lakosság életét tovább bonyolította, hogy míg a két háború között a határátlépési sza-

⁴⁶² A város lakossága az 1921-es népszámlálási adatok szerint 17 715 fő volt. Ebből magyar nemzetiségűnek vallotta magát 13 584 fő. Ezen kívül 729 német, 2411 szlovák és cseh, 128 zsidó fő élt a településen. Rabi Lenke–Számadó Emese–Turi Zsolt: *Komárom. Helytörténet a kezdetektől napjainkig*. Komárom, Komáromi Klapka György Múzeum, 2015, 132.

⁴⁶³ A kulturális élet gazdagságát jelzi, hogy a városban 1919 és 1938 között 68 magyar újságot és folyóiratot adtak ki. Mácza Mihály: *Komárom nevezetességei*. Pozsony, Madách-Posonium, 2002, 24.

⁴⁶⁴ Az egyesített városnak az 1940. évi népszámlálás alapján 30 842, Komáromnak pedig 21 957 lakosa volt. Uo.

⁴⁶⁵ Rabi Lenke–Számadó Emese–Turi Zsolt: *Komárom. Helytörténet*, i. m. 216.

⁴⁶⁶ Bottoni, Stefano: Komárom-Komárno. Határmenti mindennapok és párhuzamos életek a szocializmus korszakában. In: Vajda Barnabás (szerk.): *Államhatár és identitás*, i. m. 135.

bályozás jóval megengedőbb volt, addig az 1945 után, különösen a hatvanas évekig a határok szinte átjárhatatlanok voltak.⁴⁶⁷

AZ 1956-OS FORRADALOM „HIVATALOS” MEGÍTÉLÉSE KOMÁROMBAN ÉS A KOMÁROMI JÁRÁSBAN

Csehszlovákia országos vezetősége – a CSKP KB Politikai Irodája – már 1956. október 25–26-i ülésén ellenforradalmi puccsként határozta meg a magyarországi felkelést és elítélte a forradalom résztvevőit.⁴⁶⁸ A csehszlovákiai magyarság „hivatalos” álláspontját elsősorban az *Új Szó* c. lap jelenítette meg,⁴⁶⁹ mely október folyamán megjelentetett cikkeiben rendre elítélte a magyarországi eseményeket.⁴⁷⁰ A Csemadok (a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete) október 29-i nyilatkozatában szintén negatív hangnemben szólt a magyarországi történésekről, a forradalom résztvevőit pedig „ellenforradalmi bandaként” definiálta.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ A kishatárforgalom megszűnése következtében, 1948 után 15 éven keresztül szinte lehetetlen volt a két város lakosságának érintkezése. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy 1956-ban enyhültek a határátlépés feltételei Csehszlovákiában. Bár a forradalom után ismét szigorítottak a szabályozáson, a határ menti kapcsolatok 1953 után óvatosan enyhültek. Uo. 143.

⁴⁶⁸ Popély Árpád: A szlovák pártvezetés, i. m. 58.

⁴⁶⁹ Erről lásd részletesen kötetünk V. fejezetét.

⁴⁷⁰ Sz.n.: Az egész ország egységesen a párt vezetése alatt. *Új Szó*, 1956. október 27. 1–2; Sz.n.: Munkások, parasztok, értelmiségiek egységes hangja: Hűséggel a párthoz és a szocializmushoz. „Mi, szlovák és magyar dolgozók ígérjük pártunknak és kormányunknak...” Uo. 1; Sz.n.: Határozottan és biztosan. *Új Szó*, 1956. október 26. 1.; A Csehszlovák Köztársaság kormánya: A Csehszlovák Köztársaság kormányának levele a Magyar Népköztársaság kormányához. *Új Szó*, 1956. október 30. 1.

⁴⁷¹ A Csemadok nyilatkozik, hogy elítéli a magyarországi eseményeket. Felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy az ellenforradalmi erőkkel szemben helyt kell állni: „A Csemadok központi elnöksége mélységesen elítéli a nemzetközi reakcióval szövetséget ellenforradalmi bandák néppellenes kísérleteit és szolidaritást vállal mindazokkal az öntudatos magyar munkásokkal, parasztokkal és értelmiségi dolgozókkal, akik hősiességgel védik a népi demokrácia, a szocializmus magyarországi vívmányait. Hisszük, hogy ez a harcuk győzelemmel, az ellenforradalmi bandák teljes megsemmisítésével végződik.” A Csemadok Központi elnöksége (október 29.): A Csemadok Központi elnökségének felhívása: *Új Szó*, 1956. október 30. 2.

Komárom városa kapcsán az országos nézőponthoz hasonló megnyilatkozásra került sor az *Új Szó* lapjain. Ezt tükrözi Gajdács Irén október 31-i írása, amely azt hangsúlyozta, hogy a komáromi lakosság amellett, hogy együtt érez a forradalom „áldozataival”, elítéli a magyarországi történéseket. Véleményét a komáromi munkahelyek dolgozóinak nyilatkozataival erősítette meg: „Nem lehet [...] azt mondani, hogy a mi Komáromunk érzéketlenül nézi a túloldalon lejátszódó eseményeket. Erről tanúskodnak azok a gyűlések, melyeket a magyarországi események megvitatására rendeztek csaknem minden komáromi munkahelyen. [...] Munkás, paraszt és értelmiségi dolgozók egyformán válaszoltak a szomszédos Magyarországon lejátszódó véres eseményekre. Még szorosabbra fűzik a munkás-paraszt és értelmiségi dolgozók egységét, hazánk gazdasági és politikai erejének növelésére és népi demokráciánk további erősítésére.”⁴⁷²

A Komáromi Városi Nemzeti Bizottság 1956. november 2-i titkos jegyzőkönyve alapján a városi vezetőség szintén elítélte a forradalmat. A bizottság elnöke a magyarországi eseményeket ugyanis már az ülés bevezető szakaszában ellenforradalomként értékelte. A központi nézőponttal való azonosulást és a teljes lojalitást jelzi a bizottság hozzáállása a Magyarországról átmenekült kommunista funkcionáriusok kérdéséhez. A Csehszlovákiába került több száz magyarországi kommunistának sok szempontból meghatározó szerepe volt Dél-Szlovákiában. A magyarországi kommunisták ugyanis a propagandaközpontok és a dél-szlovákiai járások pártbizottságai mellett létrehozott központok munkáját segítették, de kivették részüket az illegális pártszervezetek feladataiból is, melyeknek célja a határ menti magyar megyék és járások elvtársaival való kapcsolattartás volt.⁴⁷³

Miután a komáromi nemzeti bizottság ülésén az elnök tájékoztatta a jelenlévőket a magyarországi kommunisták jelenlétéről, biztosította őket a menekültek politikai „megbízhatóságáról”.⁴⁷⁴ A bizottságnak a CSKP iránti feltétlen „lojalitását” jelzi az is, hogy a résztvevők elsősorban amiatt aggódtak, nehogy a magyarországi kommunisták személyében politikailag megbízhatatlan sze-

⁴⁷² Gajdács Irén: A két Komárom az események tükrében. *Új Szó*, 1956. október. 31. 5.

⁴⁷³ Popély Árpád: A szlovák pártvezetés, i. m. 60. Egyébként a Szovjetunió után Csehszlovákia volt az az állam, amely a legtöbb menekült szovjetbarát kommunistát befogadta. Uo. 61.

⁴⁷⁴ Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno (a továbbiakban ŠA PKn) fond Mestský národný výbor. Zápisnica rady MNV 1956 III. Rada miestneho národného výboru v Komárne Číslo: OK-34/1956 v Komárne, dňa 2. nov. 1956. Zápisnica z mimoriadnej schôdzky rady MNV v Komárne dňa 2. nov. 1956.

mélyek kerüljenek az északi városrészbe.⁴⁷⁵ A komáromi nemzeti bizottság elnöke az ülés végén kitért a „szovjetbarátság” érdekében tanúsított magatartás fontosságára, illetve lojalításra szólította fel a résztvevőket hangsúlyozva, hogy november a szovjet–csehszlovák barátság hónapja.

A komáromi városi bizottsághoz hasonló nézőponton volt a Komáromi Járási Nemzeti Bizottság vezetősége. Az *Új Szó* hasábjain került közlésre az a nyilatkozat, amelyen belül a járás vezetői is hangoztatták a magyarországi események elítélését és feltétlen lojalitásukról, valamint együttműködésükről biztosították Csehszlovákia központi vezetését: „A Komáromi Járási Nemzeti Bizottság dolgozói, akik a járás békés építő munkáját irányítják, szintén gyűlésen vitatták meg a magyarországi eseményeket. »Ezekben a tragikus napokban – írják többek között –, amikor Magyarországon munkások és parasztok vére ömlik, a legnagyobb határozottsággal biztosítjuk Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságát, hogy híven teljesítjük a X. pártkongresszus és az országos pártkonferencia határozatait. Hazánkban szoroson együttműködve felszabadítóinkkal, a Szovjetunióval, megvalósítjuk a nemzetközi munkásmozgalom ideáljait – a szocializmust.«⁴⁷⁶

A bizottság hasonló megnyilatkozására került sor *Za lepší život – A Jobb Életért* c. kétnyelvű komáromi járási földművelésügyi lap 1956. november 17-i cikkében. A bizottság elnöke a tagokhoz intézett írásában kifejtette, hogy „a reakció és fasiszta elemek a magyar munkásosztály szociális vívmányait akarták megsemmisíteni és saját uralmukat polcra juttatni. De a reakció helyes feleletet kapott.”⁴⁷⁷ Ezután arra is kitért, hogy a Járási Nemzeti Bizottság tagjai a központi elvárásoknak megfelelő, „lojális” magatartást tanúsítottak az „ellenforradalommal” szemben: „A nemzeti bizottságok tagjai járásunkban megállták a helyüket és helyes álláspontra helyezkedtek a legutóbbi világeseményekkel szemben. Tehát dolgozó népünk reprezentánsai és valódi képviselői, hívek pártunkhoz és kormányunkhoz.”⁴⁷⁸

Az egyházak „ellenzéki” erőként szintén kritikus pontot jelentettek az 1956-os forradalom csehszlovákiai recepciója kapcsán. Mivel a magyar nemzetisé-

⁴⁷⁵ Az elnök megnyugtatta a felszólalót, hogy ilyenre nem kerülhet sor, miután az állambiztonság megtette a megfelelő lépéseket a befogadott személyek ellenőrzése kapcsán. Uo.

⁴⁷⁶ Gajdács Irén: A két Komárom, i. m.

⁴⁷⁷ Kočí, a JNB elnöke: A járási nemzeti bizottság elnökének szavai a komárnói járás bizottsági tagjaihoz. *Za lepší život – A Jobb Életért* 1956/46. (november 17.) 1.

⁴⁷⁸ Együttal felhívta a figyelmet a jövőbeli munkára és fejlődésre a nemzeti bizottságok körében. Uo.

gű hívők érzékenyebben reagáltak a magyarországi eseményekre, az 1956-os forradalom kirobbanása után a magyar nemzetiségű katolikusokat fokozottan ellenőrizték.⁴⁷⁹ Az egyházi megfigyelés azonban nemcsak a katolikusokra terjedt ki, az egyéb felekezethez tartozókat is érintette. Ezt igazolja a Komáromi járás 1956. utolsó negyedévi szituációs jelentése, amelynek legfontosabb pontja a magyarországi eseményekkel kapcsolatban tanúsított magatartás volt. A leirat egyértelműsítette, hogy a legfontosabb felekezetekben, vagyis a római katolikus, a református és az evangélikus egyházban összességében nem került sor rendszerellenes megmozdulásra a Komáromi járásban.⁴⁸⁰ A római katolikusoknál a kerületi egyházi titkár teljes mértékben rendben találta a helyzetet, semmilyen atrocitásról nem szerzett tudomást, a „magyar kérdésében” pedig közömbös magatartást állapított meg.⁴⁸¹ Ugyanakkor kiemelte, hogy a református egyháznak (annak magyarokhoz kapcsolódó nemzeti vonatkozása miatt) komolyabb figyelmet kell szentelni a forradalmi események kapcsán. Egyúttal megjegyezte, hogy itt sem került sor semmilyen konkrét kihágásra, hiszen a hívek közömbösen viselkedtek.⁴⁸² A jelentés az 1956-os forradalom vonatkozásában az evangélikus egyházat ítélte a leglojálisabbnak. Ez minden bizonnyal összefügg az evangélikus egyház szlovák nemzeti kötődéseivel, hiszen ebben az egyházban volt a legalacsonyabb a magyarok aránya. A jelentés szerint az evangélikusok fegyelmezetten viselkedtek. A magyarországi eseményeket egyenesen ellenforradalmi puccsként értékelték és a béke helyreállásáért imádkoztak a templomban.⁴⁸³

A gazdasági segélyek összegyűjtésében Csehszlovákián belül létrehozták ún. Szolidaritási Alapot (Fond Solidarity pre Maďarsko), melynek keretében a Komáromi járás a segítségnyújtás terén bőven kivette a részét.⁴⁸⁴ A *Za lepši život – A Jobb Életért* c. folyóirat szintén írt arról, hogy a dolgozók testvéri se-

⁴⁷⁹ Halko, Jozef: Ohlas Maďarskej revolúcie roku 1956 v katolíckej cirkvi v Československu. In: Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia...* i. m. 83–92.

⁴⁸⁰ ŠA PKn, fond Okresný národný výbor Komárno (a továbbiakban ONV Kn) Cirk. 3/1956, cirk. 167/1956. Situačná zpráva, cirk.pol. zo IV. Štvrť. 1956.

⁴⁸¹ Uo.

⁴⁸² Uo.

⁴⁸³ Uo.

⁴⁸⁴ Sz.n.: Szolidaritási alapot létesítenek a Magyar Népköztársaság dolgozóinak megsegítésére. *Új Szó*, 1956. november 7. 5; Sz.n.: Segítünk a magyar népnek. A Szlovák Nemzeti Front Központ Bizottsága elnökségének felhívása Szlovákia dolgozóihoz. *Új Szó*, 1956. november 8. 1; Sz.n.: A Csehszlovák Köztársaság segítése Magyarországnak. *Új Szó*, 1956. november 15. 1.

gítséggel fordultak déli szomszédunk felé.⁴⁸⁵ A lap hangsúlyozta a járás lakosainak őszinte odaadását a magyarországi „áldozatok” megsegítésére: „Járásunk dolgozóitól naponta érkeznek ajándékok a magyar dolgozók javára, akiknek a terrorista bandák és ellenforradalmi elemek mérhetetlen károkat okoztak nemcsak emberéletben, de a nemzetgazdaságban is. Így akarnak segíteni járásunk dolgozói – viszonyaikhoz mérten – a magyar népnek.”⁴⁸⁶ A járási bizottság jegyzőkönyvi anyagai kiemelték, hogy a járás lakossága a mezőgazdasági termékeken kívül összesen 234 304 korona készpénzt is összegyűjtött a magyarországiak megsegítésére.⁴⁸⁷ Ez minden bizonnyal annak a 90 millió korona értékű gazdasági támogatásnak volt a része, melyet Csehszlovákia Magyarország megsegítésére szánt.⁴⁸⁸

A kommunista párt komáromi járási bizottságának anyagai szintén azt támasztják alá, hogy a forradalom kapcsán komolyabb atrocitásokra nem került

⁴⁸⁵ „Nagy visszhangot keltett dolgozóink között a magyar dolgozók megsegítésére indított segélyakció. Az őrsújfalusi gazdaság dolgozói gyűlésükön foglalkoztak a magyarországi dolgozóknak nyújtandó segély ügyével. A dolgozók elhatározták, hogy külön műszakot dolgoznak le, amelynek értékét elküldik az ellenforradalom pusztításai következtében szükségét szenvedő magyarországi dolgozóknak. Ezenkívül gyűjtést rendeznek a lakosság körében. Az őrsújfalusi gazdaság dolgozóinak nemes példáját egész biztosan magukévá teszik a birtok többi gazdaságain dolgozó munkások és értelmiségiek is. Ezen akció megvalósításával segítségére sietünk magyarországi dolgozó testvéreinknek”. Németh András: Segítséget a magyarországi dolgozóknak. *Za lepši život – A Jobb Életért*. 1956/46. (november 17.) 3. November 21-éig már 62 089 koronát és különféle mezőgazdasági termékeket is összegyűjtöttek a járásban. Ehhez hozzátette, hogy nemcsak pénzbeli, de természetbeli adományokra is sor került: „Ezenkívül a járás szövetkezetei és földművesei természetbeni adományai a következők: Zlatná na Ostrove 58 mázsa búza, 230 kg burgonya, 45 kg liszt, 330 kg sertés, 800 kg marha, Velké Kosihy 130 kg búza, 320 kg burgonya, 380 kg liszt, 180 kg bab, Okolicná na Ostrove 62 kg burgonya, 400 kg liszt, 52 kg bab, Kamenicná 206 kg búza, 163 kg burgonya, 123 kg liszt, 132 kg bab, Kolárovo 550 kg búza, 1500 kg sertés, Dedina Mládeze 208 kg búza, 120 kg burgonya, 76 kg liszt, 25 kg bab.” Sz.n.: A dolgozók, szövetkezetek és a földművesek testvéri segítsége. *Za lepši život – A Jobb Életért*. 1956/47. (november 24.) 3.

⁴⁸⁶ Uo.

⁴⁸⁷ ŠA PKn, fond ONV KN, .Zápisnica z rady ONV 1956 III. Predmet: Plnenie úloh zimného obdobia 1956/57 a priebeh I. Etapy predvolebnej kampane.

⁴⁸⁸ Popély Árpád a következőket írja a kérdésben: „A Magyarországnak nyújtandó segítség módját az SZLKP KB Titkárságának a Magyarországgal határos szlovákiai kerületek: a Pozsonyi, Nyitrai, Besztercebányai és Kassai kerület pártbizottságaihoz intézett november 23-ai távirata szabályozta. A távirat leszögezte többek között, hogy a segélynyújtást az »egységes és helyes eljárás« biztosítása érdekében minden esetben a pártszervek útján kell végrehajtani, megvalósításának módját úgy kell megválasztani, hogy a helyzet konszolidálására, valamint a csehszlovák és magyar dolgozók szövetségének megerősítésére lehessen felhasználni, a segítségről pedig központi nyilvántartást kell vezetni, hogy be lehessen számítani a Magyarország számára jóváhagyott 90 millió koronás támogatásba”. Popély Árpád: A szlovák pártvezetés, i. m. 62.

sor Komáromban és a Komáromi járásban. Emellett a magyarságnak a csehszlovák állam irányában tanúsított lojalitását szemléltetik, s mindössze néhány, elenyésző esetben mutatnak rá kisebb „hibákra”.⁴⁸⁹

A kommunista párt járási bizottságának 1956. december 19-i plénuma szintén kiemelte az „imperialistákkal” szemben aratott győzelem jelentőségét, és a béke növekedését hangsúlyozta. A magyarországi események kapcsán ugyanakkor kitért az értelmiség egy részének határozatlanságára. Az országos nézőponthoz hasonlóan a magyarországi eseményeket tanulságosnak ítélte Csehszlovákia szempontjából. Mindezek után részletesen taglalta a magyarországi „ellenforradalom” okait, ilyen téren kulcsfontosságúnak ítélte a „burzsoá, nacionalista és sovinizta” ideológia elterjedését a sajtóban, a rádióban, az írók és a fiatalok között. Mindezt pedig annak tudta be, hogy Magyarországon nem hajtottak végre megfelelő biztonsági intézkedéseket a nyugati reakciós elemekkel szemben.⁴⁹⁰ Ugyanakkor az is kiderült az írásból, hogy a kommunista párt vezetése az „ellenforradalommal” szemben a teljes mértékű támogatás és segítségnyújtás mellett döntött.⁴⁹¹ A járási bizottság plénuma ugyanakkor egyértelműen kijelentette, hogy a forradalom nagy visszhangot keltett Csehszlovákiában és a Komáromi járásban egyaránt, mindez pedig az osztályöntudatot erősítette.⁴⁹² Az írás azt is kiemelte, hogy a magyarországi események kapcsán a fiatalság és az értelmiség is tudatosította saját felelősségét az országgal szemben. Ennek egyik fontos példáját Komárom legfontosabb üzemének, a Hajógyárnak a fejlődése igazolta, ahol soha nem látott méretű szocialista versenyre került sor a fiatalok között. Külön hangsúlyozta a magyar nemzetiségű állampolgárok pozitív hozzáállását az eseményekhez, akik a következő szavakkal nyilvánították ki álláspontjukat a magyarországi események kapcsán: „A mi hazánk a népi demokratikus Csehszlovákia, a mi pártunk pedig a Csehszlovák Kommunista Párt”.⁴⁹³ Ez is azok közé a nyilatkozatok közé tartozott, melyekről

⁴⁸⁹ ŠA PKn, fond ONV KN, Materiál z pléna OV KSS dňa 19. 12. 1956.

⁴⁹⁰ ŠA PKn, fond ONV KN, Materiál z pléna OV KSS dňa 19. 12. 1956.

⁴⁹¹ ŠA PKn, fond ONV KN, Materiál z pléna OV KSS dňa 19. 12. 1956.

⁴⁹² ŠA PKn, fond ONV KN, Materiál z pléna OV KSS dňa 19. 12. 1956.

⁴⁹³ Uo. Nemcsak a Hajógyár esetében, de számos más üzem és intézmény esetében is sor került hasonló jellegű nyilatkozatokra. Ennek egyik példáját a komáromi színház adja: „Arról hogy milyen álláspontot foglaltak el ebben az ügyben, világosan beszélnek a gyűléseken hozott határozatok. Íme az egyik: »Mi, a komáromi Magyar Területi Színház tagjai elkeseredéssel figyeljük az ellenforradalmi reakciós elemek garázdálkodását Magyarországon. Szilárdan hiszünk a magyar nép egészséges erőiben és győzelmében a szocialista építés és a magyar nép szabadságának ellenségei felett. Tudjuk, mit akarnak ezekkel a zavargásokkal elérni ellenségeink és azt is tud-

Popély Árpád a következőket írta az 1956-os forradalomról írt tanulmányában: „A magyarul kerületekben és járásokban a magyarországi »reakció« rémtetteit [...] számos esetben magyar nyelvű felszólalásokban, magyar felszólalókkal, általában magyar üzemi munkásokkal ítéltették el, akik egyben szintén a magyar lakosság hűségéről biztosították a csehszlovák állami és pártvezetést.”⁴⁹⁴

Az említett plénum arra is kitért, hogy az ellenforradalom támogatására szintén volt példa egyes esetekben. Ilyen téren kiemelte a kulákokat, a volt nagykereskedőket és gyártulajdonosokat, valamint a régi tiszteteket. Az egység viszont meg tudta hiúsítani ezeket a próbálkozásokat. Ezt pedig azzal támasztotta alá, hogy a forradalmi események alatt a Komáromi járásban összesen 23-an léptek be Szlovákia Kommunistá Pártjába.

Az írás alapján tehát a dolgozó nép helytállt az utóbbi események próbáiban. A magyarországi események pedig elsősorban tanulságként szolgálnak Csehszlovákia számára. Ebből a szempontból fontos volt a fiatalok megfelelő ideológiai nevelése. Az ifjúság szerepének a hangsúlyozásában természetesen az is közrejátszhatott, hogy a magyarországi események mozgatói a fiatalok voltak. Ahogyan az Popély Árpád kutatásaiból is kiderült, országos szinten is nagy hangsúlyt fektettek a magyar ifjúság körében végzett politikai munkára és a magyar fiatalság Csehszlovák Ifjúsági Szövetségbe való felvételére.⁴⁹⁵

A kommunista párt járási bizottságának anyaga emellett kitért a Csemadok hozzáállására, s kifejtette, hogy a szervezet szintén hozzájárult a nemzetek barátságának a megerősödéséhez a járásban.⁴⁹⁶ Mindezek ellenére hangsúlyozta, hogy a Csemadok még mindig nem teljesíti elégségesen a csehszlovák szocialista hazafiságra való nevelés feladatát, és olyan megnyilvánulásokra is utalt,

juk, mit jelent számunkra a Szovjetunió barátsága. Ezért ígérjük, hogy még szorosabban zárjuk össze sorainkat pártunk és kormányunk mögött és kitartóan fogunk küzdeni a szocializmus győzelméért. Nem engedjük meg, hogy e céltól eltérítsenek minket az emberiség haladása szent ügyéhez és a proletár internacionalizmus szelleméhez. Támogatjuk a magyar népnek hazájához, népéhez és a szocializmushoz hű forradalmi erőit hősi harcukban az ellenforradalmi puccsistákkal szemben.» Gajdács Irén: A két Komárom, i. m.

⁴⁹⁴ Popély Árpád: A szlovák pártvezetés, i. m. 60.

⁴⁹⁵ Uo. 59. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy a CSISZ sok bírálatot is kapott, hiszen a fiatalok – középiskolás és egyetemista diákok egyaránt – számos esetben kifejezték szimpátiájukat a magyarországi események iránt. Uo. 63.

⁴⁹⁶ A Csemadok országos Elnöksége már október 29-én nyilatkozatban ítélte el a magyarországi eseményeket. Ahogyan arra Popély Árpád is utal: „A Csemadok Elnöksége (...) október 29-én nyilatkozatában ítélte el a magyarországi felkelést, azt a magyar nép elleni nyugati imperialista támadásként értékelte, s »a csehszlovákiai magyar dolgozók« hűségéről biztosította a csehszlovák párt- és állami vezetést.” Uo. 59.

melyek azt követelték, hogy a Csemadok a magyar munkásság érdekvédelmi szerveként lépjen fel. A plénum a szervezet legfontosabb hiányosságot abban jelölte meg, hogy az elhanyagolja a magyar munkások szocialista nevelését.

Ezzel együtt a plénum hangsúlyozta, hogy a járásban a magyarországi „ellenforradalmi” események idején elkezdődött éves párttaggyűlés során egység volt jelen a tagok között, akik osztották a párt véleményét. Miközben utaltak rá, hogy érezhető volt a magasabb felelősségtudat az 1957-es év tervei kapcsán, rámutattak, hogy nagyobb figyelmet kell szentelni a párbeszédnek.⁴⁹⁷ A leggyengébb részt a nevelési kérdések mutatták, amiért az üzemekben végzett alacsony ideológia munkát tettek felelőssé. Ezen belül arra is kitértek, hogy néhány alapszervezet nem tette meg a megfelelő lépéseket az ideológiai nevelés terén. Az írás egy gútai tag esetét említette, aki a bizottságban nyilvánította ki véleményét, miszerint Magyarországon Sztálin szobrának a lerombolása nem az ellenforradalmi erőknek, hanem az SZKP XX. pártkongresszusának köszönhető.⁴⁹⁸

A plénum mindemellett hangsúlyozta, hogy az alapszervezetek a magyarországi eseményekre magasabb munkateljesítménnyel feleltek. Ezt támasztotta alá *A Za lepší život – A Jobb Életért* c. lap november 4-i cikke, mely kiemelte a munkateljesítmény növekedését a magyar forradalommal szemben: „Járásunk dolgozói nem kívánják a kapitalisták visszatérésének uralmát, sem a gyárosokét és a nagybirtokosokét. (...) Ezt igazolja szövetkezeteseink igyekezete, valamint a kis- és középbirtokosok törekvése ebben az időben, hogy idejében végezhesék el az őszi munkákat és a termés betakarítását, traktorállomásunk és ennek brigádjai segítségével.”⁴⁹⁹ A kommunista párt járási bizottságának anyaga pél-

⁴⁹⁷ ŠA PKn, fond ONV KN, Matriál z pléna OV KSS dňa 19. 12. 1956. A magyarországi eseményekre élénken reagáltak a járás parasztjai is. Az elsők között ültek össze közös megbeszélésre a Komáromi Állami Birtok dolgozói, Határozatukban ezt írták: „Hisszük, hogy a magyar munkásosztály a parasztsággal és az értelmiségi dolgozókkal karöltve rendet teremt hazájában és igazságos ítéletet hoz az ellenséges népellenes elemek felett. Ezekre a tragikus eseményekre ez a válaszuk: Még éberebben fogunk örködni népi demokráciánk vívmányai felett és minden erőnkkel azon leszünk, hogy a ránk bízott feladatokat –, ezekben a napokban az őszi munkálatokat – idejében és sikeresen elvégezzük és így erősítsük hazánk gazdasági erejét.” Gajdác Irén: *A két Komárom*, i. m.

⁴⁹⁸ A XX. Pártkongresszus és a CSKP kapcsolatáról bővebben ld.: Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953–1956*. Brno, Barrister a Principal, 2005.

⁴⁹⁹ Később így folytatja: „A járásunk üzemeiben és hivatalaiban dolgozók elutasítják a magyarországi tragikus vérontást és mint megbonthatatlan blokk állanak a magyar munkásság mellett és azok mellett, akik a Szovjetunióval való barátságot kívánják”. Sz.n.: *A Szocializmus ellenségeinek nem lesz sikerük. Za lepší život – A Jobb Életért*. 1956/44. (november 4.) 2.

daként említette, hogy a Hajógyár III. szektora a magyarországi események után magasabb aktivitást ért el. Hasonló hangnemben nyilatkozott az *Új Szó* a komáromi hajógyári dolgozókról, kiemelve magasabb munkateljesítményüket, melyet egyfajta tiltakozási gesztusként értékelt: „S mit csinálnak a komáromi hajógyár munkásai? Még talán nagyobb lendülettel dolgoznak az Izmail szovjet vontatóhajó javításán, melyet terven felül és 5 nappal a vállalt határidő előtt akarnak befejezni. Ebben a munkában segítségükre van a hajó szovjet legénysége, mellyel – éppen úgy, mint hazánk felszabadításánál a szovjet katonákkal – sikeresen együtt dolgoznak. Ők is megtárgyalták a magyarországi eseményeket és a fent említett munkafelajánlást is a szomszédos Magyarországon a terrorista csoportok népellenes tettei elleni tiltakozásul vállalták.”⁵⁰⁰

A párt járási bizottságának írása ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a Szlovák Kommunista Párt gútai szövetkezetben működő alapszervezetének az 1956. december 16-i éves taggyűlésén a jelölteknek csupán a 62 százaléka vett részt. Valamint arra is kitért, hogy a tagok és jelöltek nincsenek megbékélve a XX. pártkongresszus következtetéseivel. Mindebből pedig azt szűrte le, hogy vannak (negatív) hatásai a magyarországi eseményeknek.⁵⁰¹

A szlovákiai magyarság körében néhány esetben sor került magyar nemzeti-ségű személyek őrizetbe vételére a magyarországi eseményekkel kapcsolatban, arról azonban nincsenek pontos információink, hogy mindez a Komáromi járásban, illetve Komáromban pontosan hány embert érintett.⁵⁰² Azt azonban a Komáromi Járási Ügyészség anyagai is igazolták, hogy november folyamán megkétszereződött az államellenes cselekmények száma a járásban. Ez pedig minden bizonnyal összefüggött az 1956-os forradalom eseményeivel.⁵⁰³

⁵⁰⁰ Uo.

⁵⁰¹ ŠA PKn, fond ONV KN, Materiál z pléna OV KSS dňa 19. 12. 1956.

⁵⁰² „Rudolf Strechaj, a Megbízottak Testületének elnöke 1957. június 11-én azt közölte a nála bemutatkozó látogatást tevő Sztankó Pál pozsonyi magyar konzullal, hogy Szlovákiában az 1956-os magyarországi eseményekkel kapcsolatos magatartása miatt 43 magyar nemzetiségű személyt vettek őrizetbe.” Popély Árpád: A szlovák pártvezetés, i. m. 67–68.

⁵⁰³ ŠA PKn, fond Okresná prokuratúra v Komárne. Register Pn.

A SZIMBOLIKUS ELLENÁLLÁS MEGNYILVÁNULÁSAI KOMÁROMBAN

Komárom esetében is helytálló Simon Attila megállapítása a szlovákiai magyarok forradalommal szemben tanúsított magatartása kapcsán, miszerint „demonstrációk helyett a kutató csupán az ellenállás lágyabb formáiról, leginkább úgynevezett szimbolikus cselekedetokről tud beszámolni”.⁵⁰⁴ Miközben a hivatalos dokumentumok azt mutatták, hogy Komárom és a Komáromi járás lakossága a Csehszlovák Kommunista Párt hivatalos nézőpontjához hasonlóan egyértelműen elítélte a forradalmat, ezek a megállapítások olyan funkcionáriusoknak a véleményét tükrözik, akik a kommunista rendszer feltétlen kiszolgálói voltak. Egyrészt a szlovák nemzetiségű vezetők nagyobb súllyal voltak jelen a hivatalokban, másrészt a magyar hivatalnokokra és funkcionáriusokra szintén a rendszer iránti feltétlen lojalitás volt a jellemző.

Az 1956-os forradalommal kapcsolatos különböző ellenállási formák kutatásában így sokszor a visszaemlékezésekre – oral history interjúkra, naplókra, visszaemlékező sajtócikkekre stb. – kell hagyatkoznunk. Ezek a források azt is tükrözik, hogy a (cseh)szlovákiai magyarok körében nemcsak a forradalom váltott ki nagy visszhangot, de a kisebbségi közösség körében kifejezetten szimpátia uralkodott a forradalom kapcsán, melyet a nemzeti érzések váltottak ki.⁵⁰⁵

Ezt igazolja a komáromi Bogár Lajos (a továbbiakban B. L.) elbeszélése, aki kiemelte, hogy együttértett a forradalmi felkelőkkel. B. L. 1935-ben született a Komáromtól 25 km-re fekvő Dunamocson, a katonai szolgálatát pedig 1955 és 1957 között teljesítette.⁵⁰⁶ Miután motorcsónakosként Komáromba rendelték, a „hidászokhoz” osztották be és a Dunára voltak „kikölcsönözve” a határvadászoktól.⁵⁰⁷ B. L. határvédőként egész hónapon át járta a Dunát Medvétől Du-

⁵⁰⁴ Ez a himnuszéneklések mellett koszorúelhelyezéseket, vagy gyászszalag viselését, esetleg az elítélő nyilatkozatok megtagadását jelentette. Simon Attila: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 239–240. Ilyen megmozdulásról több interjú is beszámol: *Az 1956-os forradalom visszhangja a Felvidéken*. Oral-History interjúk. Készítette: Vajda Barnabás. 2006. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Kézirattár. Szesztay Ádám írásában rendszerellenes tüntetéseket is említ a (cseh)szlovákiai magyarság körében, ez azonban nem valószínű. Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés*, i. m. 40–41.

⁵⁰⁵ Simon Attila: *Az 1956-os forradalom*, i. m. 234.

⁵⁰⁶ Bogár Lajos közlése. 2016. május 17. Komárom

⁵⁰⁷ Uo.

namocsig két katonatársával, akik közül az egyikük a parancsnok volt.⁵⁰⁸ Egy alkalommal, amikor a Duna közepén meghibásodott a magyarországiak motorcsónakja, B. L. segíteni akart rajtuk. Szlovák nemzetiségű felettese azonban ezt nem engedte meg neki: „Mondom mitű físz [...] tudok magyarul, minden, megértem velük magamat és aztán [...] azután [...] nem, nem engedtek, mert má hogy mondta ez a staršina parancsok, hogy »V mene útvaru Slovenskej republiky dám vám odkaz, aby ste išli na breh!« Aztán szót fogadtam neki, kimentem. Mondom, mit físz?»⁵⁰⁹ Ennek következményeiként B. L.-t elbocsátották szolgálatból, mivel úgy gondolták, magyar nemzetiségüként megbízhatatlan.⁵¹⁰ Interjúalanyom ugyanakkor rámutatott, egyben kifogásolta, hogy néhány határátlépővel mégis elnézően viselkedtek felettesei: „Megmondták, hogy senkit ne eresszünk át a határon. Pedig azt tudtam, hogy hordták a röplapokat [...] titkos vót [...] annyit tudtam, hogy oda hordták íjjel át, meg voltak beszíve a kommunistákkal és szórták szít napközben.”⁵¹¹ B. L. tehát kiemelte, hogy Komáromban is folyt a kommunizmust hirdető röplapok átcsempészése a határon, melyet véleménye szerint titkos ügynökök juttattak át Magyarországra.

A röplapok átcsempészése annak a propagandatevékenységnek volt a része, melyet a CSKP fejtett ki.⁵¹² Ennek során a röplapok mellett magyar sajtótermékek – pl. *Az Új Szó* és az *Új Ifjúság* – különszámainak a terjesztésére is sor került. A propaganda által a központi vezetés pedig igyekezett meggyőzni a

⁵⁰⁸ „Hogy ne engedjünk át senki idegent a határon, hogy vígygük a határt. Medvétű egész Párkányig el kellett mennünk, milyen parancsot kaptunk. Cserégettük a főnököket, ketten vótunk katonák a motorcsónokba és egy parancsnokot meg kaptunk a határvasdászottú, az dirigát hogy hova menjünk, merre menjünk.” Uo.

⁵⁰⁹ Uo.

⁵¹⁰ „Hát asztán kimentem, fölment a toronyba megfigyelőbe, telefonált haza és akkor mindjárt ott a nyitós híd [...] ott vótak ezek a határvasdászok és ott vot az alakulatparancsnok, hogy »Bogár, ste vymenený!« kicseréve, hogy ki vagyok cseréve [...] én csak jót akartam, mert ezt is tanultuk [...]» Uo.

⁵¹¹ „Hát ezek a no, hogy mondjuk, ezt a spiclik, vótak ilyen titkosügynökök, azok, ez titkos vót. [...] Hát én nem gondútam semmit, de azt nem lehet tudni, hova valók vótak azok, de itt voltak [...] több járásbú is katonák. Ez titkos vót. Hát őket át, mert le voltak beszíve mieinkkel. Meg titokba csináták íjjel telefon.” Uo.

⁵¹² Vö.: „Magyarországi terjesztésüket illegális úton oldották meg, általában megbízható elvtársak hordták, ill. csempészték át őket a határon. Egy részüket egyszerűen szétszórták a határ menti településeken, másik részük elosztásáról pedig személyes kapcsolataik révén gondoskodtak.” Popély Árpád: A szlovák pártvezetés, i. m. 61.

magyar közvéleményt szovjetbarát magatartásáról. Mindebben komoly szerepet kapott mind Komárom, mind a szlovákiai magyarság.⁵¹³

A Magyarország felé irányuló propagandából valóban részt vállaltak azok a magyar nemzetiségű ügynökök, akiknek mozgósítására szüksége volt Csehszlovákiának a magyarországi események kapcsán. Ahogyan azt Simon Attila is kiemeli: „A prágai belügyi levéltár dokumentumai szerint a forradalmi Magyarországra átküldött ügynökök elsősorban a szlovákiai magyar társadalom értelmiségi vagy középosztálybeli rétegeiből kerültek ki.”⁵¹⁴ Ehhez hozzátartozik az is, hogy a csehszlovák vezetés az 1956-os forradalom idején határozott az állambiztonsági szervek magyarokkal való kiegészítéséről és a dél-szlovákiai ügynökhálózat kibővítéséről.⁵¹⁵

Az 1956-os forradalom mellett való legfontosabb szimbolikus kiállásra Komáromban a Selye János Gimnáziumban került sor 1956. október 25-én, mely esemény máig fontos szerepet tölt be a magyarországi események emlékeztében. Ezt igazolja a forradalom 50. évfordulója alkalmából megrendezett öszszeíjvetel is, melynek keretén belül egy emléktábla felavatására is sor került. A *Komáromi Öregdiák* c. hírlevél szintén kiemeli a gimnáziumi eseményekre való emlékezés jelentőségét: „2006. október 28-ától a komáromi magyar gimnázium dísztermében emléktábla adja tudtul az utókornak, hogy 1956. október 25-én az iskola tanulói a pártbizottság fenyegetései ellenére sem szavazták meg a magyar forradalmat elítélő nyilatkozatot.”⁵¹⁶

Dolník-Czirók Erzsébet diákként részese volt az 1956-os forradalom szimbolikus eseményének, amely során az akkori végzős XI. A és XI. B osztályok és a pedagógiai iskola növendékei megtagadták a forradalom elítélését.⁵¹⁷ A visz-

⁵¹³ Simon Attila: A szlovákiai magyarok, i. m. 48.

⁵¹⁴ Uo. 49.

⁵¹⁵ „A SZLKP KB Titkársága 1956. november 2-án adta beleegyezését, hogy a Belügyminisztérium az állambiztonsági szervekbe magyarul beszélő személyeket toborozzon.” Popély Árpád: A szlovák pártvezetés, i. m. 61. Az állambiztonsági szervek pedig 50 százalékos készültségben voltak. Bukovszky, László: Štátna bezpečnosť, i. m. 81.

⁵¹⁶ Sz.n.: Egyetlen kéz sem emelkedett a magasba. *Komáromi Öregdiák. A komáromi gimnázium BARÁTI KÖRÉNEK 9. hírlevele.* 2006/4. 1.

⁵¹⁷ A XI. A osztály névsora: Osztályfőnök: Petőcz Kálmán. A diákok: Árgyusi Mária, Botka Katalin, Bucsek Edit, Czirók Erzsébet, Csicsay Ilona, Csákás Magda, Csörgei Ilona, Dékány Margit, Elek Zsuzsanna, Eözlös Mária, Farkas Márta, Fekete Izabella, Horny Jozefina, Ilon Gizella, Jánosy Éva, Juhász Teréz, Kalmár Izabella, Kashalmi Ilona, Lajos Katalin, Magyar Mária, Markovics Mária, Molnár Anna, Pongrácz Mária, Puzsér Edit, Santúr Erzsébet, Szabó Erzsébet, Szántó Margit, Székely Lenke, Szideridu Anasztázia, Takács Zsuzsanna, Tárnok Júlia, Tóth Erzsébet, Tóth-Kurucz Cecília, Zámbo Aranka. XI. B Osztályfőnök: Hatvanger László. A diákok névsora:

szaemlékező kiemelte a benuátságot, és a hallgatás kultúrájaként értékelte a kisebbségi magyarság korabeli magatartását.⁵¹⁸ 1956 eseményeit ugyanakkor az első olyan próbatételként említette, amelyről a csehszlovákiai magyar fiatalok csupán töredékes információkkal rendelkeztek: „Természetesen nem láttunk televíziós közvetítést, még a rádió is csak hírfoszlányokat juttatott el hozzánk, de eljutott a lényeg. A magyar nép, a magyar fiatalok azt mondták: elég!”⁵¹⁹ Az információk megszerzésében a visszaemlékező kiemelte a rádió szerepét, amelynek a magyarországi sajtó mellett valóban kulcsszerepe volt a (cseh)szlovákiai magyarság forradalom iránt tanúsított magatartása szempontjából.⁵²⁰ Erzsébet arról is számot adott, hogy együttéreztek a fiatalok a magyarországi forradalmárokkal, ezt ugyanis összekötötték saját sorsuk jobbra fordulásával is: „Úgy gondoltuk, ha Magyarországon győz a forradalom, akkor az egész magyar nemzet sorsa jobbra fordul, beleértve minket is. [...] A kommunista párt is félt, tartott a nemzettársaitól elszakított, kisebbségbe taszított magyarságtól, elsősorban a magyar diákoktól.”⁵²¹ Egyébként általános jelenségnek számított, hogy a forradalom a nemzeti érzéseket felfokozta, sőt a határrevízió lehetőségét is felébresztette a csehszlovákiai magyarság körében.⁵²²

A komáromi diákok megdöbbenéssel fogadták a forradalom leverésének a híreit. Miután a járási pártbizottság küldöttei az iskolába látogattak, a diákoknak az aulában kellett gyülekezni. A XI. A osztályos Erzsébet a következőképp emlékezett vissza a küldött felszólítására: „Jött a lényeg: felháborítónak tartották, hogy a fiatalok egy része is részt vett a harcokban, s elvárják, hogy

ra: Bartalos Zoltán, Bastrnák Tibor, Borsos András, Bulajcsik András, Czilling Miklós, Farkas István, Fülöpp László, Horváth István, Hölgye Zoltán, Ivanics Viktor, Iván Imre, Kinczer József, Konczer József, Kúr Zoltán, Kürthy István, Molnár Adolf, Nagy József I., Nagy József II., Németh Pál, Oláh György, Sebők Kálmán, Stégmár Dénes, Szabó György, Szakál Attila, Szeberényi László, Varga Lajos. – A Selye János Gimnázium tablói szerint.

⁵¹⁸ „Generációnk [...] többször is szembesült ilyen sorsfordító eseménnyel. Ezek többsége [...] azt sugallta, hiába a tehetség, tudás, igyekezet, arra ítéltünk, hogy a partvonalon túlról nézzük a szerencsésebb játékosok küzdelmét a kisebb-nagyobb győzelmekért. [...] Mi csak lapuljunk, HALGASS a nevünk.” Sz.n.: Egyetlen kéz sem... i. m. 2.

⁵¹⁹ Uo.

⁵²⁰ Erről ld. bővebben Simon Attila: Az 1956-os forradalom, i. m. 234. Miután betiltották a magyarországi sajtótermékek behozatalát, a magyarországi rokoni kapcsolatok mellett a magyar rádió adásából rendelkeztek friss információkkal a magyarországi helyzetről. Popély Árpád: A szlovák pártvezetés, i. m. 59.

⁵²¹ Dolník-Czirók Erzsébet: A mi 56-unk... *Komáromi Öregdiák. A komáromi gimnázium BARÁTI KÖRÉNEK 8. hírlevele.* 2006/3, 2.

⁵²² Simon Attila: Az 1956-os forradalom, i. m. 235.

mi, öntudatos, kommunista eszméken nevelődött magyar diákok elutasítják ezt a magatartást”.⁵²³ Ezt követően egy előre elkészített nyilatkozatot olvastak fel, melynek lényege az volt, hogy a fiatalok elítélik a Magyarországon történt eseményeket és a harcokban részt vállaló fiatalokat.⁵²⁴

A nyilatkozatot azonban egy diák sem szavazta meg. „A nyilatkozat felolvasását halálos csend követte, s a szónokló »elvtárs« legnagyobb megdöbbenésére egyetlen kész sem emelkedett a magasba” – emlékezett vissza Dolník Erzsébet a gimnazisták hősiességére. ⁵²⁵ Bár a fiatalokat a későbbiek folyamán is megpróbálták még jobb belátásra bírni, nem tudták őket szavazásra bírni.

A végzős középiskolások mellett az események részesei voltak a pedagógiai iskola növendékei is, akik a komáromi gimnázium épületében folytatták tanulmányaikat. H. Vámos Piroska szintén a diákok együttérzésére utalt visszaemlékezésében, amelynek része volt a nemzeti színű kokárda viselése: „A nehezen megszerzett nemzeti színű szalagból kokárdákat készítettünk. Akinek nem jutott, színes fejű gombostűkből tűzött ki piros-fehér-zöldet a ruhájára. Megegyeztünk, hogy ha valakit a szlovák és orosz órákon felhívnak felelni, az egész osztály feláll.”⁵²⁶

Nemcsak a diákok szerepe volt fontos a komáromi gimnáziumban történt szimbolikus események során, hanem az emblemikus tanáregyenlőségeké is, akik szintén részt vettek az eseményekben. Közülük kell kiemelni Gáspár Tibort, aki történelmet, valamint magyar nyelvet és irodalmat oktatott a gimnázium végzős diákjai számára. Gáspár Tibor a forradalom komáromi eseménye-

⁵²³ Dolník-Czirók Erzsébet: A mi 56-unk, i. m.

⁵²⁴ Gáspár Tibor tanár a következőképp emlékezik vissza erre: „Ezen épületes szónoklat után felolvastak egy szöveget, amelynek lényege a következő volt: a Komárnói Magyar Tannyelvű Iskola tanulói elítélik az ellenforradalmi bandák garázdálkodását Magyarországon, s követelik a fegyveres megsemmisítésüket. Az előre elkészített szöveg felolvasása után a tanfelügyelő azzal folytatta, hogy ezt a tiltakozást elküldik Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának, a csehszlovák kormánynak és a Szovjetunió prágai nagykövetének, s ehhez kézfelemeléssel mindenki adja beleegyezését. Jött a felszólítás: tessék a kezeket felemelni.” Gáspár Tibor: Az 1956-os komáromi diákok. Valóság. 2003/ 6. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=97&lap=0>, 2016. június 16.

⁵²⁵ Majd így folytatta: „Természetesen az előttünk ülő fiatalabb diaktársaink oda-odapillantottak, mit tesznek a »nagyok«, de senki sem szavazta meg a szöveget. Mivel feltételezték, hogy talán nem értettük, mit kell tennünk, megismételték a felszólítást a szavazásra, de eredménytelenül.” Dolník-Czirók Erzsébet: A mi 56-unk, i. m. 3.

⁵²⁶ H. Vámos Piroska: Mi is ott voltunk... *Komáromi Öregdiák. A komáromi gimnázium BARÁTI KÖRÉNEK 9. hírlevele.* 2006/4, 7.

inek katonai vonatkozásairól is megemlékezett, melyek szintén nagy hatással volt rá.⁵²⁷ A forradalom kapcsán nemcsak a diákok, de tanárként ő maga is fellelkesült a magyarországi eseményektől és ezt ki is nyilvánította a fiataloknak: „Hát ezzel a gyönyörű élménnyel rohantam vissza ide a gimnáziumba, s ahogy az első emeletre értem, látom, hogy tanítványaim vonulnak fel ide az aulába. Velük jöttem. Az első sorban már itt ültek az én idősebb tanártársaim. Ilendően köszöntöttem őket, de tanítványaim hangoskodtak, hogy üljek közéjük. Engedtem a kérésüknek, odaültem.”⁵²⁸

Miután a pártbizottság küldöttsége megérkezett az aulába, a magyarországi „ellenforradalmi bandák” garázdálkodásaival szemben egy nyilatkozatot olvastak fel.⁵²⁹ Ennek a lényege Gáspár Tibor naplófeljegyzései alapján a következő volt: „A Komáromi Magyar Középiszkola tanulói elítélik a magyarországi ellenforradalmat, és – itt a lényeg: követelik annak fegyverek által való leverését. Majd azzal folytatta a tanfelügyelő, hogy mivel ezt a nyilatkozatot el akarják küldeni Prágába Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának, a csehszlovák kormánynak, és – itt a hangsúly: a Szovjetunió prágai nagykövetségének, ezért a jelenlévőknek ezt meg kell szavazniuk. És jött az utasítás a diktatúra nyelve szerint: Tessék a kezeket fölemelni!”⁵³⁰

Miután a diákok nem emelték fel a kezüket, a tanfelügyelő azzal fenyegette a fiatalokat, hogy nem mehetnek érettségire és egyetemre.⁵³¹ Bár újra felszólították a diákokat a szavazásra, nem értek el semmit. Gáspár Tibor maga is megvallotta, hogy nagyon félt a diákokat érintő esetleges megtorlásoktól és

⁵²⁷ „Holczei Viktor kollégám azzal fogadott, hogy a dél-komáromi állomás épületére már kiktűzték a kommunista címer nélküli nemzeti zászlót. Kollégámnak ez a közlése annyira föllekesített, hogy én hagytam minden pedagógiai kötelességem, rohantam ki a Duna-partra. Ahogy a hídhöz értem, láttam, hogy csehszlovák katonák egy tüzérségi löveget állítanak tüzelőállásba az állomás felé. A Duna-parton pedig katonák tucatjai lövészárkokat ástak, géppuskafészeket alakítottak. A tisztek távcsővel figyelték a dolgokat a túloldalon” Gáspár Tibor: A kis hősök is győzhetnek, ha bátran cselekednek. *Komáromi Öregdiák. A komáromi gimnázium BARÁTI KÖRÉNEK 9-hírlevele.* 2006/4, 5.

⁵²⁸ Uo.

⁵²⁹ „Néhány perc múlva belépett az aulába az igazgató vezetésével a tanfelügyelő és a pártbizottsági küldöttség. Az igazgató, miután köszöntötte a vendégeket, átadta a szót a tanfelügyelőnek. Ő a maga értelmi színvonalán elkezdte mondani, hogy Magyarországon fegyveres ellenforradalmi bandák garázdálkodnak, gyilkolják az embereket, fosztogatják az üzleteket, és azt követelik, hogy a dicső szovjet csapatok vonuljanak ki Magyarország területéről.” Uo.

⁵³⁰ Uo.

⁵³¹ Uo.

büntetésektől. Erre azonban a későbbiek során nem került sor, hiszen miután november 4-én a forradalmat elfojtották, elfeledkeztek a komáromi diákokról.

Gáspár Tibor kiállásával ellentétben ugyanakkor olyan tanítók is voltak, akik nem értettek egyet a diákok magatartásával. Hogy nem minden tanár viszonyult azonos módon a forradalmi eseményekhez, ez H. Vámos Piroska vallomásából egyaránt kiderült.⁵³² Közéjük tartozott a pedagógiai iskola szlovák szakos tanárnője is. Amikor a fiatalok „lázasával” szembesült a tanárnő, azonnal hívatta az igazgatónőt, akinek a reakcióját így elevenítette fel: „Dr. Zsombor Miklósné, drága Jolánka néni rámutatott a kokárdára, és azt mondta: »Nem kívül, belül legyetek, lányok, igazi magyarok!« Ez nekünk egész életre szólt.”⁵³³

A későbbiek folyamán komolyabb megtorlás nem érte a fiatalokat, mindössze kisebb diszkriminációs intézkedések, amelyek abban nyilvánultak meg, hogy a fiatalok nem beszélgethettek csoportosan az utcán, vagy nem vihettek virágot a Jókai-szoborhoz.⁵³⁴ Ezzel együtt a tanárokkal és a diákokkal mégis éreztették „rendszerellenes” magatartásuk következményeit. Gáspár Tibor is jelzi visszaemlékező írásában, hogy számukra sem volt egyértelmű a diákok magatartásának a következménye, mely kihatással lehetett a fiatalokra, a tanárookra és az egész iskolára: „Soha nem léptem ki az aulából olyan nagy félelemmel, mint akkor. Féltettem tanítványaimat, iskolámat, mert éreztem, hogy az atomfegyverekkel rendelkező Szovjetunió nem engedi meg Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből, ezért fegyverrel tiporja el a magyar forradalmat. Ezt követi azután a bosszú, amelynek áldozatai lesznek bátor növendékeink.”⁵³⁵ H. Vámos Piroska arra is utalt, hogy a diákok mellett a tanári kar tagjait és az

⁵³² „Meg vagyunk győződve arról, hogy Magyarország dolgozó népe halálos csapást mér a hazai és nemzetközi reakcióra és a párt és a kormány köré tömörülve megvédi a magyar népi demokrácia vívmányait – diktálták tollba a határozatot a komáromi XI. éves középiskola tanárai és alkalmazottai.” Gajdács Irén: A két Komárom, i. m.

⁵³³ Majd így folytatja: „Szlovák szakos tanárnőnk azonban nem elégitette ki az igazgató intelme, szigorúbb büntetést várt. Jött is, egy egész küldöttség, s a diákságot az aulába terelték. Végig kellett hallgatnunk az elvtársak intelmeit, fenyegetéseit, majd csendben kivonultunk a díszteremből, vissza az osztályba.” H. Vámos Piroska: Mi is ott voltunk, i. m.

⁵³⁴ „Pl. nem beszélgethettünk csoportosan az utcán, nem vihettünk virágot a Jókai-szoborhoz, nem tudjuk, melyik tanárunkon hogyan kérték számon tetteinket, melyikünk felvételi vizsgáját érintették negatívan az események.” Dolník-Czirók Erzsébet: A mi 56-unk, i. m. 3. Vö.: „Minket, diákokat azzal büntettek, hogy a Szocialista Ifjúsági Szövetség (SZISZ) egyenruhájában kellett ballagnunk. A ballagókat a városban is figyelték. Vajon hova teszik le virágaikat?” H. Vámos Piroska: Mi is ott voltunk, i. m.

⁵³⁵ Gáspár Tibor: Az 1956-os komáromi diákok, i. m.

igazgatónőt is figyelték, illetve rendszeresen kihallgatták.⁵³⁶ A visszaemlékező egyúttal kiemelte, hogy azokat a diákokat és tanárokat, akik kiálltak az 1956-os forradalom mellett, még a különféle megfigyelések és fenyegetések ellenére sem sikerült megfélemlítenie a hatalomnak: „Persze, sokan voltunk, akik a kötelező felvonulás után a Jókai-szoborhoz is vittünk virágainkból. Akkor is csendben, a legnagyobb tisztelettel tettük, mint ahogyan most, ötven év múltán is elhelyeztük koszorúnkat a gimnázium dísztermében felavatott emléktáblánál.”⁵³⁷

ÖSSZEGZÉS

Komárom és a Komáromi járás lakosságának forradalommal szembeni magatartását bonyolult feladat rekonstruálni, hiszen a korabeli hivatalos dokumentumokban és a sajtóban csupán a központi nézőponttal megegyező vélemények kinyilvánítására kerülhetett sor. Ezen források szerint az állami vezetéstől függésben lévő, főként szlovák nemzetiségű funkcionáriusok teljes mértékű lojalitást mutattak Csehszlovákia irányába és elítélték a forradalmi eseményeket.

A hivatalos csehszlovák állásponttal való azonosulást tükrözi a városi és a járási bizottság anyagai mellett a sajtó is, mely egyértelműen ellenforradalomként definiálta a magyarországi történéseket. A kommunista párt komáromi járási bizottsága pedig szintén arról adott számot, hogy nem történt komolyabb atrocitás a forradalom hatására a járásban, s az ellentétes megnyilvánulásokat inkább „hibákként”, mint a köztársasággal és a rendszerrel való tudatos szembenállásként értékelte. Simon Attila a (cseh)szlovákiai magyarság forradalmi hozzáállásában ugyanakkor rámutatott azokra a kettősségekre, amelyek ráirányítják a figyelmet a mélyvizsgálatok szükségességére: „Ha összességében akarjuk értékelni a szlovákiai magyar lakosságnak az 1956-os magyar forradalomhoz való viszonyát, akkor csak nagyon óvatos megállapításokat tehetünk. Az ugyan leszögezhető, hogy a magyar lakosság rendkívül nagy figyelemmel

⁵³⁶ „A tanári kar tagjai azután szinte havonta kihallgatásra jártak, az igazgatónőnek pedig minden lépését figyelték. A felsőbb szervek megvádolták igazgatónőnket, hogy azzal indított el bennünket, ne a Gottwald-szoborhoz menjünk, hanem Jókai szobrához, és menjünk be a templomba is.” H. Vámos Piroška: Mi is ott voltunk, i. m.

⁵³⁷ Uo.

kísérte a magyarországi eseményeket, ám többségük a forradalomhoz való viszonyát nem fejezte ki nyilvánosan.”⁵³⁸ A magyarság „hivatalosan” megjelenített nézőpontja és a kisebbség tényleges hozzáállása között az említett ambivalenciák a helyi szintű kutatásokban még inkább megjelentek. A magyarság körében a jogfosztottság időszakából eredő félelemérzet mögött ugyanis Komáromban is jelen volt a forradalmi eseményekkel szemben tanúsított szimpátia és együttérzés. Ezzel a csehszlovák központi vezetés is tisztában volt, így a magyar nemzetiségű személyeket a köztársaság védelme szempontjából „megbízhatatlannak” ítélte.

A személyes visszaemlékezések számot adtak azokról a szimbolikus megnyilvánulási formákról, melyek elsősorban a fiatal generáció együttérzését igazolták a magyarországi eseményekkel kapcsolatban. Ebből a szempontból kell kiemelni a magyar gimnázium (ma Selye János Gimnázium) esetét. A szlovákiai magyar fiatal értelmiség kinevelésében fontos szerepet vállaló komáromi gimnázium diákjai a pártállami megfélemlítésnek nem engedve megtagadták a forradalom elítélését, vállalva ennek következményeit. Azt azonban érdemes hozzátenni, hogy a gimnáziumi fiatalok szimbolikus kiállításának motivációjában elsősorban nem a rendszerrel való szembenállás, hanem a nemzeti érzés dominált, melyet összekötöttek kisebbségi sorsuk jobbra fordulásával.

⁵³⁸ Simon Attila: A szlovákiai magyarok, i. m. 51.

VIII. FEJEZET

Az 1956-os magyar forradalom és Csehszlovákia – válogatott bibliográfia (Összeállította Popély Árpád)

ÁLTALÁNOS ÉS ÖSSZEFOGLALÓ MŰVEK

- Blaive, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha, Prostor, 2001.
- Blaive, Muriel: *Une déstalinisation manquée. Tchécoslovaquie 1956*. Bruxelles, Édition Complexe, 2005.
- Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Disputationes Samarienses 9.), 2006.
- Janek István: Csehszlovákia. In Békés Csaba (szerk.): *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. Budapest, 1956-os Intézet–Gondolat Kiadó, 2007, 178–203.
- Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953–1956*. Brno, Barrister & Principal, 2005.
- Marušiak, Juraj: Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia. *Múltunk* LII. évf. (2007) 1. sz., 58–103.
- Marušiak, Juraj: Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko. In „*Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu...*“ *Pocťa Jozefovi Jablonickému*. Bratislava, Veda, /Edícia Monografie a štúdie. Zv. 1./, 2005, 183–227.
- Marušiak, Juraj: Slovakia and the 1956 Hungarian Revolution. A comparison with Slovak perceptions of the Polish October. In Rainer János–Somlai Katalin (ed.): *The 1956 Hungarian Revolution and the Soviet Bloc Countries: Reactions and Repercussions*. Budapest, The Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, 2007, 79–96.

A HATALOM REAKCIÓJA A FORRADALOMRA

- Barnovský, Michal: Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Disputationes Samarienses 9.), 2006, 25–40.
- Bílek, Jiří: Der Einfluß der Ereignisse in Ungarn auf die Innenpolitik der Tschechoslowakei. In Heinemann, Winfried–Wiggershaus, Norbert (Hrsg.): *Das internationale Krisenjahr 1956. Polen, Ungarn, Suez*. München, Oldenbourg (Beiträge zur Militärgeschichte, Bd. 48.), 1999, 469–483.
- Bílek, Jiří–Pilát, Vladimír: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. *Soudobé dějiny* III. évf. (1996) 4. sz., 500–511.
- Germuska Pál: Najnovšie poznatky o maďarskej revolúcii roku 1956 a maďarsko–slovenské vzťahy roku 1956. In Štefanský, Michal–Zágoršeková, Marta (zost.): *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*. Banská Bystrica, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, 151–164.
- Hajdu Tibor: „A magyar reakció népellenes puccsa”. A Csehszlovák KB 1956. december 5–6-i ülése a magyarországi eseményekről. In *Évkönyv II*. Budapest, '56-os Intézet, 1993, 125–131.
- Hajdu Tibor: Ungarn und die Tschechoslowakei 1956. In Hahn, Hans Henning–Olschowsky, Heinrich (Hrsg.): *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*. Berlin, Akademie Verlag, 1996, 67–72.
- Kiss József: 1956 ősze Szlovákiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VIII. évf. (2006) 3. sz., 3–20.
- Madry, Jindřich: Reflexe maďarského povstání v jednání ústředních politických orgánů Československa. In Bílek, Jiří (red.): *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956. Vědecké kolokvium s mezinárodní účastí, konané ve dnech 22.–23. září 1993 v konferenčním sále Historického ústavu Armády České republiky v Praze*. Praha, Historický ústav Armády české republiky, 1994, 26–32.
- Pešek, Jan: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. *Historický časopis* 41. évf. (1993) 4. sz., 430–442.
- Pilát, Vladimír: Der antikommunistische Aufstand in Ungarn aus der Sicht der tschechoslowakischen Kommunisten. In Heinemann, Winfried–Wiggershaus, Norbert (Hrsg.): *Das internationale Krisenjahr 1956. Polen, Ungarn, Suez*. München, Oldenbourg (Beiträge zur Militärgeschichte, Bd. 48.), 1999, 339–351.
- Popély Árpád: A szlovák pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Disputationes Samarienses 9.), 2006, 57–74.
- Sikora, Stanislav: Die Wirkung der ungarischen Ereignisse von 1956 auf die Tätigkeit der KPTsch-Führung (Schwerpunkt: Slowakei). In Hahn, Hans Henning–Olschowsky, Heinrich (Hrsg.): *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*. Berlin, Akademie Verlag, 1996, 73–79.

A FORRADALOM ÉS A CSEHSZLOVÁK ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLAT

- Bukovszky László: Október szlovákiai recepciójának tükröződése a (cseh)szlovák állambizton-
sági iratokban. In Rainer János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a
szovjet tömb országáiban. Évkönyv XIV. 2006–2007.* Budapest, 1956-os Intézet, 2007, 335–347.
- Bukovszky László: Štátna bezpečnosť a maďarská revolúcia v roku 1956. In Ivaničková, Edita–Si-
mon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom
és Szlovákia.* Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Aka-
démia Történettudományi Intézete (Disputationes Samarienses 9.), 2006, 75–81.
- Bukovszky, Ladislav [László]: Štátna bezpečnosť a maďarská revolúcia v roku 1956. *Pamäť náro-
da* 2. évf. (2006) 4. sz., 15–21.

CSEHSZLOVÁK KATONAI INTÉZKEDÉSEK A FORRADALOM IDEJÉN

- Bílek, Jiří et. al. (Ed.): *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na
podzim 1956. (Sborník vybraných dokumentů) I–II.* Praha, Historický ústav Armády České
republiky, 1993.
- Bílek, Jiří (red.): *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956.
Vědecké kolokvium s mezinárodní účastí, konané ve dnech 22.–23. září 1993 v konferenčním
sále Historického ústavu Armády České republiky v Praze.* Praha, Historický ústav Armády
České republiky, 1994.
- Dufek, Jiří–Šlosar, Vladimír: Rekonstrukce čs. vojenských opatření na čs.-maďarských hrani-
cích. In Bílek, Jiří (red.): *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstá-
ním 1956. Vědecké kolokvium s mezinárodní účastí, konané ve dnech 22.–23. září 1993 v kon-
ferenčním sále Historického ústavu Armády České republiky v Praze.* Praha, Historický ústav
Armády České republiky, 1994, 41–59.
- Štaigl, Jan: Die militärstrategische Stellung der Slowakei und die militärischen Sicherheitsmaß-
nahmen auf ihrem Territorium im Zusammenhang mit den Ereignissen in Ungarn und
Ägypten im Herbst 1956. In Heinemann, Winfried–Wiggershaus, Norbert (Hrsg.): *Das in-
ternationale Krisenjahr 1956. Polen, Ungarn, Suez.* München, Oldenbourg (Beiträge zur Mi-
litärgeschichte, Bd. 48.), 1999, 163–179.
- Štaigl, Jan: Die Tätigkeit der tschechoslowakischen Armee an der slowakisch–ungarischen
Grenze im Herbst 1956. In Foitzik, Jan (Hrsg. u. eingel.): *Entstalinisierungskrise in Ostmit-
teleuropa 1953–1956. Vom 17. Juni bis zum ungarischen Volksaufstand. Politische, militärische,*

- soziale und nationale Dimensionen*. Paderborn–München–Wien–Zürich, Schöningh, 2001, 239–270.
- Štaigl, Jan: Katonai intézkedések Szlovákia területén az 1956 őszi magyar felkelés időszakában. In *Hadtörténelmi Közlemények* 109. évf. (1996) 3. sz., 67–78.
- Štaigl, Jan: Udalosti v Poľsku a Maďarsku na jeseň 1956 z hľadiska vojenskopolitických a vojenských plánov sovietskeho bloku a ich „slovenských“ aspektov. In Štefanský, Michal–Zágoršková, Marta (zost.): *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*. Banská Bystrica, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, 165–179.
- Štaigl, Jan: Vojenská opatření na teritoriu Slovenska. In Bílek, Jiří (red.): *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956. Vědecké kolokvium s mezinárodní účastí, konané ve dnech 22.–23. září 1993 v konferenčním sále Historického ústavu Armády České republiky v Praze*. Praha, Historický ústav Armády České republiky, 33–40.
- Štaigl, Jan: Vojenské opatrenia na Slovensku v súvislosti s vývojom v Maďarsku na jeseň 1956. In Púčik, Miloslav–Stanová, Mária (zost.): *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 17.–19. septembra 1996*. Bratislava, Vojenský historický ústav MO SR, 1997, 184–203.

A FORRADALOM VISSZHANGJA CSEHSZLOVÁKIÁBAN

- Balassa Zoltán: 1956 és Csehszlovákia. In Kiss Dénes (szerk.): *Hódotságban*. Budapest, Zrínyi, 1992, 185–210.
- Čierna-Lantayová, Dagmar: Die Ereignisse von 1956 und die slowakische Gesellschaft. In Hahn, Hans Henning–Olschowsky, Heinrich (Hrsg.): *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*. Berlin, Akademie Verlag, 1996, 80–89.
- Čierna-Lantayová, Dagmar: Rok 1956 a slovenská spoločnosť. In Ferencuhová, Bohumila et al.: *Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám Valeriána Bystrického*. Bratislava, Prodama, 2006, 192–202.
- Čierna-Lantayová, Dagmar: Slovenská verejnosť a rok 1956. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Disputationes Samarienses 9.), 2006, 11–23.
- Hamberger Judit: „A magyarok nem elég tanulékonyak”. A csehek és 1956. *Limes* 18. évf. (2006) 3. sz., 49–60.
- Marušiak, Juraj: Az 1956-os magyar forradalom és a „lengyel október” szlovákiai fogadtatásának összehasonlítása. In Rainer János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országokban. Évkönyv XIV. 2006–2007*. Budapest, 1956-os Intézet, 2007, 27–46.
- Pernes, Jiří: Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti. *Soudobé dějiny* 1996 (III. roč.) 4. č., 512–526.

- Pešek, Jan: Postoje slovenskej spoločnosti v čase tzv. maďarských udalostí na jeseň 1956. In Púčík, Miloslav–Stanová, Mária (zost.): *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 17.–19. septembra 1996*. Bratislava, Vojenský historický ústav MO SR, 1997, 293–297.
- Tűma, Oldřich: A magyar forradalom hatása Csehszlovákiára, 1956–1968. In Rainer János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiiban. Évkönyv XIV. 2006–2007*. Budapest, 1956-os Intézet, 2007, 80–90.
- Tűma, Oldřich: The impact of the Hungarian Revolution on Czechoslovakia, 1956–1968. In Rainer János–Somlai Katalin (Ed.): *The 1956 Hungarian Revolution and the Soviet Bloc Countries: Reactions and Repercussions*. Budapest, The Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, 2007, 69–78.
- Vajda Barnabás: Az 1956-os forradalom visszhangja a Felvidéken. *Eruditio–Educatio* 1. évf. (2006) 1. sz., 51–67.
- Vajda Barnabás: Az 1956-os forradalom visszhangja a Felvidéken. *Iskolakultúra* XVI. évf. (2006) 10. sz., 120–128.
- Vajda Barnabás: Csehszlovákiai események az 1956-os magyar forradalom hatása alatt. In Zombori István (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom hatása a környező országok egyházaira*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség–Historica Ecclesiastica Alapítvány, 2010, 85–92.
- Vajda Barnabás: Events in Czechoslovakia under the Influence of the 1956 Hungarian Revolution. In Zombori István (Ed.): *The Impact of the 1956 Hungarian Revolution on Religious Life in Eastern Europe*. Budapest, Society for Church History in Hungary–Historica Ecclesiastica Hungarica Foundation, 2009, 87–94.

A FORRADALOM ÉS A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYARSÁG

- 1956 szlovákiai magyar vonatkozású forrásai. Összeáll. Simon Attila. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VIII. évf. (2006) 3. sz., 145–160.
- Brogyányi, Coleman [Kálmán]: Hungary's Fight for Freedom and the Hungarian Minorities. In *Hungarians in Czechoslovakia*. New York, Research Institute for Minority Studies on Hungarians Attached to Czechoslovakia and Carpatho-Ruthenia, 1959, 85–106.
- Gáspár Tibor: Az 1956-os komáromi diákok. *Valóság* XLVI. évf. (2003) 6. sz., 99–100.
- Kiss József: Az 1956-os forradalom és a szlovákiai magyarság. In Balla Bálint–Szöllősy Pál (szerk.): *50 év. 1956–2006*. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006, 141–147.
- Kmeczkó Mihály: Hogyan élték meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? (Visszaemlékezések színes csokra) *Dimenziók* II. évf. (1994) 1. sz., 10–21.

- Koncsol László: Pozsonyi magyar diákok tervei 1956 őszén. In Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 2006, 197–201.
- Mács József: A Felvidék népe 1956-ban. Párhuzamos sorsok – ötven év távlatából. In Balla Bálint–Szöllősy Pál (szerk.): *50 év. 1956–2006*. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006, 148–157.
- Molnár Imre: 1956 hatása és következményei Csehszlovákiában. In Zombori István (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom hatása a környező országok egyházaira*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség–Historica Ecclesiastica Alapítvány, 2010, 93–103.
- Molnár Imre: A szabadság üzenete. A csehszlovákiai magyarság és 1956. In Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest. Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 2006, 203–223.
- Simon Attila: A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Disputationes Samarienses 9.), 2006, 41–55.
- Simon Attila: A szlovákiai magyarok reakciója az 1956-os magyar forradalom eseményeire. In Balla Bálint–Szöllősy Pál (szerk.): *50 év. 1956–2006*. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006, 137–140.
- Simon Attila: Az 1956-os forradalom visszhangja a szlovákiai magyarok között. In Rainer János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában. Évkönyv XIV. 2006–2007*. Budapest, 1956-os Intézet, 2007, 229–246.
- Simon Attila: Az 1956-os forradalom visszhangja Szlovákiában, különös tekintettel Dél-Szlovákiára. *Limes* 18. évf. (2006) 3. sz., 61–69.
- Szesztay Ádám: Határon túli demokratikus mozgalmak 1956-ban. In Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 2006, 11–32.
- Szesztay Ádám: Kisebbségi 56. A forradalomhoz kapcsolódó kisebbségi megmozdulások tipológiája. *Valóság* XLV. évf. (2002) 10. sz., 69–99.
- Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör (Kisebbségi monográfiák I.), 2003.
- Vajda Barnabás: A pozsonyi magyar pedagógiai iskola 1956-os fekete szalagos akciói. In Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 2006, 177–195.

A FORRADALOM ÉS A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR SAJTÓ

Popély Árpád: The Bratislava *Új Szó* and the Hungarian Revolution of 1956. The Anti-revolutionary Propaganda in the Hungarian-language Daily of the Communist Party of Slovakia. In Vajda Barnabás et al.: *Forms of Political and Media Propaganda in Central Europe, Czechoslovakia and Hungary (1938–1968)*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2016, 73–96.

Szesztay Ádám: A határon túli magyar sajtó az 1956-os forradalom alatt és után (1956–1958). *Kisebbségkutatás* 7. évf. (1998) 3. sz., 281–293.

Zsilka László: Nem kért segítség. *Dimenziók* II. évf. (1994) 1. sz., 22–25.

A FORRADALOM VISSZHANGJA A SZLOVÁK ÍRÓK KÖRÉBEN

Leikert, Jozef: Slovenskí spisovatelia roku 1956 a ich reakcie na udalosti v Maďarsku. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Disputationes Samarienses 9.), 2006, 93–106.

A FORRADALOM VISSZHANGJA A KATOLIKUS EGYHÁZBAN

Halko, Jozef: Az 1956-os magyar forradalmi események egyházi visszhangja Szlovákiában a cseh-szlovák állambiztonsági jelentések tükrében. In Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 2006, 161–175.

Halko, Jozef: Ohlas maďarskej revolúcie roku 1956 v katolíckej cirkvi v Československu. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Disputationes Samarienses 9.), 2006, 83–92.

A FORRADALOM ÉS A BUDAPESTI CSEHSZLOVÁK NAGYKÖVETSÉG

Dokumentum Nagy Imre elrablásáról egy Budapesten szolgáló csehszlovák diplomata értesülései alapján. Közread. és bev. Janek István. In Sipos József–Sipos Levente (szerk.): *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, források. 1.* Budapest, Nagy Imre Alapítvány, 2002, 385–392.

Halko, Jozef: Československé veľvyslanectvo v Budapešti v kontexte maďarskej revolúcie roku 1956. *Historický časopis* 63. évf. (2015) 2. sz., 313–332.

A MEGTORLÁS

Balassa Zoltán: Megtorlás Csehszlovákiában. In *Az 1956-os forradalom és szabadságharc.* Budapest, Konrád Adenauer Alapítvány Budapesti Képvisellete, 1997, 23–33.

A MAGYARKÉRDÉS ENSZ-VITÁJA

Vajda Barnabás: Csehszlovákia álláspontja a magyarkérdés ENSZ-vitájában 1956–1957-ben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VIII. évf. (2006) 3. sz., 33–45.

A FORRADALOM OKTATÁSA

Marušiak, Juraj: 1956 a szlovák történelemkönyvekben. *Iskolakultúra* XVI. évf. (2006) 11. sz., 46–56.

Vajda Barnabás: Az 1956-os forradalom tanítása a szlovákiai magyar gimnáziumokban. In *Acta Historica Danubiensia 1. A komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Karán működő Történelem Tanszék évkönyve*, Komárom, Pelikán Nyomda–Selye János Egyetem, 2007, 63–71.

Források és szakirodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha (A Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Archívuma, Prága)

fond Telegramy došlé 1956

fond Teritoriální odbor

fond TO – obyčejné

fond TO – tajné

fond Zprávy ZÚ Budapešť 1955-56

Archiv bezpečnostních složek, Praha (A Biztonsági Szervek Levéltára, Prága)

fond A 2/1 Sekretariát ministra vnitra

fond Historický fond MV

fond I. Správa MV

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

fond Pozsonyi Főkonzulátus TÜK-iratai

Národní archiv České republiky, Praha (A Cseh Köztársaság Nemzeti Levéltára, Prága)

fond Ústřední výbor Komunistické strany Československa

Slovenský národný archív, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony)

fond Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska

Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno (A Nyitrai Állami Levéltár Komáromi Fióklevéltára)

fond Mestský národný výbor

fond Okresný národný výbor

fond Okresná prokuratúra v Komárne
fond Okresny výbor Komunistickej strany Slovenska v Komárne

Štátny archív v Nitre, pobočka Levice (A Nyitrai Állami Levéltár Lévai Fióklevéltára)
fond Ludový súd Levice
fond Ludový súd Šahy
fond Okresná prokuratúra Želiezovce
fond Okresný výbor KSS Želiezovce

Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archive (Központi Katonai Levéltár – Hadtörténeti Levéltár, Prága)
fond Ministerstvo národní obrany

INTERJÚK ÉS VISSZAEMLEKEZÉSEK

Az 1956-os forradalom visszhangja a Felvidéken. Oral-History interjúk. Készítette: Vajda Barnabás. 2006. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Kézirattár.

Interjú Bogár Lajossal. Készítette: Bajcsi Ildikó, 2016. május 17. Komárom

Dolník-Czirók Erzsébet: A mi 56-unk... Komáromi Öregdiák. *A komáromi gimnázium BARÁTI KÖRÉNEK* 8. hírlevele. 2006/3. 2-3.

Gajdács Irén: A két Komárom az események tükrében. *Új Szó*, 1956 október 31. 5.

Gáspár Tibor: Az 1956-os komáromi diákok. *Valóság*. 2003. 6. sz. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=97&lap=0>

Gáspár Tibor: A kis hősök is győzhetnek, ha bátran cselekednek. *Komáromi Öregdiák. A komáromi gimnázium BARÁTI KÖRÉNEK* 9. hírlevele. 2006/4., 5-6.

Vámos Piroska, H.: Mi is ott voltunk..., *Komáromi Öregdiák. A komáromi gimnázium BARÁTI KÖRÉNEK* 9. hírlevele. 2006/4., 7.

PUBLIKÁLT FORRÁSOK, DOKUMENTUM- GYŰJTEMÉNYEK, KÉZIKÖNYVEK

- Bílek, Jiří ed.: *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956. díl 1 a 2.* Praha, Historický ústav Armády České republiky, 1993.
- Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948-1989. Ministři a jejich náměstci.* Praha, Ústav pro studium totalitních režimů, 2009.
- Churaň, Milan a kol.: *Encyklopedie špionáže. Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti.* Praha, Nakladatelství Libri, 2000.
- Gabzdilova-Olejníková, Soňa–Olejník, Milan–Šutaj, Štefan: *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945–1953 v dokumentoch I.* Prešov, Universum, 2005.
- Popély Árpád (szerk.): *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948–1956 közötti történetéhez II. Válogatás a prágai magyar követség és a pozsonyi magyar főkonzulátus magyar kisebbséggel kapcsolatos jelentéseiből.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet (Fontes Historiae Hungarorum 5.), 2014.
- Mitrohin, Vaszilij: *KGB lexikon. A szovjet titkosszolgálat kézikönyve.* Budapest, Alexandra, 2004.
- Varga László (szerk.): *1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája.* Budapest, Századvég Kiadó–Atlanti Kiadó–1956-os Intézet, 1990.
- Varga László, Á. (szerk.): *1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára.* Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 1996.
- Varga László, Á. – Pásztor Cecília: *Az 1956-os forradalom Nógrád megyei okmánytára II/1.* Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2001.
- Žáček, Pavel: *Menší sestra I-II. Vznik a vývoj První správy ministerstva vnitra 1953-1959.* Brno 2004.

KORABELI SAJTÓ

- Hlas rolníka – Földműves szava* (Léva)
Pravda (Pozsony)
Rudé právo (Prága)
Smelšie vpred – Bátrabban előre (Zselíz)
Új Ifjúság (Pozsony)
Új Szó (Pozsony)
Za lepší život – A Jobb Életért, (Komárom)
Za pokrokovú dedinu (Ipolytölcs)

INTERNETES FORRÁSOK

Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/>

Slovník rozvědné terminologie I. Správy SNB. <http://www.abscr.cz/cs/evidencni-zaznamy-a-archivni-pomucky-vysvetlivky-zkratky>

MONOGRÁFIÁK ÉS TANULMÁNYOK

Bališová, Kristína: *Systém trestov podľa zákona č. 86/1950 Zb. (Trestný zákon) a ich aplikácia v ČSR* (Structure od penalties according to a criminal code No. 89/1950 and its application in Czechoslovak Republic). COFOLA 2010: the Conference Proceedings, Brno, Masaryk University, 2010.

Baráth Magdolna: A Belügyminisztérium újjászervezése 1956 után. *Rubicon*, 2010, 3. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_belugyminiszterium_ujjaszervezese_1956_utan/

Baráth Magdolna: Mi igen is büszkék vagyunk az Államvédelmi Hatóság harcos munkájára”. *Betekintő*, 2008, 1. sz. <http://www.betekinto.hu/en/node/87>

Baráth Magdolna: Sovietski poradcovia v orgánoch maďarskej štátnej bezpečnosti. In Grúňová, Alexandra (szerk.): *Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945-1989*. Bratislava, Ústav pamäti národa, 2008, 83–94.

Baráth Magdolna: *Szovjet tanácsadók a magyar állambiztonsági szerveknél*. In Gyarmati György–Palasik Mária: *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Levéltára–L'Harmattan kiadó, 2012, 49–65.

Barnovský, Michal: Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Šamorín/Somorja–Bratislava/Pozsony, Fórum inštitút pre výskum menšín/Fórum Kisebbségkutató Intézet–Historický ústav SAV/Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Disputationes Samarienses 9.), 2006, 25–40.

Barnovský, Michal: *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953–1957)*. Brno, Nakladatelství Prios (Krize komunistického systému v Československu 1953–1957, Sv. 6.), 2002.

Bílek, Jiří–Láník, Jaroslav–Minařík, Pavel–Povolný Daniel–Šach, Jan: *Historie československé armády 7. Československá lidová armáda v koalických vazbách Varšavské smlouvy. Květen 1955 – srpen 1968*. Praha, Ministerstvo obrany České republiky, 2008.

Bílek, Jiří–Pilát, Vladimír: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. *Soudobé dějiny* III. évf. (1996) 4. sz., 500–511.

Blaive, Muriel: *Promarnená příležitost. Československo a rok 1956*. Praha, Prostor, 2001.

- Blažek, Petr: Rezidentura FMV v Sovětském svazu. Postavení, činnost a personální obsazení v roce 1989. In Grúňová, Alexandra (szerk.): *Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945-1989*. Bratislava, Ústav pamäti národa, 2008, 236–259.
- Bolla Dezső: *Csepel 1956 – Tények és dokumentumok*. Budapest, Budapest-Csepel Önkormányzatának, 56-os Emlékbizottsága, 2005.
- Bottoni, Stefano: Komárom-Komárno. Határmenti mindennapok és párhuzamos életek a szocializmus korszakában. In Vajda Barnabás (szerk.): *Államhatár és identitás – Komárom/Komárno*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2011.
- Brogányi, Coleman [Kálmán]: Hungary's Fight for Freedom and the Hungarian Minorities. In *Hungarians in Czechoslovakia*. New York, Research Institute for Minority Studies on Hungarians Attached to Czechoslovakia and Carpato-Ruthenia, 1959, 85–106.
- Bukovszky László: Október szlovákiai recepciójának tükröződése a (cse)szlovák állambiztonsági iratokban. In *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országáiban*. Évkönyv XIV. 2007. Szerk. Rainer M. János–Somlai Katalin. Budapest, 1956-os Intézet, 2007, 335–347.
- Bukovszky László: Štátna bezpečnosť a maďarská revolúcia roku 1956. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. 2006. 75–81.
- Bukovszky László: A szlovákiai magyar kisebbség és az állambiztonság (1948–1963). In Húshegyi Gábor (szerk.): *Magyarok a sztálinista Csehszlovákiában 1948–1963*. Pozsony, 2011, 69–83.
- Bystrický, Valerián et al.: *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. Bratislava, Historický ústav SAV, 2008
- Čierna-Lantayová, Dagmar: Slovenská verejnosť a rok 1956. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. 2006. 11–23.
- Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. (Intézménytörténeti tanulmányok)*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, 2013.
- Dvořáková, Jiřina: *Historie a vývoj československého civilního zpravodajství se zaměřením na rozvědku (1919–1990)*. Praha, ÚZSI, 2014, 99–101.
- Frolík, Jan: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948-1989. *Sborník archivních prací*, 1991, 2. sz., 463–470.
- Gáspár Tibor: Az 1956-os komáromi diákok. *Valóság* XLVI. évf. (2003) 6. sz., 99–100.
- Gati, Charles: *Stroskotané ilúzie. Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*. Kalligram, Bratislava, 2006.
- Gaucsík István: Az agrárpolitika metamorfózisai. A földtulajdon nacionalizálása és kollektivizálás Csehszlovákiában (1945–1960). In Schlett András (szerk.): *Földindulások – sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében*. Budapest, Szent István Társulat, 2012, 159–184.
- Gaucsík István: *Lemorzolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948*. Pozsony, Kalligram, 2013.

- Gecsényi Patrícia: Államvédelmi tiszték és diplomaták a bécsi követségen a forradalom napjaiban. Puja Frigyes feljegyzése. *ArchívNet*, 2009, 3. sz. http://www.archivnet.hu/politika/allamvedelmi_tisztsek_es_diplomatak_a_becsi_kovetsegen_a_forradalom_napjaiban.html
- Gyarmati György: A politikai rendőrség (ÁVH) útja 1956-hoz. In Okváth Imre (szerk.): *ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2007.
- Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban, 1953–1956*. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan Kiadó, 2013.
- Halko, Jozef: Ohlas Maďarskej revolúcie roku 1956 v katolíckej cirkvi v Československu. In Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. 2006. 83–92.
- Hlavová, Viera: Fenomén „kulaka” v procese kolektivizácie na Slovensku v rokoch 1949–1960. *Forum Historiae*, 2016, 1. sz., 34–55.
- Honvári János: A szovjet és a keleti hitelek, segélyek szerepe a Kádár-rendszer stabilizálásában. *ArchívNet*, 7. évf. 2007, 2. sz. http://www.archivnet.hu/gazdasag/a_szovjet_es_a_keleti_hitelek_segelyek_szerpe_a_kadarrendszer_stabilizalasaban.html?oldal=1
- Janek István: Csehszlovákia. In Békés Csaba (szerk.): *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. Budapest, 1956-os Intézet–Gondolat Kiadó, 2007, 178–203.
- Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram, 1993.
- Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Barrister a Princi-pal, Brno, 2005.
- Kiss József: 1956 ősze Szlovákiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VIII. évf. (2006) 3. sz., 3–20.
- Kovalská, Eva–Kantek, Karol: *Uhorská rapsódia alebo tragický príbeh osvietenca Jozefa Hajnóczyho*. Bratislava, Veda, 2008.
- Kovačević, Katerina: A menekültkérdés Jugoszláviában. *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában*. Évkönyv XIV. *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában*. Évkönyv XIV. Szerk. Rainer M. János–Somlai Katalin. Budapest, 1956-os Intézet, 2006–2007, 134–153.
- Koudelka, František: Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje). *Sešity Ústavu pro Soudobé dějiny AV ČR*, Svazek 13, 1993, 15–20.
- Mácza Mihály: *Komárom nevezetességei*. Pozsony, Madách-Posonium, 2002.
- Mannová, Elena: Dél-Szlovákia mint képzelt terület. In Vajda Barnabás (szerk.): *Államhatár és identitás – Komárom/Komárno*. Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Komárom, 2011, 7–30.
- Marušiak, Juraj: Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia. *Múltunk* LII. évf. (2007) 1. sz., 58–103.
- Molnár Adrienne–Kőrösi Zsuzsanna–Keller Márkus (szerk.): *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. Budapest, 1956-os intézet, 2006.
- Molnár Imre: 1956 hatása és következményei Csehszlovákiában. In Zombori István (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom hatása a környező országok egyházaira*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség–Historica Ecclesiastica Alapítvány, 2010, 93–103.

- Molnár Imre: A szabadság üzenete. A csehszlovákiai magyarság és 1956. In Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 2006, 203–223.
- Okváth Imre: Jelentés a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól, 1955. március 7–12. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2001, 4. sz., 689–706.
- Palasik Mária: A BM II/3. (Hírszerző) osztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. (Intézménytörténeti tanulmányok)*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, 2013, 47–102.
- Palasik Mária: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya, 1956–1962. *Betekintő*, 2011, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2011_2_palasik
- Pernes, Jiří: Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti. *Soudobé dějiny* 1996 (III. roč.) 4. č., 512–526.
- Pešek, Jan: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. *Historický časopis* 41. évf. (1993) 4. sz., 430–442.
- Pešek, Jan: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970*. Bratislava, Veda, 2000.
- Popély Árpád: A szlovák pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom. In Ivaničková, Edita–Simon Attila: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. 2006, 57–74.
- Rabi Lenke–Számadó Emese–Turi Zsolt: *Komárom. Helytörténet a kezdetektől napjainkig*. Komárom, Komáromi Klapka György Múzeum, 2015.
- Rainer M. János: Ötvenhat után. Budapest, 1956-os Intézet, 2003.
- Rainer M János: A szovjet nagykövetség és az 1956-os forradalom. *Budapesti Negyed*, 1993, 1. sz., <http://www.epa.oszk.hu/00000/00003/00001/fej06.htm>
- Rašla, Anton: Ludové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdництва. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969.
- Rendek, Peter: K problematike vedecko-technickej špiónáže sovietskeho bloku. *Pamäť národa*, 2006, 1. sz., 36–56.
- Révay István: A csehszlovákiai magyarság mai helyzete. *Katolikus Szemle* X. évf. (1958) 2. sz., 79–82.
- Simon Attila: A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom. In Ivaničková, Edita–Simon Attila: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 2006. 41–55.
- Simon Attila: Az 1956-os forradalom viszhangja a szlovákiai magyarok között. In Rainer M. János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom viszhangja a szovjet tömb országaiban*. ÉVKÖNYV XIV. 2006–2007. 229–246.
- Štaigl, Jan: Katonai intézkedések Szlovákia területén az 1956 őszi magyar felkelés időszakában. In *Hadtörténelmi Közlemények* 109. évf. (1996) 3. sz., 67–78.
- Štaigl, Jan: Udalosti v Poľsku a Maďarsku na jeseň 1956 z hľadiska vojenskopolitických a vojenských plánov sovietskeho bloku a ich „slovenských“ a aspektov. In Štefanský, Michal–Zá-

- goršeková, Marta (eds.): *Krízy režimov sovietskeho bloku 1948-1989*. Banská Bystrica, 1997, 165–180.
- Szokolcai, Attila: Antiszemita bűncselekmények az 1956-os forradalomban. *Digitális Konfliktus Adatbázis*, http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=149:-antiszemita-bncselekmenyek-az-1956-os-forradalomban-&catid=15:tanulmanyok
- Szarka László: *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések*. Komárom, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, (Források a kelet-közep-európai kisebbségek 20. századi történetéhez 2.), 2005.
- Szarka László: *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában*. Pozsony, Kalligram, 2015.
- Szesztay Ádám: A hivatalos szlovák–magyar kapcsolatok élénkülése 1956–1957-ben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf., 1999, 2. sz., 41–54.
- Szesztay Ádám: Kisebbségi 56: A forradalomhoz kapcsolódó kisebbségi megmozdulások tipológiája. *Valóság*, 2002/10., 69–99.
- Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003.
- Sztikalin, Alekszandr: Andropov Magyarországon a forradalom előtt. *História*, 1999, 4. sz., 20–23.
- Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. 1956-os Intézet, Corvina, 2008.
- Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. (Intézménytörténeti tanulmányok)*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, 2013, 381–446.
- Tüma, Oldřich: A magyar forradalom hatása Csehszlovákiára, 1956–1968. In Rainer M. János–Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában. Évkönyv XIV*. 1956-os Intézet, 2006–2007, 80–90.
- Vajda Barnabás: Csehszlovákia álláspontja a magyarkérdés ENSZ-vitájában 1956–1957-ben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VIII. évf. (2006) 3. sz., 33–45.
- Vajda Barnabás: A pozsonyi magyar pedagógiai iskola 1956-os fekete szalagos akciói. In Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 2006, 177–195.
- Vojáček, Ladislav–Kolárik, Jozef–Gábris, Tomáš: *Československé právné dejiny (1918–1992). Text a pramene*. Paneurópska vysoká škola, Bratislava, 2011, 94
- Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956*, Praha, Historický ústav Armády České republiky, 1994.
- Volko, Viliam–Kiš, Miloslav (szerk.): *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*. Bratislava, Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Sekcia verejnej správy, Odbor koordinácie a modernizácie verejnej správy, 2007.
- Žáček, Pavel: Případ „Albert Széplaki“, Maďarské plány agresivního únosu Jozefa Vicena. *Pamät' národa*, 2006, 1. sz., 19–29.
- Zsilka László: Nem kért segítség. *Dimenziók* II. évf. (1994) 1. sz., 22–25.

Zhrnutie

ODOZVA REVOLÚCIE Z ROKU 1956 V ČESKOSLOVENSKU

Revolúcia v Maďarsku v roku 1956 je prítomná iba minimálne nielen v slovenskej historickej pamäti alebo vo výučbe dejín na školách, ale aj v historiografii. Pre poslednú by sa udalosti v roku 1956 mohli zdať zaujímavé jedine cez prizmu revolúcie v Československu v roku 1968, ako keby nechcela pochopiť, akú úlohu zohrala a zohráva maďarská revolúcia v antikomunistickom zápase a tradíciách regiónu. To, že v prvom poldruhu desaťročí po páde komunizmu sa česká a slovenská historiografia venovala revolúcii v roku 1956 a jej vzťahu k (Česko)Slovensku takmer iba náhodne, len poukazuje na jej pretrvávajúci dlh. Výnimku tvoria hlavne vojenski historici, ktorí hneď po nežnej revolúcii v roku 1989 sa s touto témou začali zaoberať, a v Prahe v roku 1993 usporiadali konferenciu s názvom *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956*, ktorej sa zúčastnili Česi, Maďari i Slováci. Vedec-ké bádanie na tému ako reagovala na revolúciu v roku 1956 československá štátostrana a Československo všeobecne, sa však začalo až okolo 50. výročia revolúcie. Naše vedomosti o tejto problematike v mnohých aspektoch rozšírila dvojjazyčná publikácia Ivaničková, Edita–Simon Attila (ed.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*, v ktorej boli zverejnené materiály z konferencie usporiadanej 4. októbra 2006 v Šamoríne, na pôde Fórum inštitútu pre výskum menšín, iniciátora vtedy začínajúcich nových výskumov v tejto téme.

Vďaka výskumom uskutočneným za posledných takmer dvadsať rokov, ale najmä v roku 2006 v súvislosti s výročím revolúcie a tiež po ňom, dnes už v mnohých otázkach máme relatívne jasno. Preto nemôžeme mať pochybnosti o tom, že vtedajšie československé vedenie štátostrany od začiatku považovala

udalosti v Maďarsku za kontrarevolúciu, a – ak by to Sovietsi boli žiadali –, neboli by váhali ani minútu a boli by hoci aj zbraňami zakročili proti revolúcii. Toto potvrdzujú aj slovenskí, aj českí kolegovia, ale aj bádanie Árpáda Popélya, ktorý v druhej kapitole tejto knihy podáva detailný obraz o postojoch pražského a bratislavského ústredia strany voči revolúcii. Praha viedla účinnú propagandu (prostredníctvom tlače a rozhlasu) proti revolúcii, prevážala a ubytovala maďarských stalinistov utekajúcich pred revolúciou, a neskôr rôznymi prostriedkami pomáhala upevniť moc robotnícko-roľníckej vlády Jánosa Kádára. Súčasne začala s kontrolou občanov Československa a najmä južného Slovenska, a to s kontrolou predtým nevídaných rozmerov a intenzity, v rámci ktorej tvrdo zasiahla proti každému prejavu, ktorý podľa nej mal protisovietsky alebo antisocialistický obsah.

Z tohto hľadiska je mimoriadne dôležité bádanie Lászlóa Bukovszkého, ktorý ako jeden z najfundovanejších znalcov bohatej zbierky spisov pražského Archivu *bezpečnostních složek* odhalil najrôznejšie aspekty vtedajšej činnosti Státní bezpečnosti (StB). Správy a informácie odovzdané štátnej bezpečnosti agentmi zaplavujúcimi južné Slovensko, obyčajnými špiónmi, vyzvedačskými susedmi a kolegami samozrejme obsahovali toľko falošných informácií a neprávd, že sa z nich ťažko dá vyvodiť akýkoľvek záver.

Za nedostatočnú informovanosť občanov niesli zodpovednosť zväčša médiá stranického štátu, ktoré nechceli informovať, ale presviedčať, a ktoré v tých dňoch boli ešte viac centralizované a kontrolované ako všeobecne. Jasným príkladom toho je *Új Szó*, jediný v maďarčine vychádzajúci denník na Slovensku, na stránky ktorého sa dostávali takmer výlučne len komentáre a správy prevzaté z ústrednej straníckej tlače (z českého Rudého práva a zo slovenskej Pravdy). O tom ponúka prehľad šiesta kapitola tejto knihy.

Z reakcie Československa na maďarskú revolúciu sú asi najviac prebádané jej vojensko-historické aspekty. V tejto práci zohral nemalú úlohu aj Jiří Bílek, ktorý pre túto publikáciu zhrnul vojenské pozadie udalostí. Maďarský čitateľ však ešte nemal možnosť oboznámiť sa s výsledkami bádania Jozefa Halka, ktorý vo svojich štúdiách z predchádzajúceho obdobia sa venoval skôr dejinám cirkvi. V štúdiu publikovanej v tejto knihe prezentuje postoje a pôsobenie pracovníkov československej ambasády v Budapešti počas udalostí v roku 1956. Jeho práca uvedená v tretej kapitole medzi inými poukazuje aj na to, z kolkých rôznych, dosiaľ neskúmaných aspektov môže historik priblížiť dejinné udalosti.

Čo sa týka slovenských súvislostí revolúcie v roku 1956, bádanie sa usku-točnilo na základe centrálnych štátnych archívov a tlače. Do publikácie boli zaradené aj dve regionálne témy. V siedmej kapitole sa môžeme oboznámiť s

konkrétnymi príkladmi toho, ako fungovala vtedajšia mašineria československej štátnej bezpečnosti a aké mala obeť v jednotlivých regiónoch, v našom prípade v Tekove a na Honte. V ôsmej kapitole sú v zaujímavej štúdii zhrnuté reakcie na revolúciu v Komárne.

Táto publikácia je dôležitým výsledkom spolupráce Fórum inštitútu pre výskum menšín na Slovensku a Výboru pamäti národa (Nemzeti Emlékezet Bizottsága – NEB) v Budapešti. Nemali sme snahu zahrnúť do publikácie všetky reakcie, ktoré sa na Slovensku prejavili, lebo tým by sme boli len docielili výrazné prekrytie s publikáciami, ktoré vyšli v predchádzajúcom období. Cieľom súčasných bádání je skôr rozšírenie existujúcich poznatkov a otvorenie nových oblastí pre výskum v danej problematike.

Táto kniha nie je jediným produktom spolupráce medzi NEB a Fórum inštitútom. Považujeme za aspoň takú dôležitú prácu sprístupňujúcu zdroje, výsledkom ktorej je zbierka digitálnych zdrojov, ktorá má rozsah viac tisíc strán a ktorú Fórum inštitút dal k dispozícii pre NEB. Tieto zdroje predstavujú dôležitý prehľad slovenských a českých materiálov o revolúcii v roku 1956. Tieto materiály sa síce predovšetkým týkajú reakcie na revolúciu v Československu, ale rôzne typy zdrojov môžu otvoriť nové cesty pri hodnotení udalostí v Maďarsku tiež. Z tohto hľadiska môžu byť dôležité napríklad aj výpovede maďarských straníckych funkcionárov a dôstojníkov maďarskej štátnej bezpečnosti (ÁHV), ktorí utiekli do Československa, alebo zatiaľ málo využité hlásenia agentov, ktorých poslala do Maďarska československá StB.

Summary

THE RESONANCE OF THE 1956 HUNGARIAN REVOLUTION IN CZECHOSLOVAKIA

The Hungarian revolution of 1956 is minimally present not only in the Slovak historical memory and in school history education, but even in historiography. For the latter, 1956 could seem interesting through the prism of the 1968 events in Czechoslovakia, but as if it did not want to recognize what an important role the Hungarian revolution has played and continues to play in the anti-communist struggle and traditions of the region. It clearly shows the debt of the Czech and Slovak historiography, dealing only randomly with the correlation between 1956 and (Czecho)Slovakia in the first and a half decade after the 1989 transition to democracy. An exception to this were the military historians who put the issue on the agenda immediately after the change of the regime, and in 1993 they held a conference in Prague on Czechoslovakia's military measures connected with the 1956 Hungarian Revolution, the participants of which came from all the three involved countries. The scientific exploration of how the Czechoslovak state party—and Czechoslovakia generally—reacted on the 1956 revolution started only in the period of its 50th anniversary. The results of the research initiated by the Forum Minority Research Institute and released in a Slovak–Hungarian bilingual conference volume (Ivaničková, Edita–Simon Attila (ed.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*) has in many respects expanded our knowledge on the subject.

Thanks to the research work undertaken in the last twenty years and mainly to those conducted in connection with the 2006 anniversary of the revolution and subsequently, in a number of issues we see relatively clearly. So we cannot have any doubt that the contemporary Czechoslovak party-state leadership

treated the Hungarian events from the very beginning as counter-revolution, and—if the Soviets would have claimed so—they would not have hesitated a minute to use weapons against it. This has been confirmed both by Slovak and Czech historians, as well as by the research of Árpád Popély, who, in Chapter 2 of this book, provides a detailed picture of the revolution-related behaviour of the party centres in Prague and Bratislava. Prague carried on an efficient propaganda against the revolution in the press and the radio, and it even helped to escape and provided accommodation for the Hungarian Stalinists fleeing from the country, and later it also helped with various tools to consolidate the power of the so-called worker-peasant government of János Kádár. At the same time, it launched a thorough inspection—unprecedented in size and intensity—of the Czechoslovak population, especially that of South Slovakia, under which it came down hard on all manifestations it believed to have an anti-Soviet or anti-socialist content.

In this respect, the research of László Bukovszky are especially important, who, as one of the best experts on the rich collection of documentation files of the *Security Services Archives* in Prague (*Archiv bezpečnostních složek*), has already revealed many aspects of the contemporary activities of the Czechoslovak State Security Service (StB). Of course, the news and information delivered to state security by agents “invading” South Slovakia, by ordinary informers, overzealous neighbours or colleagues, contained so much false information, misstatements and untruths, that from these we can hardly draw any conclusion.

It was mainly the responsibility of the media that the population was underinformed, because it rather wanted to convince than to offer reliable information, and those days it was even more centralized and controlled than usually. A good example of this is *Új Szó*, the only Hungarian-language daily in Slovakia, which could almost exclusively incorporate in its issues commentaries and news taken over from the central party papers (the Czech *Rudé právo* and the Slovak *Pravda*). An overview on this is provided in Chapter 6 of this volume.

As regards the Czechoslovak reaction on the Hungarian revolution, perhaps its military historical aspects are disclosed most of all. In this work, an important role was played by Jiří Bílek, who has provided an overview of the military background of the issue for this book. However, Hungarian readers could not yet know the results of the research of Jozef Haľko, who had earlier mainly published studies on history of church, but in this paper he follows life on the Czechoslovak Embassy during the revolution. In Chapter 3 of this book he also highlights how many, yet unexplored aspects can the historian

approach the contemporary events from. Regarding concerns of Slovakia in 1956, research conducted to date has mainly relied on sources of the national archives and the central press. In this volume, however, we have included two regional issues as well. In Chapter 7, we can find some concrete examples of how the contemporary Czechoslovak state security operated, and of what sacrifices this machinery imposed on the particular regions, in this case on Tekov and Hont. Chapter 8 gives an interesting summary of the reactions to the revolution in Komárno.

The present publication, as one of the important results of the cooperation between the Hungarian Committee of National Remembrance (Nemzeti Emlékezet Bizottsága—NEB, Hungary) and the Forum Minority Research Institute (Fórum Kisebbségkutató Intézet—FKI, Slovakia), does not aspire for an exhaustive coverage of the reactions on the 1956 Revolution in Slovakia, as this would result in a considerable overlap with the previously released publications. The aim of the research introduced in this book was to augment the acquired knowledge and to open up new areas of research.

The present joint publication of NEB and the Forum Institute has only been one of the results of our cooperation. We consider as equally important the exploration of sources, as a result of which the Forum Institute has made available for NEB a digital collection of sources amounting several thousand pages, which gives an important cross-section of the material on the 1956 Revolution, available both in Slovakia and the Czech Republic. Although these sources are most of all related to the Czechoslovak reactions on the revolution, many types of the sources can open up new paths in relation to the perception of the revolutionary events in Hungary too. From this perspective, it would be important to make further research on the testimonies of the Hungarian communist party officials and of the State Protection Authority's (Államvédelmi Hatóság—ÁHV) officers who fled to Czechoslovakia, or the yet unexplored reports of the agents sent by the Czechoslovak State Security Service (StB) to Hungary.

Névmutató

A

Abakumov, Viktor 47
Andrejčík 105
Andropov, Jurij 47, 48, 59
Apró Antal 62
Árgyusi Mária 177

B

Bacilek, Karol 18, 23, 24, 38, 96, 135
Bačkor, Karol 150, 151
Bakula, Michal 23
Barák, Rudolf 18, 19, 20, 35, 72–78, 82, 83,
88–90, 92–96, 98, 106, 109
Bartalos Zoltán 178
Bartos Antal 79, 96
Bastrnák Tibor 178
Batyí András 86
Benada, Ludovít 23
Benedek Tibor 90
Benedek Tiborné 91
Bényi József 124
Béreš, Zefirín 148
Bernula, Michal 53
Beszcsasztnov, Alekszej Dmitrijevics 82, 83,
93
Bílek, Jiří 9, 202, 206
Biszku Béla 79, 83, 84, 97
Bláhová, E. 65, 66
Bodzilovský 57
Bogár Lajos 175, 176
Bohák Kálmán 149, 150
Bojarszkij, Vlagyimir 82

Boldoczky János 58
Borsos András 178
Bosák, Juraj 148
Bosák, Štefan 147, 148
Bosáková, Anna 148
Botka Katalin 177
Bubla, V. 49, 65
Bucsek Edit 177
Bukovszky László 11, 202, 206
Bulajcsik András 178
Bulganyin, Nyikolaj 58

C, Č, Cs

Čepička, Alexej 74, 100
Černík, Oldřich 18
Chabada, Jozef 50, 51, 65, 66, 68
Cherer, F. 68
Chovan, Jozef 161, 162
Chovanová, Žofia 161
Cimbalík, Jozef 150
Czilling Miklós 178
Csákás Magda 177
Cseh László 90
Csicsay Ilona 177
Csörgei Ilona 177

D

Daubner, Vojtech 23
David, Pavol 23, 30,
David, Václav 53, 77
Dékány Margit 177
Dénes Ferenc 117, 133, 136

Dobi István 92
Dolanský, Jaromír 18
Dolník-Czirók Erzsébet 177–179
Donáth Ferenc 56
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 64
Drábek 80
Dudás István 87, 91
Dudás József 59
Dulay, Ján 152
Dzambo 105

E

Eisenhower, Dwight D. 122
Elek Zsuzsanna 177
Eöklös Mária 177
Esterházy János 12
Esterházy Pál 122

F

Fábry István 20
Farkas István 178
Farkas Márta 177
Farkas Mihály 47
Fekete Izabella 177
Fekete Károly 79, 91
Fierlinger, Zdeněk 18
Fučko Ferenc 151–153
Fukan, Josef „Napálil” 77
Fülöpp László 178
Füzél Dezső 149

G

Gajdács Irén 167
Galambos József 79, 98
Gáspár Tibor 179–181
Gašparík 52
Gaucsík István 15
Gazdik Gyula 79, 81, 84
Gerő Ernő 20, 31, 48, 51, 55, 64, 119, 152
Gomułka, Władysław 19
Gottwald, Klement 71

Gottwaldová Čepičková, Marta 74
Grósz Károly 29
Gutman, Jozef 149

H

H. Vámos Piroška 179, 181
Habsburg Ottó 122
Hajnóczy József 46
Hárs István 91
Hatvanger László 177
Hazai Jenő 98
Hegedüs András 55
Hendrych, Jiří 18
Hitler, Adolf 12, 54
Hlavaj, Viliam 152, 153
Hodzsza, Enver 46
Holczhei Viktor 180
Horny Jozefina 177
Horthy Miklós, ifj. 122
Horváth Imre 31
Horváth István 178
Horváth Zoltán 51
Hölgye Zoltán 178
Hruscsov, Nyikita Szergejevics 19, 20, 34, 58
Hruška, Václav 154
Húska V. 67
Huszár Tibor 47

I

Ilon Gizella 177
Iván Imre 178
Ivanics Viktor 178
Ivanovič, Ján 154

J

Jakab Sándor 96
Jambrich József 93
Jankovcová, Ludmila 18
Jánossy Éva 177
Jánossy Lajos 64
Jeleň, Oskár 23

Jindra 80
Jobánek, Zdeněk 57
Juhász Teréz 177
Juricin Imre 134, 135

K

Kádár János 11, 31, 32, 35, 51, 60, 61, 82, 93, 97,
128, 158, 159, 202, 206
Kádár József 90
Kadeřábek, A. 68
Kaganovics, Lazar 58
Kalmár Izabella 177
Kamas, Pavel 152, 153
Kamas, Štefan 152, 153
Kashalmi Ilona 177
Kaska, Radko 75
Kelemen Géza 79
Kertész József 90
Kífut János 52
Kim Ir Szen 46
Kinczer József 178
Király 48
Kiss Dezső 90
Kiss Dezsőné 91
Kiss Károly 36, 46
Klíma, Jaroslav 80, 85, 89, 91–96
Klíma, Karol 76
Konczer József 178
Kopecký, Václav 18
Kopulety 113
Kosmel 112
Kosorin 90
Kossa István 31, 87
Koudela, Zdeněk 57
Kovačević, Katerine 84
Kovács Béla 32, 121
Köhler, Bruno 18, 22, 24
Králik, Juraj 48, 54, 67, 68
Králka 90
Kratochvíl, Václav 106

Křováček, Vladislav (Nezval/Dekan) 74–83,
88, 90, 92, 93
Krúpa 113
Krutina, Vratislav 18
Kudrna, Josef 83, 84
Kúr Zoltán 178
Kürthy István 178

L

Lajos Katalin 177
Lajthi Tibor 56
Lakatos Emil 79
Ljach 113
Lomský, Bohumír 35, 100, 106
Losonczy Géza 56
Lőrincz Gyula 27, 44

M

Macháček 90
Mács József 41, 137
Magyar Mária 177
Majling, Pavol 23
Major István 45–47, 50, 53, 55, 57, 59–62, 65,
66, 74
Maléter Pál 56, 57
Markovics Mária 177
Marosán György 78, 97
Marušiak, Juraj 7
Márványkővi József 90
Masaryk, David 161
Matoušek, Vladimír 77
Meřik 80
Mester 91
Mikojan, Anasztasz 51
Mikus Gyula 147
Miller, Jaroslav 75–78, 81, 83, 84, 88, 89
Mindszenty József 54, 57, 121, 122, 131
Molnár Adolf 178
Molnár Anna 177
Molnár Imre 13
Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics 58

Móro István 78, 79, 81, 83, 94, 98
Muržic 113
Münnich Ferenc 36, 78, 79, 82, 92–95, 97, 98

N

Nagy Ferenc 121
Nagy Imre 12, 14, 19, 31–33, 46–48, 56, 57, 62,
63, 71, 76, 82–84, 88, 119–122, 128, 129, 136
Nagy János 134, 135
Nagy József I. 178
Nagy József II. 178
Nagy Sándor 90
Németh Pál 178
Némethi Tibor 94
Némethová, Mária 158, 159
Novotný, Antonín 18–20, 34, 72, 74, 96, 97,
100

O

Oláh György 178
Oliva 80
Orlovski, Jiří 80

P

Paraj, Ján 155
Paraj, Ladislav 147, 155–158
Pašek, Václav 18
Pecze 60
Pekárek 112
Pešek, Jan 9
Petőcz Kálmán 177
Pilát, Vladimír 9
Piros László 47, 55, 75, 76
Pongrácz Mária 177
Popély Árpád 9, 10, 13, 164, 170, 172, 202, 206
Pozsgay Antal 86
Pócze Tibor 79, 92–94
Puzsér Edit 177

R

Ráček, P. 49

Račková, Mária 161
Radványi Kálmán 79
Rainer M. János 10
Rajk László 46, 47
Rajnai Sándor 79, 83, 94
Rákosi Mátyás 45–47, 55, 62–64, 72
Rázga, Eduard 65, 66, 68
Rázus, Milan 23, 24
Režňák, Jozef „Parobek” 77
Richterová 65, 66
Rozehnal 105

S, Š, Sz

Sakař, F. 52
Samet, M. 49
Šandor nagykövet 57
Santúr Erzsébet 177
Šebesta, Štefan 23
Sebők Kálmán 178
Šícha, Oldřich 50, 59, 65–68
Simon Attila 13, 164, 175, 182
Šimovič, Ladislav 53
Šimůnek, Otakar 18
Široký, Viliam 18, 34, 36, 92, 97, 130
Slanina, Oldřich 96
Slánský, Rudolf 82
Šmic, Boris 66, 67
Smíšek, Karel 93
Sochor 89
Sós György 94
Štaigl, Jan 9
Stégmár Dénes 178
Strechaj, Rudolf 23, 40, 86, 174
Suchý, Čestmír 122
Švéda, Bohumil „Baker”
Svoboda, Jan 95
Sýkora, Július 149
Szabó Erzsébet 177
Szabó Erzsébet 177
Szabó György 178
Szabó István 154, 155

Szabó István 90
Szabó Pál 41
Szabó Rezső 25
Szakál Attila 178
Szálasi Ferenc 54
Szántó Margit 177
Szeberényi László 178
Székely Lenke 177
Szerov, Ivan 73
Szesztay Ádám 13, 163
Szideridu Anasztázia 177
Szkładán Ágoston 61
Szobi János 154
Szombat József 90
Sztálin, Joszif V. 17, 71, 173
Sztankó Pál 40, 174

T

Takács 91
Takács Imre 91
Takács Zsuzsanna 177
Tárnok Júlia 177
Thorez, Maurice 46
Tildy Zoltán 32
Timofejev 53
Tomčík, Tibor 150, 151
Tóth Erzsébet 177
Tóth-Kurucz Cecília 177
Tömpe István 93
Turcsán József 79

U

Ulrich, Ilja 58
Unger, F. 49, 68
Urbanec 112

V

Vadász Tibor 90
Valo, Jozef 23, 135
Varga 90
Varga Béla 123
Varga István 146
Varga Lajos 178
Varga, Jozef 146, 158–160
Vepřek, Čestmír 96
Veres Mihály 90
Veres Mihályné 91
Veres Péter 41
Viktoriny, Rudolf 77
Vince, Ladislav „Štěpán” 77
Vince, V. 67
Vitanovský 102
Vošahlík, Jaromír 58
Vyskok, Jozef 156, 159

Z, Zs

Zámbó Aranka 177
Zápotocký, Antonín 18, 19, 34, 135, 161
Záprť, Michal 156, 157
Ženíšek, J. 49, 65
Zpěvácěk, Oldřich 48
Zsilka László 132, 134–136
Zsombor Miklósné 181

